

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYA VAZIRLIGI
OLIV TA‘LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH
VA MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI**

Til ko‘nikmalarini o‘qitishda yangi pedagogik yondashuvlar

O‘quv qo‘llanma

Toshkent – 2025

Alibayeva U.A., Djurayev A.S., Latipova G.Sh., Mannopova R.B. Til ko‘nikmalarini o‘qitishda yangi pedagogik yondashuvlar: o‘quv qo‘llanma / U.A. Alibayeva, A.S. Djurayev, G.Sh. Latipova, R.B. Mannopova; Oliy ta‘lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti: Toshkent nashriyoti. 2025. - 92 b.

“Til ko‘nikmalarini o‘qitishda yangi pedagogik yondashuvlar” nomli o‘quv qo‘llanma ta‘lim mazmuni yangilanayotgan zamonaviy sharoitda tillarni o‘qitishning ilmiy-metodik asoslarini yoritadi. Qo‘llanmada kommunikativ yo‘naltirilganlik va kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda til ko‘nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik yondashuvlar keltirilgan.

Shuningdek, til ta‘limi jarayonida interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar, aralash ta‘lim hamda loyiha faoliyati elementlaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Qo‘llanma materiallari amaliy yo‘naltirilgan bo‘lib, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

O‘quv qo‘llanma pedagogika yo‘nalishidagi bakalavr va magistr talabalari, Oliy ta‘lim va akademik litsey xorijiy til o‘qituvchilari hamda malaka oshirish kurslari tinglovchilari uchun mo‘ljallangan.

11 ta jadval, 5 ta rasm.

Taqrizchilar:

Alfraganus universiteti chet tillar kafedrasida dotsenti pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) N.K. Suleymanova.

Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar huzuridagi oliy ta‘lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti ilg‘or tajriba va xalqaro hamkorlik ilmiy-axborot tadqiqotlari bo‘limi boshlig‘i, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent D.I. Normatova

MUNDARIJA

Asosiy qisqartmalar ro'yxati	4
Muqaddima	5
I-bo'lim. Chet tilida og'zaki muloqotni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar	
1. Tinglash treningi	7
1.1. Muloqot kommunikativ ta'limning asosi sifatida	7
1.2. Tinglashning psixologik va fiziologik tabiati	10
1.3. Tinglash, o'rganishning maqsadi va vositasi sifatida	16
1.4. Tinglash bo'yicha treningning maqsadi va mazmuni.....	18
1.5. Tinglashni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar texnologiyalari.....	21
2. Chet tili muloqotida yangi pedagogik yondashuvlar	31
2.1. Nutqning o'ziga xos xususiyatlari.....	31
2.2. Nutq treningining mazmuniy tarkibi.....	34
2.3. Nutqni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar texnologiyalari	37
3. Og'zaki muloqotga o'rgatish mashqlari	47
II-bo'lim. Chet tilida yozma muloqotga o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar	
1. O'qishning asosiy turlari.....	56
1.1. O'qishning psixologik, lingvistik, kommunikativ xususiyatlari	56
1.2. O'qish texnikasini o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar.....	60
1.3. O'qish turlarini tasniflash muammosi	64
2. Yozma nutqni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar.....	72
2.1. Chet tilida og'zaki muloqotni o'zlashtirishda yozma nutqning ahamiyati.....	72
2.2. Yozma nutqning xususiyatlari	73
2.3. Yozma nutqqa o'rgatish xususiyatlari.....	75
2.4. Yozma nutqqa o'rgatish mashqlari	80
Bibliografik adabiyotlar ro'yxati	84
Asosiy metodologik tushunchalar	86
Qaydlar uchun.....	91

ASOSIY QISQARTMALAR RO‘YXATI

AVA audiovizual aloqa
DB dialogik birligi
DN dialogik nutqi
XT xorijiy til
LB leksik birliklar
MN monolog nutqi
MM mashqlar majmuasi
UMT umumiy mashqlar tizimi
YN yozma nutqi
MQT mashqlar quyi tizimi
NF nutq faoliyati
NM nutq mashqlari
TMI talabalarning mustaqil ishi
SFB superfrasal birligi
O‘M o‘quv mashqlari
SNM shartli nutq mashqlari
XMT xususiy mashqlar tizimi

MUQADDIMA

Ushbu qo'llanmaning bosh maqsadi – o'qituvchilarda uslubiy-kognitiv mustaqillikni shakllantirish va rivojlantirishdir. Bunda o'qituvchilarning kasbiy yo'naltirilgan kognitiv va metodik faoliyatini mustaqil tarzda boshqarishga tayyorligi va bu boradagi salohiyati jarayonning markaziy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur mustaqillikni ta'minlovchi operativ baza, asosan, kasbiy tayyorgarlikning metodik jihatini mustaqil takomillashtirishga oid malakalarni, ya'ni avtometodologik va profilli fan-uslubiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu kompetensiyalar ichida nazariy-analitik hamda konstruktiv-texnologik ko'nikmalar alohida ahamiyat kasb etadi. Barcha ko'nikmalar majmuasini muvofiqlashtirib boruvchi avtometodik kompetensiyalarning tuzilmasi esa, faoliyatning fazoviy xususiyatlari asosida quyidagi tarkibiy guruhlariga ajraladi: diagnostika va maqsadga yo'naltirish, motivatsiya, rejalashtirish va tashkillashtirish, predmetlararo metodik amaliyotda faoliyat yuritish, shuningdek, nazorat va tuzatish mexanizmlarini o'z ichiga oluvchi nazariy-texnologik-analitik jihatlar. O'qituvchining o'z-o'zini metodik jihatdan rivojlantira olishi esa, uning uslubiy-kognitiv mustaqilligining tashqi indikatori sifatida namoyon bo'ladi.

Qo'llanma bilan ishlashning qo'shimcha didaktik maqsadi quyidagi vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan:

1. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlarni egallash va amaliy-uslubiy ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etish;
2. Chet tili o'qituvchisining nutqiy madaniyatini me'yoriy darajada rivojlantirish hamda uslubiy atamalardan to'g'ri va samarali foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash;
3. Didaktik va metodik muammolarni hal etish orqali talabalarda reflektiv fikrlash kompetensiyasini shakllantirish, shu bilan birga, chet tilini o'qitish jarayonida yuzaga keladigan muammoli holatlarni tushunish va tahlil qilishga yo'naltirish;
4. Ma'ruza kursining amaliy qiymatini oshirish va muammoli vaziyatlarni mos metodik yondashuvlar yordamida hal etishga tayyorgarlikni kuchaytirish.

Ushbu o'quv qo'llanma chet tilini o'qitish metodikasi kursining ilmiy-uslubiy asoslarini tashkil etuvchi muhim tarkibiy elementlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Uning asosiy didaktik vazifasi – kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida metodik komponentni mustaqil takomillashtirish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Qo'llanma mazmuni va tuzilmasi belgilangan maqsadlar va o'quv vazifalariga to'liq muvofiqdir. Har bir bo'lim nazariy materiallar bilan birgalikda asosiy hamda qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati, o'z-o'zini baholash uchun mo'ljallangan savollar va uslubiy yo'nalishdagi topshiriqlardan iborat kichik bo'limlarni o'z ichiga oladi.

Qo'llanmaning yakuniy qismida esa asosiy metodik atamalar izohlangan va ularga doir bibliografik manbalar keltirilgan. E'tiborga molik jihatlardan biri shuki, nazariy matnlar ortiqcha yuklamalardan xoli bo'lishi va amaliyotga yo'naltirilganligiga erishish maqsadida mahalliy metodistlarning muayyan iqtiboslariga alohida e'tibor berilmagan. Asosiy urg'u tayyor bilim namunalarini takrorlashga emas, balki uslubiy tafakkur jarayonini rivojlantirishga, o'rganilgan bilimlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishga va ularni mustaqil ishlanma doirasida, ayniqsa, uslubiy masalalarni yechishda amaliy qo'llashga qaratilgan.

Mazkur kursda mustaqil ta'lim faoliyati (individual, juftlikda yoki jamoaviy shaklda) alohida ahamiyat kasb etadi va bu jarayon o'qituvchi bilan samarali hamkorlikda olib boriladi. O'quvchi mustaqil ishni bajarish uchun o'qituvchidan metodik ko'rsatmalar va tavsiyalar oladi, o'qituvchi esa nazorat va tuzatish funksiyalarini amalga oshirish orqali bu jarayonni boshqaradi.

Mustaqil ish mazmuni ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lib, bir tomondan – bu talabaning o'zlashtirishi zarur bo'lgan nazariy va amaliy topshiriqlar majmuasi sifatida ko'rilsa, ikkinchi tomondan – u mazkur topshiriqlarni bajarishdagi faoliyat usuli sifatida talqin etiladi. Talabalarning mustaqil ishlari o'quv jarayonining sinfdan tashqari tashkiliy shakllarida, turli mazmundagi topshiriqlarni mustaqil hal qilish orqali o'zining tashqi ifodasini topadi.

I-BO‘LIM. CHET TILIDA OG‘ZAKI MULOQOTNI O‘RGATISHDA YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

1. TINGLASH TRENINGI

1.1. Muloqot kommunikativ ta’limning asosi sifatida

Muloqot tushunchasi va uning asosiy xususiyatlari

Muloqot ijtimoiy tabiatga ega bo‘lgan murakkab jarayon bo‘lib, unda insonlar o‘zaro tajriba almashadi, faoliyat yuritish uslublari, ko‘nikmalar, malakalar va faoliyat mahsullari uzatiladi. E. I. Passovning fikriga ko‘ra, muloqot insonlarning aqliy va emotsional o‘zaro ta’sirining uzviy tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqadi. Ushbu jarayonda fikrlar birligi vujudga keladi va ijtimoiy hayot shakllanadi. Bu holat shaxs ongining va o‘zini anglash mexanizmining rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi [2000, b. 47].

Muloqotni oddiygina pragmatik tushunchaga tenglashtirib bo‘lmaydi, ayniqsa chet tillarini o‘rgatish metodikasi doirasida. Bu jarayon faqatgina aloqa vositasi emas, balki yashash tarzi va shaxsiy identifikatsiyaning o‘zidir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, muloqot mustaqil va kompleks faoliyat turi sifatida talqin qilinadi. Uning asosiy vazifasi - insonlar o‘rtasidagi mavjud munosabatlarga ta’sir ko‘rsatish, ularni qayta shakllantirishdan iboratdir. Muloqot mohiyatan insonni boshqalar orqali shakllantirish jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Muloqotning asosiy tarkibiy elementlariga quyidagilar kiradi: maqsad, natija, aloqa shakllari, vositalar va birliklar. Muloqot har doim muayyan mavzuga ega bo‘lib, u bevosita ishtirokchilarning o‘zaro munosabatlariga qaratilgan bo‘ladi. Aloqaning funksional vazifasini ko‘rib chiqqan holda shuni ta’kidlash zarurki, u faqat axborot uzatish emas, balki ushbu axborot orqali kommunikativ ishtirokchilar orasidagi munosabatlarni o‘zgartirishga xizmat qiladi.

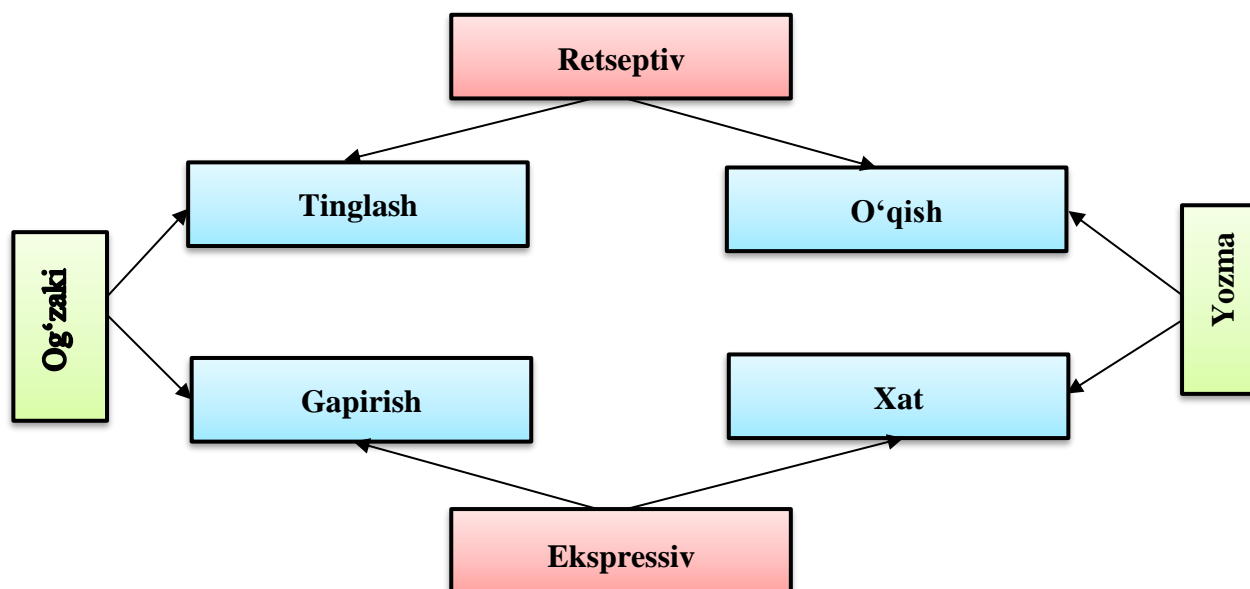
Muloqotning shakllari - bu pertseptiv, interaktiv va informatsion xatti-harakatlar majmuasidir. Vositalari esa og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan shakllarga ajraladi. Og‘zaki vositalarga, xususan, nutq faoliyatining asosiy ko‘rinishlari - so‘zlash, yozish, tinglash va o‘qish kiradi. Og‘zaki bo‘lmagan vositalar esa mimika, imo-ishora, intonatsiya, nutq tempi kabi para-lingvistik elementlarni qamrab oladi. Tadqiqotchilar tomonidan

bildirilgan fikrlarga ko‘ra, og‘zaki bo‘lmagan vositalar ko‘pincha muloqotda og‘zaki vositalarga qaraganda ko‘proq semantik yukni tashiydi.

Aloqaning birliklari esa vaziyatlar majmuasidan iborat bo‘lib, ular muloqotning mazmuniy va kontekstual asosini tashkil etadi. Aynan vaziyatlar muloqotning funksional birligi sifatida ko‘riladi. Shu sababli chet tilini o‘qitish jarayoni, hatto o‘quv muhiti sun‘iy yoki yarim-real bo‘lishiga qaramay, mazkur vaziyatlarda muloqotning barcha zarur komponentlarini o‘z ichiga olishi lozim.

Nutq faoliyatining asosiy turlarining qisqacha tavsifi

Og‘zaki va yozma nutq o‘rtasida farqlanadi, ularning har birining ikki tomoni bor: retseptiv va ekspressiv nutq (1-rasm).

1- rasm. Nutq faoliyatining asosiy turlari

Og‘zaki tinglash so‘zlash retseptiv ifodali yozish yozma o‘qish

Og‘zaki va yozma nutq faoliyatlari, shuningdek, ularning retseptiv (qabul qilish) va produktiv (ifodalash) jihatlari o‘zaro uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Muloqot davomida kommunikatsiya ishtirokchilari – so‘zlovchi va tinglovchi (yoki yozuvchi va o‘quvchi) – ko‘pincha rollarini almashtirib boradilar. Shu sababli, til o‘rganish jarayonida ushbu turdagi nutq faoliyatlarini o‘zaro integratsiyalashgan tarzda o‘qitish zarur. Nutq faoliyatining biror turida yuzaga kelgan uzilishlar boshqa turdagi faoliyatning rivojlanishini ham cheklab qo‘yishi mumkin.

Lingvistik hodisalarga oid uch asosiy kategoriyani ajratish mumkin: til (sistema sifatida), nutq (individ tomonidan til vositalarining qo'llanilishi) va nutq faoliyati (psixofiziologik jarayonlar yig'indisi sifatida). L.V. Shcherbaning yondashuvida nutq faoliyati til tizimining tarkibiy jihatlaridan biri deb ko'riladi. U tilni uch tarkibiy elementga ajratadi: birinchisi - og'zaki nutq, ya'ni so'zlash va eshitish jarayonlari; ikkinchisi - til tizimi, ya'ni tartibga solingan lingvistik tajriba; va uchinchisi - tartibga keltirilmagan lingvistik material [Shcherba, 61 b.].

Nutq faoliyati haqidagi ilmiy yondashuvlar L.S. Vygotskiy va A.N. Leontyevning psixologik qarashlari bilan mustahkamlangan. XX asrning 1970-yillaridan boshlab "muloqot faoliyati" termini amaliy tilshunoslikka kirib keldi. Bu tushuncha kommunikativ faoliyat va nutq faoliyatini torroq doirada tavsiflaydi - ya'ni, bu faoliyatda asosiy motivatsiya bevosita nutqning o'ziga bog'liq. Shu sababdan, zamonaviy til o'qitish metodikasida biz "muloqot"ni shunchaki nutq emas, balki faoliyat shakli sifatida ko'rib chiqamiz. Uning maqsadi - ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishdir.

Og'zaki muloqot ikki asosiy tarkibdan iborat: so'zlash va tinglash. Metodik adabiyotlarda tinglash odatda eshitish deb yuritiladi, biroq bu ikki atamani sinonim sifatida talqin qilish noto'g'ri. Eshitish - bu tovush signallarini akustik idrok etish jarayonidir, holbuki tinglash bundan tashqari semantik tushunish va axborotni sharhlashni ham o'z ichiga oladi. Shunday qilib, tinglash nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida (masalan, audio materiallarni eshitish) yoki dialogik muloqotdagi retseptiv komponent sifatida qaraladi.

Tinglash nutq faoliyatining retseptiv va ichki yo'nalgan shakli hisoblanadi. U ifodalanmagan bo'lishiga qaramay, tinglovchining javob reaksiyasi orqali muloqotga bevosita ta'sir qiladi. Bu reaksiyalar kulgi, baholovchi izoh, imo-ishora kabi norverbal belgilar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan olganda, tinglash reaktiv xarakterga ega nutq faoliyati hisoblanadi.

Tinglash shakllari ikki asosiy turga ajratiladi: to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni yuzma-yuz muloqot (dialog) va bilvosita, masofaviy (radio, televideniya, podkastlar va h.k.). Tinglash eng murakkab nutq faoliyati turlaridan biri bo'lib, real kommunikatsiya

sharoitida uni orqaga qaytarish, tahlil qilish yoki yozib olish imkonsiz bo'lishi mumkin. Yangicha axborot oqimi doimiy ravishda avvalgisini almashtirib boradi, eshitilgan bayonot tezda unutiladi. Tinglovchi ko'pincha eshitilgan ma'lumotni tahlil qilish yoki anglab olish uchun zarur vaqtga ega bo'lmaydi, bu esa tushunmovchilikka olib keladi va muloqot jarayonining izchilligini buzadi.

Endi esa tinglash jarayonining psixologik va fiziologik asoslarini chuqurroq tahlil qilamiz.

1.2. Tinglashning psixologik va fiziologik tabiati

Avval qayd etilganidek, tinglash nutq faoliyatining retseptiv (qabul qiluvchi) shakliga mansub bo'lib, u nutq signalining paydo bo'lishi bilan bir vaqtda akustik sezgi orqali uni qabul qilish va semantik darajada anglash jarayonidir. Muloqot aktini amalga oshirishda bir necha asosiy komponentlar mavjud: xabarni yetkazuvchi - manba (so'zlovchi yoki ma'ruzachi), uzatilayotgan axborot - xabar (og'zaki matn), va ushbu xabarni qabul qiluvchi - adresat (tinglovchi). Muloqot jarayoni har doim ma'lum bir kommunikativ kontekstda yuz beradi, ya'ni nutq har doim muayyan tinglovchi uchun yo'naltirilgan bo'ladi. Shu bois, nutq jarayonida kim tomonidan so'zlov olayotgani va bu nutq kimga qaratilganini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Tinglovchi matnni passiv tarzda idrok etmaydi, balki u bilan faol interaktiv munosabatda bo'ladi. Aslida, matnlar o'z-o'zidan semantik yukka ega emas; ularning ma'nosi matn bilan tinglovchining idrok, tushunish va talqin qilish faoliyati o'rtasidagi dinamik aloqadorlik natijasida shakllanadi. Shu sababli, tinglovchi ko'pincha matndagi bevosita ifodalangan axborotdan tashqari qo'shimcha ma'nolarni ham anglab oladi.

Matn, o'z navbatida, tinglovchini ilgari o'zlashtirilgan bilimlar doirasidan zarur bo'lgan axborotni esga tushirishga undovchi semantik signallarni taqdim etadi. Ushbu jarayon davomida matn tinglovchining mavjud bilimlari bilan yangilarini integratsiyalashga xizmat qiladi va bu orqali bilimlarning yangi muvozanati shakllanadi. Ushbu yangilangan bilim holati esa matnni chuqurroq anglash uchun poydevor yaratadi. Axborot oqimi esa faqat matndan tinglovchiga emas, balki tinglovchining o'zidan matnga qaytuvchi tahliliy harakatlar orqali ikki tomonlama oqim shaklida kechadi.

Shu bois, tinglash retseptiv nutq faoliyati sifatida qaralsa-da, u passiv emas, balki faol kognitiv jarayon bo'lib, pertseptiv-aqliy-mnemonik faoliyat xarakteriga ega. U pertseptivdir, chunki u tashqi va ichki obyektlarni inson ongida faol va bevosita idrok etishga asoslanadi. Aqliy xarakteri esa u bilan bog'liq asosiy intellektual operatsiyalar - tahlil, sintez, taqqoslash, induksiya va deduksiya orqali ifodalanadi. Nihoyat, u mnemonik tabiatga ega, chunki bu jarayon esda saqlash, eslab qolish va tanish axborotni xotiradan aniqlash bilan chambarchas bog'liqdir. Tinglovchi axborotni qabul qilgach, uni xotirada mavjud bo'lgan standart bilim modellariga taqqoslab, uni tanib olish va identifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Eshitishdagi qiyinchiliklar

Chet tillarini o'qitish amaliyotida tinglash ko'p yillar davomida ikkinchi darajali o'quv faoliyati sifatida qaralgan va metodik yondashuvlar nuqtai nazaridan e'tibordan chetda qolgan. Shuning uchun ham bu ko'nikmani shakllantirishda kuzatiladigan turli qiyinchiliklar, kamchiliklar va samaradorlikning pastligi bevosita shu holat bilan bog'liqdir. Aytish joizki, tinglash til o'rgatish jarayonida o'ziga xos "asosiy e'tibordan chetda qolgan" komponent sifatida baholangan.

Tinglab tushunishda yuzaga keladigan muammolarni bir necha guruhlarga ajratish mumkin:

1. Idrok sharoitiga bog'liq bo'lgan murakkabliklar. Tinglashning asosiy murakkab jihatlaridan biri - bu axborotning bir martalik taqdim etilishi va uning qisqa muddat ichida eshituvchidan tezkor idrok va fikrni qayta ishlashni talab qilishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, nutq tempining yuqoriligi ham tinglashni murakkablashtiradi. Turli tillarda og'zaki nutq tezligining farqlanishi, masalan, ingliz tilida o'rtacha 250 bo'g'in, nemis tilida 220, fransuz tilida esa 330 bo'g'inga teng bo'lishi, harf sig'imining turlicha bo'lishi bilan izohlanadi. Masalan, nemis tilidagi so'zlar o'rtacha 6-13 harf bo'lsa, ingliz tilidagi so'zlar ko'pincha 4-5 harf atrofida bo'ladi.

Bundan tashqari, tinglashdagi qiyinchiliklar eshitilayotgan materialning manbai bilan ham bog'liq: bu jonli muloqot, audioyozuv yoki masofaviy eshitish shaklida bo'lishi mumkin. Bu holatda, tovushning tembri, kuchi, talaffuzdagi regional yoki individual og'ishlar, shuningdek, so'zlovchining yoshi va jinsi tinglovchiga sezilarli

ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayniqsa bolalar ovozi tushunish alohida eshitish malakalarini talab qiladi. Shuningdek, real kommunikatsiya sharoitida matnning hajmi va ravshanligini oldindan belgilab bo'lmasligi, tinglovchining tez charchashiga, diqqatning susayishiga va natijada motivatsiyaning pasayishiga olib keladi [Chet tillarni o'qitish metodikasi, 239 b.].

2. Lingvistik va semantik idrokda to'siqlar. Eshitilayotgan matnning tili va mazmuniga oid murakkabliklar ham tinglashni qiyinlashtiradi. Jumladan, uzun va murakkab tuzilgan gaplar, notanish leksika va grammatik strukturalar, omonim (bir xil tovushli, turli ma'noli so'zlar, masalan: *der Ball* – to'p, yoki raqs oqshomi) va omofon (talaffuzi bir xil, lekin yozilishi va ma'nosi har xil bo'lgan so'zlar: *week/weak*) mavjudligi idrokni murakkablashtiradi. Bundan tashqari, soxta do'stlar (shaklan o'xshash, ammo boshqa tildagi ma'nosi boshqa bo'lgan so'zlar), ko'chma ma'nodagi iboralar va ko'p ma'noli so'zlar ham matnning semantik tushunilishini murakkablashtiradi.

3. Audiomaterialni taqdim etish shakliga doir murakkabliklar. Nemis metodisti B. Dahlhaus audiomatnlarni taqdim etishning 14 xil shaklini tahlil qilib, ularni tushunish darajasi matnning murakkabligi, o'quvchining tayyorgarlik darajasi va ta'lim maqsadlari bilan bevosita bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, matn qanchalik murakkab bo'lsa, uni faqat audio vositasi orqali tushunish uchun zarur ko'mak (masalan, rasm, bosma matn, grafikalar) shunchalik ortadi. Talabani tajribasi oshgani sari vizual yordam vositalaridan asta-sekin voz kechish mumkin bo'ladi. Shuningdek, agar tinglash vazifasi haqiqiy muloqot sharoitiga tayyorlashni maqsad qilgan bo'lsa, sun'iy yordamlarni kamaytirish lozim. Shunday hollarda yuz ifodalari, imo-ishoralar yoki darslikdagi illyustratsiyalar semantik idrokni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi [Dahlhaus, 66 b.].

4. Nutq faoliyatining turi va janriga bog'liq farqlar. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, monologik nutqni idrok etish odatda dialogik nutqni tushunishga qaraganda osonroq bo'ladi. Ayniqsa, syujetli monologlar, ya'ni aniq voqea yoki ketma-ketlikka asoslangan matnlar, tavsifiy yoki abstrakt nutq turlariga nisbatan soddaroq qabul qilinadi.

5. Ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarning yetishmasligi. Tinglovchining chet tilini o‘zlashtirish jarayonida muayyan madaniyatga oid xususiyatlar, ijtimoiy xatti-harakatlar yoki kommunikativ kontekst haqidagi bilimlarga ega bo‘lmasligi, nutqning to‘g‘ri talqin qilinmasligiga olib keladi. Bu esa quloq orqali idrok etilgan axborotni to‘liq tushunishga to‘sqinlik qiluvchi muhim omillardan biridir.

Tinglash mexanizmlari va ularning ta’lim muvaffaqiyatiga ta’siri

Tinglab tushunish, boshqa har qanday kognitiv faoliyat singari, murakkab psixofiziologik mexanizmlarga asoslanadi. Bu jarayonning asosiy tarkibiy bosqichlari - idrok qilish, tanib olish va tushunishdan iborat. Idrok mexanizmlari tarkibiga ichki talaffuz tizimi, qisqa muddatli va uzoq muddatli eshituv xotirasi, identifikatsiya (ya’ni tanib olish va taqqoslash), shuningdek, ehtimoliy prognozlash - kutish funksiyalari kiradi.

Tinglash samaradorligi ko‘p jihatdan eshituv xotirasi deb nomlanuvchi kognitiv jarayonlarga bog‘liq bo‘lib, ayniqsa “idrokning operativ birligi” deb ataluvchi birlik hajmi bilan belgilanadi. Bu esa tinglovchining nutq bo‘laklarini vaqtincha eslab qolish va tahlil qilish qobiliyatiga taalluqlidir. Matnni to‘laqonli anglash esa nutqning eshitilgan qismlarini xotirada yetarli darajada ushlab turish qobiliyatiga bog‘liq. Mazkur xotira orqali tinglovchi so‘z va iboralarni o‘z ongida saqlab, ularni semantik jihatdan tahlil qilishga vaqt topadi.

Ammo mazkur jarayon ichki talaffuz mexanizmi ishtirokisiz to‘liq bo‘lishi mumkin emas. Ushbu mexanizm eshitilgan nutqni ichki tarzda “takrorlash” imkonini berib, eshitilgan tovush obrazlarini artikulyatsion obrazlarga aylantiradi. Bu esa idrok etilayotgan nutqning ichki modellashtirilgan tasvirini shakllantiradi. Shunga ko‘ra, ichki talaffuzning aniqligi eshitilgan nutqni to‘g‘ri tushunishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Nutqni qabul qilishda inson miyasi muntazam ravishda tashqi signallarni ichki bilimlar va ilgari o‘zlashtirilgan naqshlar bilan taqqoslab boradi. Identifikatsiya esa bu signallarni ilgari xotirada shakllangan bilimlar bilan qiyoslash orqali amalga oshadi. Bu jarayonning muvaffaqiyati shaxsning ilgari orttirilgan tajribasi va emotsional-hissiy

holati bilan uzviy bog‘liq. Uzoq muddatli xotiraning rivojlanganlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, nutq birliklarini tanib olish ham shunchalik oson kechadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tinglash jarayonida, hatto eshitish faoliyati boshlanishidan oldin ham, artikulyatsion apparat muayyan darajada faollashadi. Bu oldindan tayyorgarlik holati tinglovchining kutish yoki prognozlash mexanizmini ishga tushiradi. Bunday holat, eshitilayotgan ibora yoki so‘zning boshlanishi asosida uning yakunini taxmin qilish imkonini beradi. Prognozlash jarayoni ikki shaklda ro‘y beradi: lingvistik (ya’ni til birliklari asosida) va semantik (mazmun asosida).

Masalan, “Es war ein schöner, sonniger...” iborasini eshitgan tinglovchi, til tajribasi asosida bu ibora qanday yakun topishini oldindan taxmin qila oladi. Lingvistik prognozlashda kollokatsiyalar haqidagi bilimlar, ya’ni so‘zlar orasidagi moslik qoidalari asosiy rol o‘ynaydi. Til birliklarining cheklangan kombinatsiyalari sababli tinglovchi ehtimoliy davomni aniqlay oladi. Semantik prognoz esa tinglovchining shaxsiy tajribasi, muloqot konteksti, bilimi va ijtimoiy-madaniy fondiga asoslanadi. Kontekstual ko‘nikmalar va boy leksik zaxira semantik taxminlarning aniqroq bo‘lishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, shuni unutmaslik kerakki, tanib olish jarayoni tushunishdan farq qiladi. Tushunish – bu miyaning murakkab analitik va sintetik faoliyatiga asoslangan bo‘lib, real ongli anglash darajasida sodir bo‘ladi. Bu mexanizm semantik qismlarni ajratib, muhim bo‘lmagan tafsilotlarni chetlab o‘tadi va xotirani yangi axborotlar uchun “bo‘shatadi”. Tushunish chuqurligi, aniqligi va to‘liqligi bilan tavsiflanadi. Odatda, tushunish ikki darajada sodir bo‘ladi: faktologik (ya’ni til birliklari va faktlar darajasida) va semantik yoki tanqidiy darajada.

Ba’zi tadqiqotchilar, xususan, A.R. Luriya matnni tushunishni to‘rtta bosqichga ajratadi:

Fragmentar (parcha-parcha) – faqat alohida leksik birliklarni anglash;

Global – matnning asosiy mavzusi yoki g‘oyasini tushunish;

Batafsil – aniq faktlar va tafsilotlarni tushunish;

Tanqidiy – matnning chuqur va yashirin ma’nolarini anglab, muloqot osti (subtekst)ni tushunish.

Bu tushunish darajalari tinglovchilarning tayyorgarlik holatini baholash va ta'limiy maqsadlarni aniq belgilash imkonini beradi.

Tinglashning muvaffaqiyati idrokning operativ birligi (eshituv ishchi xotirasi), ichki talaffuzning aniqligi, uzoq muddatli xotiraning holati, va prognozlash mexanizmlarining faolligiga bog'liqdir. Tinglovchi matn bilan avvaldan hosil qilgan munosabat, voqelikni taxminiy idrok etish qobiliyati, tanib olish va oxir-oqibatda tushunishga olib boruvchi kognitiv jarayonlar tizimini harakatga keltiradi.

Eshitishning tuzilishi

Tinglash har qanday nutq faoliyati singari murakkab tarkibiy tuzilishga ega bo'lib, u gorizontaal bosqichlar ketma-ketligida amalga oshadi. I.A. Zimnyaya tomonidan ilgari surilgan modelga ko'ra, tinglash uch asosiy bosqichni qamrab oladi: motivatsiya-rag'batlantiruvchi, analitik-sintetik va ijro etuvchi. Shu bilan birga, A.A. Leontyev bu tuzilmani to'ldirib, nazorat bosqichini ham ajratib ko'rsatishni zarur deb hisoblaydi.

Birinchi bosqich - motivatsiya-rag'batlantiruvchi - tinglash faoliyatining psixologik jihatdan harakatga keltirilish bosqichi bo'lib, u muloqot vazifasining mavjudligi bilan faollashadi. Bu bosqichda tinglovchining e'tiborini jalb qilish va eshitiladigan axborotga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish muhim sanaladi. Ta'limiy kontekstda bu talabalarni oldindan vazifa bilan tanishtirish, ya'ni nima tinglanishi va nimaga e'tibor qaratilishi kerakligi haqida ma'lumot berish orqali amalga oshiriladi. Motivatsiya esa, ko'pincha, qiziqarli muqaddima, muallif haqida qisqacha ma'lumot yoki mavzu bo'yicha kontekstual suhbat orqali yaratiladi. Tabiiy muloqot sharoitida esa motivatsiya manbai bo'lib muloqot mavzusi va suhbatdoshning kommunikativ uslubi xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich - analitik-sintetik - tinglashning markaziy bosqichi bo'lib, bu yerda eshitish orqali kelayotgan axborot semantik jihatdan qayta ishlanadi. Tinglovchi o'zining eshitish xotirasi, prognozlash, identifikatsiya va kontekstual bashorat kabi psixokognitiv mexanizmlari orqali eshitilgan matnni tahlil qilib, mazmunni anglab yetadi. Bunday kognitiv faoliyat natijasi sifatida tushunish shakllanadi.

Shu bilan birga, bu jarayon va natijalar, odatda, yashirin xarakterga ega bo'ladi. Ya'ni, tinglash natijasi (to'g'ri yoki noto'g'ri tushunish) ko'pincha bevosita ifodalanmaydi. Ayniqsa, real muloqotda bu jarayonni tashqi jihatdan kuzatish qiyin. Ammo ta'limiy muhitda tinglash ko'nikmasini shakllantirish uchun tushunishni tashqi ifodaga chiqarish zarur. Bu esa nazorat bosqichida amalga oshiriladi.

Nazorat bosqichining asosiy vazifasi - talabalarning eshitilgan materialni qay darajada anglaganligini baholashdir. Bu bevosita ularning og'zaki javoblari, mimikasi, imo-ishoralari yoki boshqa noverbal reaksiyalari orqali amalga oshiriladi. O'qituvchi ushbu tashqi belgilar orqali tinglash jarayonining samaradorligini tahlil qiladi: talaba axborotni tushunib olganmi, kommunikativ vazifani bajara olganmi - shular aniqlanadi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, chet tilini o'rganish jarayonida eshitilgan axborotni qabul qilish va tushunish 40 foizdan 60 foizgacha bo'lgan o'quv faoliyati hajmini tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich tinglashning o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

1.3. Tinglash, o'rganishning maqsadi va vositasi sifatida

Hozirgi zamonaviy chet tilini o'qitish metodikasida qo'llanilayotgan asosiy yondashuvlardan biri bu – nutq faoliyatining bir turini boshqasiga tayangan holda o'rgatish tamoyilidir. Mazkur yondashuvga ko'ra, har bir nutq faoliyati turi nafaqat maqsad sifatida, balki o'quv vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, og'zaki nutqni o'rganish jarayonida o'qishdan, yoki tinglashni rivojlantirishda gapirishdan foydalanish mumkin.

Tinglab tushunishni o'rgatishning asosiy didaktik maqsadi – tinglovchining monologik va dialogik nutq shakllarini idrok etishdagi ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shu bilan birga, tinglash o'quv faoliyatida quyidagi yo'nalishlarda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi:

1. Yangi til birliklarini tanishtirish jarayonida eshitish orqali kirish metodikasi sifatida;

2. lingvistik birliklarni eslab qolishga xizmat qiluvchi vosita sifatida, bunda tovush obrazlari va ularning semantik mazmuni o‘zaro bog‘liq holda mustahkamlanadi.

Tinglash va boshqa nutq faoliyati turlari o‘rtasidagi uzviy aloqani hisobga olish til o‘rganish jarayonining muhim qismidir. Chunki chet tilini o‘zlashtirish, alohida ko‘nikmalarni emas, balki yagona o‘quv tizimi doirasidagi integratsiyalashgan nutq faoliyatlarini shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tinglash alohida quyi tizim bo‘lishiga qaramay, boshqa turlar - gapirish, o‘qish va yozish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro o‘zaro ta’sirli shaklda rivojlanadi.

Real muloqot holatida tinglash va gapirish bir-biri bilan uzviy chambarchas bog‘liq bo‘lib, muloqot ishtirokchilari doimiy ravishda so‘zlovchi va tinglovchi rollarini almashtirib boradilar. Bundan tashqari, yozma faoliyat ham eshituv asosida shakllanadigan til birliklariga asoslanadi; xuddi shuningdek, o‘qish jarayoni ham nutqni eshitish orqali tanishgan so‘zlarni vizual idrok qilishga tayanadi. Bu holat barcha nutq faoliyati turlarining o‘zaro bog‘liqligini tasdiqlaydi.

O‘qituvchining nutqiga qo‘yiladigan talablar

O‘qituvchi tomonidan ishlatiladigan nutq namunasi o‘quvchilarning tinglashni o‘rganish jarayonida tayanch bo‘lishi sababli, unga quyidagi talablar qo‘yiladi:

1. Diksiyaning aniq, toza va tushunarli bo‘lishi;
2. Nutqning mazmuni o‘quvchilar bilim darajasiga mos kelishi, asta-sekin yangi til birliklari bilan boyitilib borilishi;
3. Tananing noverbal ifoda vositalarini - mimika va imo-ishoralarni ongli boshqarish;
4. Nutq mavjud bilimlarga tayangan holda qurilishi, lekin yangi kontekstual birliklar bilan boyitilgan bo‘lishi;
5. Ehtimol bo‘lgan tarjima variantlaridan, ayniqsa rus tiliga murojaat qilishdan tiyilish;
6. Nutq mazmunining diqqatni jalb qiluvchi va o‘quvchilar uchun dolzarb bo‘lishi;
7. Nutqning mantiqiy tuzilishi va ifodaliligining ta’minlanishi.

Boshlovchi o‘qituvchilar tomonidan yo‘l qo‘yiladigan xatoliklar

Tajribasiz o‘qituvchilar tomonidan amalga oshiriladigan ayrim metodik xatolar tinglash ko‘nikmasining shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ular orasida quyidagilar ajralib turadi:

1. Dars jarayonini to‘liq chet tilida olib borish, biroq ko‘plab iboralarni tarjima qilish orqali til muhitining sun‘iylashuvi;
2. O‘quvchilar ilgari o‘zlashtirgan buyruqlargina ishlatilishi, bu esa yangi til strukturasi bilan tanishtirish imkoniyatini cheklaydi;
3. Talabaning nutqni tushunish darajasiga e’tibor bermay, dars davomida murakkab va tushunarsiz til birliklarini ishlatish.

Tinglashning asosiy turlari

Tinglab tushunish faoliyatining bir nechta turli tasnif variantlari mavjud. Avvalgi fikrlarimizda biz muloqotga asoslangan bevosita (yaqin) va bilvosita (masofaviy) tinglash shakllariga to‘xtalgan edik. Eng ko‘p uchraydigan va metodik nuqtai nazardan amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan tasniflardan biri esa 1-jadvalda bayon etilgan.

1-jadval

Eshitish turlari

Intensiv/ Batafsil	Keng	
	Tanlangan	Global
Batafsil, tarkibni to‘liq va aniq yoritish bilan	Ba’zi aniq ma’lumotlarni tushunishga qaratilgan (qolgan hamma narsa ahamiyatsiz va bu ma’lumotlarga e’tibor berilmaydi)	Matnning markaziy (asosiy) ma’lumotlari, qizil iplar deb ataladigan narsa tushunilishi kerak.

Tinglab tushunishning intensivligi yoki qamrovi asosan tinglovchining oldindan belgilagan kommunikativ maqsadlari va individual qiziqishlariga bog‘liq bo‘lib, bu omillar matnning xususiyatlaridan ko‘ra muhimroq rol o‘ynaydi. Boshqacha aytganda, tinglash jarayonining chuqurligi va faollik darajasi ko‘proq subyektiv ehtiyojlar va motivatsiyalarga tayanadi, matnning tabiati esa ikkilamchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

1.4. Tinglash bo‘yicha treningning maqsadi va mazmuni

Umumta’lim maktablarining o‘quv dasturlarida tinglab tushunish nutq faoliyatining muhim bir turi sifatida talqin etiladi. Uni o‘rgatishning asosiy maqsadi - o‘quvchilarda faqat didaktik jihatdan moslashtirilgan emas, balki real, ya’ni hayotiy

muloqot kontekstida qo‘llaniladigan autentik matnlarni ham samarali idrok etish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Tinglovchi ushbu matnlardan quyidagi uch xil turdagi ma‘lumotlarni ajratib olishi lozim:

global mazmun (asosiy g‘oyani tushunish);

tanlab olingan ma‘lumot (zarur axborotni aniqlash);

batafsil axborot (to‘liq tushunish asosida talqin qilish).

G.V. Rogova rahbarligidagi metodik maktabda tinglab tushunish mashg‘ulotlarining mazmuni uch asosiy komponentga - **lingvistik, psixologik** va **metodik** tarkibiy qismlarga ajratiladi. Avvalo, lingvistik komponent ustida to‘xtalib o‘tamiz [Rogova, Vereshchagina, 119-b.].

Lingvistik tarkibiy qismga fonetik, morfologik, leksik birliklar, frazeologik iboralar, shuningdek, turli darajadagi nutq birliklari (mikro- va makromatnlar) kiradi. Ushbu komponent tinglab tushunish jarayonida til birliklarini, ayniqsa nutq kontekstida uchraydigan elementlarni idrok qilishga xizmat qiladi. Bu yondashuv kommunikativ metod asosida tashkil etilib, til birliklarini real nutq strukturasi doirasida o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan. Bunda nutq birliklari – bu situativ mazmunga ega, har xil uzunlikdagi gap va matn tuzilmalaridir. Demak, tinglash bo‘yicha lingvistik tayyorgarlik deganda tilning semantik birliklarini, ya‘ni nutq ichidagi so‘z va iboralarni tushunishga qaratilgan faoliyat nazarda tutiladi.

Tinglab tushunishga oid o‘quv faoliyatining **psixologik komponenti** esa tinglash mexanizmlarini ishga soladigan va mashqlar orqali mustahkamlanadigan kognitiv faoliyatlarga asoslanadi. Bu komponent tinglash bilan bog‘liq ko‘nikmalar va strategiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Asosiy tinglash ko‘nikmalari quyidagilardan iborat:

asosiy mazmunni ikkilamchi axborotdan farqlay bilish;

matn mavzusini aniqlay olish;

tinglangan matnni semantik bo‘laklarga ajratish;

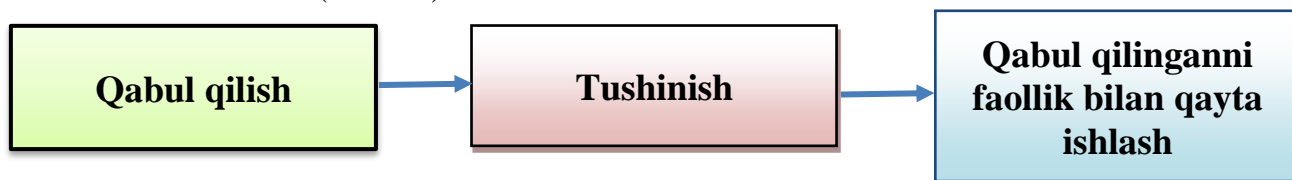
matn ichidagi mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash;

asosiy g‘oyani ilg‘ash;

nutqni muayyan tezlikda va to‘xtovsiz idrok eta olish.

Psixologik komponentning umumiy vazifasi - tinglovchining nutqni qabul qilish, eshitgan materialni semantik jihatdan tahlil qilish, xotirada saqlash va uni anglab yetish orqali **chet tilidagi nutqni anglash darajasini mahorat bosqichiga ko'tarishdir** [Rogova, Vereshchagina, 120-b.].

Tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish formula bo'yicha amalga oshirilishini tushunish muhimdir (2-rasm):

2- rasm. Tinglash qobiliyati va ko'nikmalarini rivojlantirish

Metodik (uslubiy) komponent – bu umumiy ta'limiy va kompensator ko'nikmalardan iborat bo'lib, talabalarga chet tilida berilgan og'zaki nutqni idrok etish va tushunish jarayonida qo'llaniladigan strategiyalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Mazkur komponent tinglab tushunishni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Bunga quyidagilar kiradi: tinglash jarayonida eslatmalar olish, qo'shimcha vizual yoki kontekstual yordamchi vositalardan foydalanish, eshitishdagi qiyinchiliklarni yengib o'tish, oldindan taqdim etilgan material (masalan, rasmlar, reja, asosiy so'zlar) asosida taxmin qilish, shuningdek, tinglovchining shaxsiy hayotiy tajribasi va mavzuga oid bilimlariga tayangan holda axborotni qayta ishlash. Bu kompetensiyalar ko'p bosqichli va murakkab bo'lib, ular turli psixofiziologik va kognitiv mexanizmlarning sinxron faoliyatiga, shuningdek, tinglash faoliyatining ichki strukturasi asoslanadi.

Ingliz tilshunos-metodistlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muloqot aktida **og'zaki til vositalarining ulushi atigi 35% ni tashkil etsa**, qolgan 65% aloqa **og'zaki bo'lmagan (noverbal) vositalar** orqali amalga oshiriladi [Soudek, b. 109]. Bu natijalar tinglovchi faqat nutq mazmuniga emas, balki intonatsiya, tana tili, mimika, imo-ishoralar kabi paralingvistik elementlarga ham e'tibor qaratishi kerakligini ko'rsatadi.

Zamonaviy metodik yondashuvlar talabalarda **tinglab tushunish algoritmlarini shakllantirishni** o'quv maqsadi sifatida belgilaydi. Bunda tinglovchi audio matndan ma'lumot olish jarayonida quyidagi ketma-ketlik asosida faoliyat yuritadi:

1. Matnning sarlavhasi va uni kim hikoya qilayotganini aniqlash (nutq subyektini belgilash);
2. Matnda ishtirok etayotgan shaxslar va hodisalarni aniqlash (semantik kontekstni belgilash);
3. Eshitilgan axborotga shaxsiy munosabat bildirish (idrok qilingan ma'lumotga reflektiv yondashish, anglash darajasida tahlil qilish).

1.5. Tinglashni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar texnologiyalari

Tinglab tushunishni o'rgatish jarayonida o'qituvchining chet tilidagi nutqi kommunikativ namuna sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Talabaning har bir dars davomida chet tilidagi og'zaki matnni anglashga erishishi, unda o'z bilim va malakasiga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi, shu bilan birga, muloqotga kirishishga bo'lgan ichki ehtiyojni shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida chet tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirishga xizmat qiluvchi muhim psixopedagogik omil hisoblanadi.

Tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda nafaqat o'qituvchining to'g'ridan-to'g'ri og'zaki nutqidan, balki texnik vositalardan ham samarali foydalanish lozim. Xususan, **tayanch materiallar** va **tayanch nuqtalardan** foydalanish, o'quvchilarni lingafon xonalarida yoki uy sharoitida mustaqil tarzda audio materiallar bilan ishlashga jalb etish, metodik jihatdan samarali yondashuv sifatida e'tirof etiladi.

Zamonaviy metodika tinglashni o'rgatishda **og'zaki** va **vizual** ko'mak vositalarining farqlanishiga asoslanadi. Vizual yordam materiallari sifatida xaritalar, fotosuratlar, diagrammalar, rasmi reja, saytlar sxemalari va boshqa grafik resurslar ishlatiladi. Og'zaki ko'mak esa kalit so'zlar, sarlavhalar, reja va tinglashni strukturalashtirishga xizmat qiluvchi savol-javob shaklidagi topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, o'quvchilarni audio matn ichida **intonatsion urg'ular**, **semantik jihatdan muhim so'zlar**, **ritorik savollar**, **takroriy birliklar** kabi ma'noli belgilarni ajrata olishga o'rgatish ham dolzarb metodik vazifadir.

Tinglashni samarali o'rgatishda audio matnni bir necha marta takroriy eshittirishning maqsadga muvofiqligi ham muhim didaktik jihat hisoblanadi. O'quv muhitida matnni ikki yoki uch marotaba tinglash, so'ngra uni tahlil qilishga asoslangan muhokama tashkil etish tavsiya etiladi. Har bir takroriy tinglashdan avval talabani chuqurroq idrok qilishga yo'naltiruvchi yangi amaliy vazifa taklif etilishi metodik zaruratdir.

Mahalliy va xorijiy metodik tajribada audio matn bilan ishlash quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

1. Oldindan tayyorgarlik bosqichi – matn konteksti va asosiy maqsadi bilan tanishtirish;

2. Matn bilan ishlash bosqichi – tinglash orqali asosiy mazmuni qabul qilish va idrok qilish;

3. Post-matn bosqichi – tushunilgan material asosida tahlil va baholash faoliyatini tashkil qilish.

Zamonaviy ta'lim metodologiyasida "o'qitish texnologiyasi" atamasi ostida o'qitish jarayonini ilmiy asoslangan tarzda tashkil etish tushuniladi. Bu texnologiya o'qituvchining metodik faoliyati – ta'lim shakllari, usullari, vositalari, mazmuni va baholash mexanizmlariga oid tizimli bilimlar majmuasiga tayanadi. Bu yondashuv o'quv natijalarini nazorat qilish, oraliq baholash, teskari aloqa o'rnatish va o'quv siklining takroriy bosqichlarini ta'minlovchi **diagnostik maqsadlarga** asoslanadi.

Umuman olganda, nutq faoliyatining istalgan turini, jumladan, tinglashni o'rgatish texnologiyasi uch bosqichli model asosida amalga oshiriladi:

1. **Tanishuv bosqichi** (kirish va dastlabki tekshiruv);
2. **O'rgatish bosqichi** (faol mashg'ulotlar va ko'nikma shakllantirish);
3. **Qo'llash bosqichi** (o'rganilgan materialni mustahkamlash va nazorat qilish).

Tinglashni o'rgatishda ushbu model quyidagicha qo'llaniladi:

1. **Brifing va dastlabki topshiriq** – matnga kirish va tinglash strategiyalarini belgilash;

2. **Matnni tinglab idrok etish** – asosiy axborotni anglash;

3. **Tinglangan materialni tahlil qilish va baholash** – tushunishni aniqlash va mustahkamlash.

Tinglashni o'rgatish mashqlari: tayyorgarlik va nutq

Mashq turlarining tasnifi pedagogik va metodik nuqtai nazardan ikki asosiy guruhga ajratiladi: **maxsus** va **maxsus bo'lmagan** mashqlar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, chet tilidagi og'zaki nutqning har qanday shaklidagi muloqotli amaliyoti asosan maxsus bo'lmagan mashqlar doirasiga kiradi. Maxsus mashqlar esa o'z navbatida **o'quv mashqlari (o'rgatuvchi tipdagi)** va **tayyorgarlik/nutq mashqlari (kommunikativ motivatsiyalangan)** shakllariga bo'linadi.

Bu yerda savol tug'iladi: zamonaviy chet tillarini o'qitishning **kommunikativ yondashuvi** doirasida o'quv mashqlarining o'rni bormi? Ahamiyatli jihat shundan iboratki, agar mashq faqat grammatik shakllarni emas, balki mazmuniy komponentni ham qamrab olsa, u shartli kommunikativ xarakterga ega bo'ladi.

Tinglab tushunishni o'rgatish doirasida mashq turlarining boshqa turkumlanishlari ham mavjud:

1. Matn asosida tasniflash: bunda matnlarning tematik yo'nalishi va autentiklik darajasi (moslashtirilgan yoki moslashtirilmagan) hisobga olinadi.

2. Topshiriq shakliga ko'ra tasniflash: bunda mashqlar matn bilan ishlashda bajariladigan faoliyat turiga qarab tasniflanadi.

Ammo tinglash bo'yicha ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish uchun mashqlarni **vazifaviy bosqichlarga asoslangan tasnif** bo'yicha ajratish eng maqbul yondashuv hisoblanadi:

Matndan oldingi bosqichdagi mashqlar – tinglashga psixologik va semantik tayyorgarlikni ta'minlaydi;

Tinglash bosqichi mashqlari – tinglab tushunishning asosiy jarayonini tashkil etadi;

Matndan keyingi bosqich mashqlari – nazorat, tahlil va faoliyatga integratsiyalashuvni ta'minlaydi.

Mazkur struktura metodik jihatdan urg'ularni to'g'ri belgilash imkonini beradi.

Xususan, **matndan oldingi bosqich** tinglovchining idrok jarayonini faollashtiradi, intellektual kutish holatini shakllantiradi, shuningdek, fonetik va leksik to‘siqlarni yengishga yordam beradi. Ikkinchi turdagi mashqlar bu funksiyani qisman bajaradi, uchinchi turdagi mashqlar esa asosan nazoratga qaratilgan bo‘lib, anglangan material asosida nutqiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tinglash bo‘yicha o‘quv faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish kommunikativ yondashuv asosida quriladi. Bu tizim quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1. Boshlang‘ich (elementar) bosqich – tinglashning pertseptiv (idrok asoslari) bazasi shakllanadi;

2. Rivojlangan bosqich – tinglab tushunish nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida qaraladi;

3. Yakuniy bosqich – tinglovchi real og‘zaki muloqotda faol ishtirok eta oladigan darajaga yetadi.

Ushbu bosqichlar o‘zaro shartli chegaralarga ega bo‘lsa-da, ular o‘zaro uzviy bog‘liq va bir-birini to‘ldiradi. Shuningdek, bu bosqichlarni **vertikal** (boshlang‘ichdan yuqori sinfga qadar) va **gorizontal** (bir dars ichidagi tinglash faoliyati) kontekstda talqin qilish mumkin.

Audio matn asosida tashkil etilgan tinglash faoliyati odatda uch metodik bosqichda amalga oshiriladi:

1. Matndan oldingi bosqich – motivatsiya yaratish, taxmin qilish uchun kontekst taqdimoti, leksik-grammatik to‘siqlarni bartaraf etish;

2. Matnni tinglash bosqichi – ma‘lumotni turli darajalarda (global, selektiv, detal) tushunish;

3. Matndan keyingi bosqich – eshitilgan axborotni qayta ishlash, nazorat qilish, og‘zaki va yozma faoliyatga integratsiya qilish.

Ayniqsa, **matndan oldingi bosqich** quyidagi vazifalarni bajaradi:

Tinglovchilarda mavzuga nisbatan motivatsiyani shakllantirish;

Mazmunga oid asosiy faktlar bo‘yicha taxmin qilishga undovchi intellektual fon yaratish;

Fonetik, grammatik yoki leksik jihatdan qiyin bo‘lgan til birliklarini oldindan izohlash orqali qabul jarayonini soddalashtirish.

Matndan keyingi faoliyat esa olingan axborotni qayta ishlashga, savollarga javob berish, fikr bildirish, matnga asoslangan dialoglar va monologlar tuzish orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shu tarzda tinglash bilan gapirish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik kuchayadi.

Masalan, quyidagi metodik yondashuvni olaylik: o‘qituvchi baliqchilar tasvirlangan rasmni ko‘rsatadi. Rasmda formadagi bir kishi ularga yaqinlashmoqda. O‘qituvchi quyidagi savollarni beradi: “Bu rasmda kimlar tasvirlangan? Formadagi shaxs nima deydi? Baliqchilar qanday javob berishi mumkin?” Talabalar ehtimoliy javoblarni taklif qiladilar, so‘ng matnni tinglab, real voqeani savollarga asoslangan holda aniqlaydilar. Bu usul tinglashni muloqotga tayyorlovchi, kontekstual asosga ega faoliyatga aylantiradi.

3- rasm. Kitobdan rasm [Dahlhaus, 60 b.]

1- bosqich. Tinglash faoliyatiga tayyorgarlik bosqichi (matndan oldingi)

Mazkur bosqichning asosiy vazifasi – talabalarni tinglash jarayonining kontekstual va semantik komponentlariga oldindan tayyorlashdan iborat. Unda suhbat ishtirokchilarining roli aniqlashtiriladi: masalan, voqea baliq ovlayotgan ota va o‘g‘il, hamda ularga yaqinlashib, mazkur hududda ov qilish taqiqlanganligini bildirayotgan politsiya xodimi ishtirokida kechadi. Illyustrativ materiallardan (rasmlar, sxemalar) foydalanilgan holda yangi til birliklari (masalan: *angeln, verboten, der Teich, die Angel*

va boshqalar) kontekstual muhitda tushuntiriladi va talabalarning passiv lug‘at boyligi faollashtiriladi.

Bu bosqichda quyidagi metodik mashqlar tavsiya etiladi:

Matnning mavzusini ona tilida yoki o‘rganilayotgan chet tilida muhokama qilish;

Kalit so‘zlar bilan ishlash;

Kartochkalardagi alohida gaplar asosida taxminiy voqealar ketma-ketligini tuzish.

2- bosqich. Matnni idrok etish jarayoni (tinglash bosqichi)

Tinglab tushunishning asosiy bosqichida audio matnni fragmentlarga bo‘lib, muayyan joylarda uni to‘xtatish orqali savol-javob o‘tkazish tavsiya etiladi. Bunday yondashuv “kutilayotgan natijani shakllantirish” (ya’ni *kutish usuli*) deb yuritiladi. Uning asosiy maqsadi – talabani chet tilida faol fikrlashga va taxmin qilishga undashdan iborat. Talabani bildirgan taxminlari keyinchalik matnni tinglash davomida real kontekst bilan solishtiriladi. Bu usul nafaqat nutqiy kompetensiyani, balki tinglash faoliyatining psixologik va fiziologik asoslarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, bu yondashuv tinglash bilan og‘zaki nutq faoliyatining o‘zaro bog‘liqligini kuchaytiradi.

3- bosqich. Matndan keyingi faoliyat (refleksiya va ijodiy yondashuv)

Audio materialni tinglab bo‘lingach, quyidagi turdagi mashqlar orqali eshitilgan axborotga qayta ishlov berish amalga oshiriladi:

Dialog yakunining o‘z variantini yozish;

Shunga o‘xshash hayotiy vaziyatlar haqida qisqa hikoyalar ishlab chiqish (masalan, haydovchilik hujjatlari bilan bog‘liq holatlar);

Tinglangan suhbat asosida dramatik sahna ko‘rinishini yaratish.

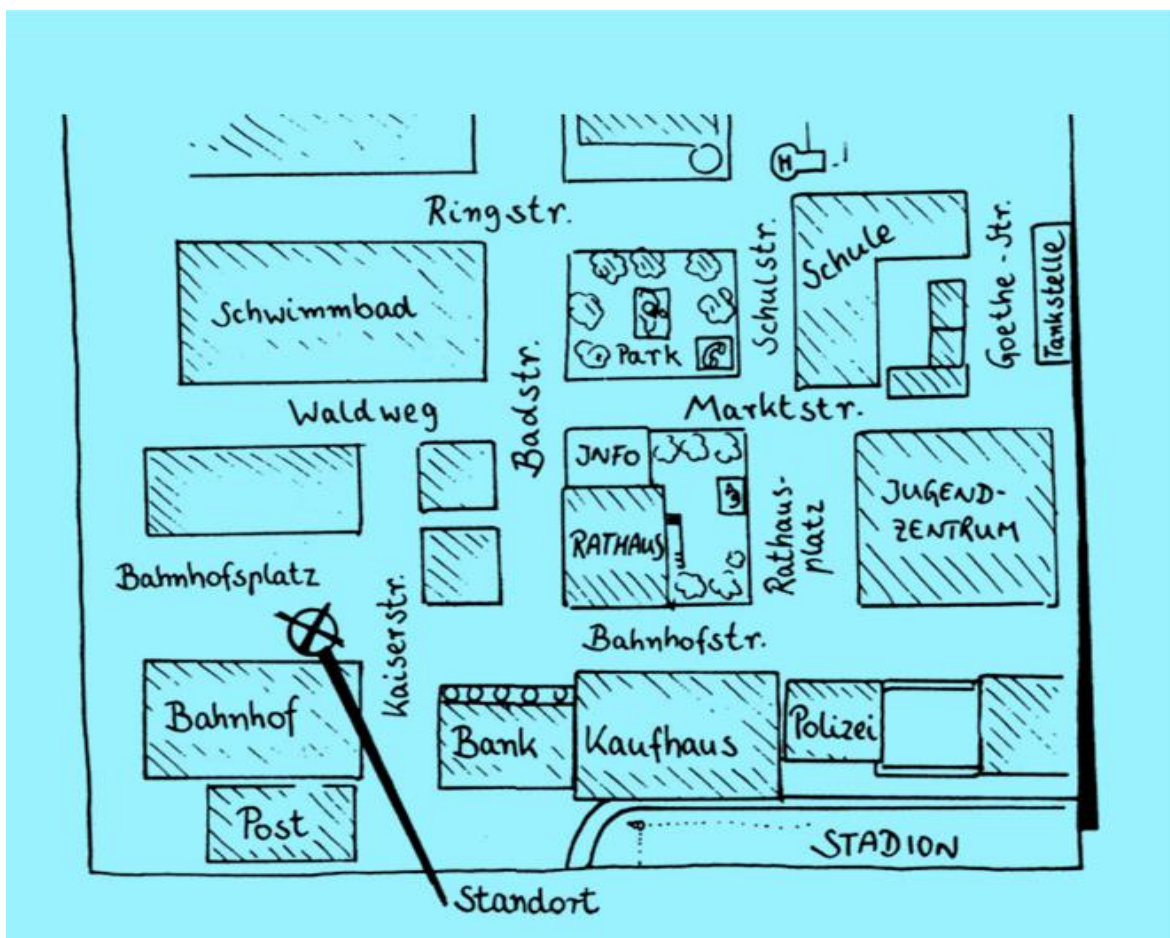
Shu nuqtada, **tinglash jarayonida bajariladigan mashqlar** (ya’ni ikkinchi guruh mashqlari) alohida metodik e’tiborni talab etadi. Ularning asosiy metodik talabi – tinglovchi idrokini ortiqcha yuklamaslik, ya’ni vaqt jihatidan ixcham bo‘lishi lozim. Aks holda, matnni chuqur anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tinglab tushunish mashqlari intensiv va keng qamrovli shakllarda tashkil etilishi mumkin. Masalan, batafsil eshitiladigan matnlar uchun jadval va diagrammalardan foydalanish mumkin.

Amaliy misol sifatida “Shahar rejasi bilan ishlash” mavzusidagi tinglash mashqini olaylik. Unda Bochum shahrining kartografik sxemasi (4-rasm) asosida tinglab tushunish faollashtiriladi. Mashqning asosiy maqsadi - yo‘nalishni tavsiflash ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Mazkur dars quyidagi tayyorgarlik ishlarini o‘z ichiga oladi:

Lug‘atni faollashtirish (harakat fe‘llari, yo‘nalish bildiruvchi birikmalar: “o‘ngda”, “chapda” va h.k.);

1. Geografik xarita asosida savol-javob o‘tkazish (masalan: “Bochumdan Kyolngacha masofa qancha?”, “Bochum Gollandiyaga qanchalik yaqin joylashgan?”);

2. Shahar bilan bog‘liq obyektlarning (vokzal, muzey, planetariy) rasmlari bilan ishlash. O‘qituvchi gapni aytadi, talabalar esa unga mos suratni aniqlaydilar. Masalan: “Bu joyda siz yulduzlar osmonini kuzatishingiz mumkin.” Talabalar bu ifodani planetariy tasviri bilan bog‘laydilar.

4- rasm. Kitobdan namuna [Dahlhaus, 101 b.]

“**Shahar bo‘ylab sayr**” nomli audiomatn asosida tinglab tushunish mashqlarini tashkil etishda quyidagi metodik yondashuv qo‘llanilishi mumkin: o‘qituvchi dars ishtirokchilariga shahar xaritalarining nusxalarini tarqatadi. Talabalar tinglash davomida xaritada bosh qahramonning harakat yo‘nalishini aniqlab, qalam yordamida ushbu marshrutni belgilaydilar. Jarayonda o‘qituvchi muloqotni faollashtiruvchi savollar beradi, masalan: “Tasvirlangan yo‘nalish orqali temir yo‘l stansiyasiga yetib borish mumkinmi?”

Matndan keyingi bosqich: tekshirish va nutqiy faoliyatni rivojlantirish

Mazkur bosqichda bajariladigan mashqlar asosan tinglangan matnni qanchalik aniq va chuqur anglashganligini aniqlash, shuningdek, eshitilgan material asosida boshqa nutq turlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tinglab tushunishni tekshirish uchun quyidagi topshiriqlar qo‘llanilishi mumkin:

Axborotni tahlil qilishga yo‘naltirilgan **jadvalni to‘ldirish** mashqlari;

Berilgan bayonotlar orasidan **to‘g‘ri va noto‘g‘rilarini ajratish**;

Qisqa gaplar asosida haqiqat yoki yolg‘onni aniqlash;

Matnga oid **kim? nima? qachon? qayerda? qanday? nima uchun?** kabi olti asosiy savolga asoslangan maxsus topshiriqlar.

Tinglash bosqichi yakunlangach, audio matndan olingan til birliklari va semantik mazmunlar asosida **og‘zaki va yozma nutq** ko‘nikmalarini shakllantirishni davom ettirish mumkin. Bu bosqichda talabalarning tushunganini baholashda **test shaklidagi topshiriqlardan** foydalanish maqsadga muvofiq:

Dichotomik testlar (ha/yo‘q; rost/noto‘g‘ri);

Ko‘p variantli testlar (3-4 bayonotdan faqat biri to‘g‘ri, qolganlari esa chalg‘ituvchi);

Qo‘shish yoki tiklash testlari (matndan chiqarib tashlangan birliklarni to‘ldirish).

Shuningdek, baholash jarayonida o‘quvchilarni o‘zaro tekshiruvga jalb qilish mumkin. Bunda ular yozma javoblarni almashadi va taqdim etilgan javob kaliti asosida bir-birlarining ishlarini tahlil qiladilar.

Baholash mezonlari

Tinglangan xabarning mazmunini anglash darajasini aniqlovchi asosiy mezon – tinglovchining **kommunikativ niyatni qanday darajada amalga oshirganligi** va **tinglash topshirig‘i bo‘yicha bildirilgan shaxsiy yondashuvidir**. Bu baholash:

tinglovchining asosiy va ikkilamchi axborotni ajrata olishi;

muloqot uchun zarur bo‘lgan muhim faktlarni aniqlay olishi;

guruhli muloqot yoki amaliy faoliyatda ushbu axborotni qo‘llay olish qobiliyati bilan aniqlanadi.

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro‘yxati

Asosiy

1. Tinglashni o‘rgatish: darslik. qo‘llanma / ed. E. I. Passova, E. S. Kuznetsova. - Voronej: NOU "Interlingua", 2002. - (Seriya: Chet tillarini o‘qitish metodikasi; N12).

2. Passov E. I. Oliy maktabda chet tili darsi / E. I. Passov. - M.: Ta‘lim, 1988. - 223 b. 30 Rogova G. V. O‘rta maktabda boshlang‘ich bosqichda ingliz tilini o‘qitish usullari / G. V. Rogova, I. N. Vereshchagina. - M.: Ta‘lim, 2000. - 232 b.

Qo‘shimcha

1. Borisko N.F. O‘zingizning metodologingiz bo‘ling yoki chet tillarini o‘rganayotganlar uchun maslahat bering / N. F. Borisko. - Kiev: INKOS, 2001. – 267 b.

2. Passov E. I. Dastur - kommunikativ chet tilini o‘qitish kontseptsiyasi / E. I. Passov. - M.: Ta‘lim, 2000. - 173 b.

3. Dahlhaus B. Fernstudieneinheit 5. Fertigkeit Hören / Barbara Dahlhaus. - Berlin: Langenscheidt, 2007. - 193 b.

O‘ZINI TEKSHIRISH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Qachon tinglash nutq faoliyatining mustaqil turi, qachon esa boshqa turlarini o‘rgatish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi?

2. Tinglash ko‘nikmalari va malakalari asosida yotuvchi psixologik va fiziologik mexanizmlar nimalardan iborat?

3. Vertikal va gorizontal mashq bosqichlarini ayting. Har doim uch bosqich qo‘llanishi kerakmi? Eng muhim bosqich qaysi?

4. Nega faqat savollarga javob berish orqali tinglashni baholash yetarli emas?

5. Xalqaro va milliy imtihonlarda tinglash malakasi qanday baholanadi?

6. Matndan oldingi, matnli va matndan keyingi bosqichlar qanday maqsadga ega va qanday yordam beradi?

7. Tinglashdagi qiyinchiliklarni yengish uchun o'qituvchi qanday topshiriqlardan foydalansa bo'ladi?

8. Turli tinglash turlari uchun topshiriqlarga misollar va ularning asoslanishi:

9. A1-A2 va B1-B2 darajalarda tinglash o'rgatish farqi nima?

10. Litseyda 1-chorakdagi monologni yozuvli shaklda berishning uslubiy xatosi nimada?

11. Litseyda monolog audio matn asosida tinglash darsining namunasi (asosiy ta'lim dasturiga asoslanib).

2. CHET TILI MULOQOTIDA YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

2.1. Nutqning o‘ziga xos xususiyatlari

Nutq (ifodali nutq) – bu tinglash bilan bir qatorda og‘zaki muloqotning to‘laqonli shaklini tashkil etuvchi murakkab va ko‘p jihatli psixolingvistik jarayondir [Rogova, Vereshchagina, 132-bet]. Nutq mohiyatan inson tafakkurining og‘zaki shaklda ifodalanishidir va u fonetik, leksik hamda grammatik kompetensiyalarga tayanadi. Zamonaviy kommunikativ yondashuv doirasida “nutq kompetensiyasini shakllantirish ko‘nikmalari” konsepsiyasiga alohida urg‘u beriladi. Bunda asosiy tamoyillardan biri – nutq faolligi tabiiy muloqotga yaqin shart-sharoitlarda rivojlanishi zarurligidir.

Nutqning strukturaviy jihatlari uni nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Gapirish, tinglash va boshqa nutq faoliyati turlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ushbu tizimda aniq ko‘zga tashlanadi.

Nutqning tashqi tuzilmasi odatda quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

Motivatsiya-rag‘batlantiruvchi bosqich – bu bosqichda kommunikativ ehtiyoj asosida fikr shakllanadi: “nima haqida gapiriladi”, “nima uchun” va “nima maqsadda”. Bu fikr asosida bayon qilish ehtiyoji yuzaga keladi.

Analitik-sintetik bosqich – bu bosqichda bayonot rejasini amalga oshirish uchun kerakli til birliklari (leksik va grammatik) tanlab olinadi. Bu tanlov jarayonida paradigmatic (yaqin yoki qarama-qarshi ma’noli birliklar bilan bog‘liqlik) va sintagmatik (so‘zlarning birikish qobiliyati) aloqalar muhim rol o‘ynaydi. Har bir til birligi kontekst asosida tanlanib, sintaktik jihatdan to‘g‘ri ifoda topadi. Bunda fonetik jihatdan tayyorlik ham muhim hisoblanadi.

Ijro va nazorat bosqichi – bu bosqichda bayonot talaffuz qilinadi va nutqning aniqligi, ravonligi hamda mazmuni nazorat qilinadi. Fikrni og‘zaki tarzda ifodalashda yuzaga keladigan ehtimoliy xatolar aniqlanib, tuzatiladi. Bu bosqich til amaliyoti jarayonida shakllanadigan standartlar asosida amalga oshadi.

Ushbu uch bosqichdan iborat tuzilma nutq faoliyatining ichki mexanizmlarini ochib beradi. Ayniqsa, gapirish va tinglash o‘rtasidagi bog‘liqlik – til o‘rganish jarayonining asosiy poydevorlaridan biridir.

Lingvistik va psixologik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, og'zaki va yozma muloqot shakllari nutq faoliyatining turli turlarini tashkil etsada, ular mustaqil tizimlar emas. Ular orasida retseptiv (qabul qiluvchi) va produktiv (hosil qiluvchi) ko'nikmalar o'zaro uzviy bog'langan.

Gapirish va tinglashga xos bo'lgan bashorat qilish va ichki nutq mexanizmlari bu ikki faoliyatni murakkab psixik jarayonga aylantiradi. Biroq ularning farqi – yakuniy bosqichdadir: gapirishda ma'lumot kodlanadi, tinglashda esa dekodlanadi. Kodlash jarayoni fonologik tizimni puxta o'zlashtirishni talab qiladi. Agar talaffuzni amaliyotda qo'llash imkoni bo'lmasa, tinglashning samaradorligi pasayadi va bu eshituv-artikulyatsion ko'nikmalarning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Og'zaki nutqning ikki shakli – gapirish va tinglash – bir-birini to'ldiruvchi komponentlar bo'lib, ularning samarali o'zlashtirilishi o'qish va yozish ko'nikmalari bilan ham bog'liq. Yozuv nutqi tarixan og'zaki nutq asosida shakllangan bo'lib, axborotni saqlash va uzatish imkonini kengaytirgan. O'qish esa yozuv va eshituv nutqining sintezidir.

Nutq faoliyatining barcha shakllari ko'p sensorli analizatorlar – eshituv, vizual va motor tizimlar o'zaro aloqasiga asoslanadi. Biroq bu analizatorlar har doim ham qat'iy doirada emas, ularning o'zaro nisbati matn murakkabligi, muloqot shakli va individual til tajribasiga qarab o'zgaruvchan bo'ladi. Masalan, chet tilini o'zlashtirayotgan shaxsda ona tilidagi tajriba, grammatik anglash darajasi va fonetik tayyorgarlik bu jarayonga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Nutqning ikki shakli, dialogik va monolog nutqi

Monologik nutq (MN) – bu shaxs tomonidan o'z fikrlari, hissiyotlari, rejalari yoki hodisalarga berilgan baholarini izchil va nisbatan batafsil tarzda bayon etishga qaratilgan nutq shaklidir. Aksincha, dialogik nutq esa ikki yoki undan ortiq kommunikatsiya ishtirokchilari o'rtasida fikr almashinuvi shaklida yuzaga keladi.

Dialogik nutqni (DN) o'rgatishning asosiy birligi – dialogik birlik bo'lib, u semantik va struktur jihatdan o'zaro bog'langan ikki yoki undan ortiq gaplar (replikalar) majmuasidan iborat. Monologik nutqni o'zlashtirishda esa asosiy birlik sifatida

superfrazali birlik (SPB) – ya’ni umumiy mavzuga bo‘ysungan va semantik bloklarga birlashgan murakkab gaplar ketma-ketligi e’tirof etiladi [Shchukin, 295-bet].

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, dialogik va monologik nutq shakllari o‘rtasidagi tafovut nisbiy xarakterga ega. Monolog ham o‘z mohiyatiga ko‘ra tinglovchi ishtirokini talab qiladi, bu esa uni og‘zaki muloqotning dialogik xarakteriga yaqinlashtiradi. Shu sababli, monologik ifodalar ham muloqot kontekstida, muayyan kommunikativ vaziyatda shakllanadi.

Ko‘plab metodist va tadqiqotchilar fikricha, dialog - og‘zaki nutqning eng tabiiy shakli hisoblanadi. Shunga mos ravishda, til o‘qitish amaliyotida dialogik nutqdan monologik nutqqa o‘tish strategiyasi qo‘llaniladi, ya’ni suhbat shaklidagi muloqot asosida monologik bayon ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Muloqot jarayonini tahlil qilishda lingvistik, psixologik va ekstralingvistik omillar inobatga olinadi. Ayniqsa, dialogik va monologik nutqning lingvistik jihatlari ularni samarali o‘qitish uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Bu xususiyatlar ta’limiy materialning tanlanishi va uni o‘zlashtirish metodikasini belgilashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [Rogova, Vereshchagina, 135-bet].

Shunga qaramay, G. V. Rogova ta’kidlaganidek, amaliy o‘qitish jarayonida ushbu ikki nutq shakli (dialog va monolog) ko‘pincha o‘zaro aralash holda qo‘llaniladi va bu yondashuv 2-jadvalda aks ettirilgan.

2-jadval

MN va DN xususiyatlari

MN	DN
Lingvistik	
To‘liqlik va keng qamrovlilik. Ma’lumot beruvchi. Gaplarning asosiy turi - hikoya (uslubiy kitobiy yozishga yaqin)	Suhbat qiishlaridan foydalanish (reproduktiv elementlar. Oddiy gaplarning ustunligi)
Ekstralingvistik	
Kamroq rol o‘ynang	Ular juda muhim rol o‘ynaydi, lekin ta’lim nutqi ko‘pincha monotondir. Kommunikativ metodga mos ravishda imo-ishora va mimikalarni o‘rgatish kerak. Masalan, sanashda rus barmoqlarini bukadi, ingliz ularni to‘g‘rilaydi va hokazo.
Psixologik, apellyatsiya, motivatsiya	
Nutq motor analizatori asosan ishtirok etadi. Asosan kontekstli, shuning uchun monolog izchil, mantiqiy, to‘liq, uzluksizdir	Nutq motori + eshitish analizatorlari. DR asosan vaziyatga bog‘liq (shuning uchun DRni o‘rganishdan oldin vaziyatni taqdim etish kerak), shuning uchun uni rejalashtirish, dasturlash, yuqori emotsionallik va ekspressivlik mumkin emas.

Shu bilan, **monolog va dialogik nutqning asosiy xususiyatlaridan kelib chiqib**, chet tilini o‘qitish jarayonida asosiy maqsad – talabalarni turli xil ijtimoiy-kommunikativ holatlarda og‘zaki muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirishga qodir etishdan iborat ekanligini ta’kidlash mumkin.

2.2. Nutq treningining mazmuniy tarkibi

An’anaviy yondashuvga ko‘ra, **nutqni o‘zlashtirish jarayonining tarkibiy asoslari** uch yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi: **lingvistik, psixologik va metodik** komponentlar.

Lingvistik tarkibiy qism o‘quv mavzulari doirasida kerakli leksik-grammatik birliklarni takrorlash va nutqiy kontekstda qo‘llashni o‘z ichiga oladi.

Psixologik komponent esa ifodali nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodik jihat esa o‘quvchini mustaqil ravishda tayanch nuqtalardan foydalanishga, nutqiy faoliyatda ongli ravishda nutqiy harakatlarni bajarishga, shuningdek monologik nutq tuzishda mustaqil tayanch tuzishga o‘rgatadi.

Monologik va dialogik nutq turlarining tavsifi

Monologik nutq mazmuni asosida quyidagi ko‘rinishlarga bo‘linadi: tavsiflovchi, xabarlovchi (hikoya shaklidagi), va mulohazali nutq. U o‘zlashtirish darajasiga qarab **reproduktiv, reproduktiv-mahsuldor va mahsuldor** shakllarga ajratiladi. Tayyorlanish darajasiga ko‘ra esa **tayyorlangan, qisman tayyorlangan va improvizatsiya (tayyorlanmagan)** nutq turlari mavjud.

Dialogik nutq esa o‘quv dasturlarida quyidagicha turlarga ajratiladi: **bir tomonlama savol-javob, ikki tomonlama so‘rov, fikr almashish, irodali munosabat bildirishga asoslangan dialoglar.**

Tuzilishi nuqtayi nazaridan esa dialoglar:

mikro-dialoglar (mazmuniy va mantiqiy bog‘langan qisqa replikalar),

mavzuli makro-dialoglar (bir necha mikrodialoglar yig‘indisi) sifatida tasniflanadi.

Shuningdek, **standartlashtirilgan va erkin dialoglar** mavjud bo'lib, ular metodik jihatdan stereotipik til materiallari asosida tuziladi va qat'iy rollar doirasida olib boriladi.

O'quvchilarda nutqiy harakatlarni shakllantirish

O'rgatish jarayonida o'quvchilarning bajaradigan eng oddiy nutqiy faoliyati bu **takrorlash** bo'lib, u asosiy leksik-grammatik strukturalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yosh o'quvchilar uchun bu jarayon yanada osonroq kechadi. Takrorlashga parallel ravishda **transformatsiya** va **kengaytirish** amaliyotlari qo'llaniladi. Yuqoriroq darajadagi faoliyat esa **kombinatsiya** bo'lib, u talabaning o'z fikrlarini ifodalashga bo'lgan qobiliyati bilan chambarchas bog'liq.

Nutqiy yordam turlari

Nutqiy qobiliyat va malakalarni rivojlantirishda qo'llaniladigan yordamlar:

lingvistik (til birliklari asosida),

nutqiy (mazmunga yo'naltirilgan),

og'zaki va og'zaki bo'lmagan vositalar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Yordam turi quyidagi omillarga bog'liq tarzda tanlanadi:

o'quvchining yoshi va umumiy bilim darajasi;

til kompetensiyasi;

kommunikativ vaziyatning murakkabligi;

muloqotdagi ishtirokchilarning tilga doir vazifani anglash darajasi;

shaxsiy o'quv xususiyatlari.

Monologik nutqni o'rgatishda yordam shakllari

Monologik ko'nikmalarni shakllantirish uchun quyidagi vositalardan foydalaniladi:

ko'rgazmali materiallar (rasmlar, sxemalar, real obyektlar);

matn asosli yordam (soddalashtirilgan, muhokamaga ochiq hikoyalar);

mavzular (o'quv faoliyatiga bog'liq mavhumlik darajasi har xil bo'lgan mavzular);

maqollar va aforizmlar (monologik fikrni turtkilash uchun);

ekspozitsiyalar (gazeta xabarlari, reklama e'lonlari, animatsion lavhalar va boshqalar);

vaziyatlar (rejalashtirilgan yoki tasodifiy holatlar orqali ijodiy nutqni rag'batlantirish);

diqqat markazidagi asosiy fikrlar (reja, kalit iboralar).

Boshlang'ich bosqichda odatda ko'proq **vizual yordamlar** qo'llaniladi. Keyinchalik, nutqni chuqurroq tahlil qilishga yo'naltirilgan tayanch vositalari: **matnlar, vaziyatli topshiriqlar, mavzuli stimullar** orqali metodik yondashuv bosqichma-bosqich murakkablashtiriladi.

O'rta va yuqori bosqichlarda esa strukturaviy tayanchlar (kirish, asosiy qism, yakun) orqali monolog shakllantirish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Dinamik rivojlanish davrida o'quvchilar dastlab ko'rgazmali vositalar asosida hikoya qilishga, so'ngra esa shaxsiy tajribaga asoslangan mazmunga ega nutqni mustaqil tuzishga o'tadilar.

Mazkur yondashuv monologik nutqning haqiqiy kommunikativ xususiyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Monologik nutq (MN)ni o'zlashtirish jarayonida matndan metodik vosita sifatida foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Matn asosida olib boriladigan mashg'ulotlar turli topshiriqlarni o'z ichiga oladi: qayta hikoya qilish, kontekstni kengaytirish, syujetdagi vaziyatlarni o'zgartirish, muallif tomonidan tugallanmagan qissani yakunlash kabi topshiriqlar monologik ifoda ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, ijodiy yondashuv talab etiladigan mashqlarda - qahramonlarning harakatlarini muhokama qilish, voqealarning bahosini berish yoki ularni tahlil qilish - matn asosidagi faoliyat monologik ifodaning rivojlanish bosqichida muhim o'rin tutadi. Odatda, mavzuli yondashuv MNni takomillashtirishdagi yakuniy bosqich hisoblanadi.

Matnga asoslangan o'rgatish bir qator afzalliklarga ega – bu matnlar til holatini tabiiy tarzda aks ettiradi va o'qituvchi uni faqat kontekstual tarzda moslashtirib, mashqlar orqali o'quvchining og'zaki ifodasiga yo'naltiradi.

Tegishli tanlangan matnlar o'zida axborot jihatdan boy va maqsadga yo'naltirilgan nutqiy birliklarni mujassamlashtirgan bo'lib, o'quvchilar uchun mazmuniy asosni tayyorlab beradi.

Janr jihatidan turli xil real matnlar (dialog, tavsif, hikoya, argument) o'quvchining o'z nutqini qurishda andoza sifatida xizmat qiladi, model vazifasini bajaradi.

Bu kabi tayanchlardan foydalanish o'quvchining xotirasini yengillashtiradi, nutqiy struktura tuzishga yordam beradi, shuningdek, nutq ishlab chiqarishning uch bosqichi – motivatsiya-rag'batlantiruvchi, analitik-sintetik va ijro bosqichlarini qo'llab-quvvatlaydi.

2.3. Nutqni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar texnologiyalari

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish maqsadlari

Nutqni o'rgatishning bosh maqsadi – turli ijtimoiy va kommunikativ holatlarda samarali og'zaki muloqot olib borish qobiliyatini shakllantirishdir. O'rta ta'lim muassasasini tugatgan bitiruvchilar quyidagi malakalarga ega bo'lishlari kerak:

turli muloqot kontekstlarida (kundalik, madaniy, rasmiy va norasmiy) muloqot olib borish, o'z fikrlarini asoslab, bahs yurita olish;

tinglangan yoki o'qilgan matn asosida fikr bildirish, voqealarni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushuntirish, monolog tarzida ifodalay olish;

o'z vatani va chet tilini o'rganayotgan mamlakatlar haqida ijtimoiy-madaniy mazmundagi og'zaki tasvirni tuza olish.

Chet tilini chuqur o'zlashtiruvchi maktablar bitiruvchilari ko'proq kommunikativ holatlarda faol bo'lishi va ayni paytda leksik-grammatik noaniqliklarga yo'l qo'yilgan bo'lsa ham, muloqot samaradorligini saqlab qola olishlari zarur.

Gimnaziya va litseylarning lingvistik yo'nalishdagi bitiruvchilari esa kasbiy maqsadlar va shaxsiy qiziqishlar doirasida mustaqil til faoliyati yurita olish darajasiga erishishlari kerak. Ularning bayonotlari lingvistik xilma-xillik, fikrning izchilligi va asoslanganligi bilan ajralib turishi lozim.

Akademik yo'nalishdagi o'quvchilar (masalan, grammatika maktabi) esa mavzudan mavzuga oson o'ta olishlari, bu jarayonda ma'lum bir grammatik xatoliklar

yoki tildagi noaniqliklarga yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lsa-da, bu holatlar muloqot sifati va tabiiyligiga putur yetkazmasligi kerak.

Monologik va dialogik nutqni o‘rgatish bosqichlari va mashqlar turlari

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish maxsus mashqlar bajarilishi orqali bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Mashqlarni samarali tashkil etish - metodik muvaffaqiyatning asosi hisoblanadi.

MN va DNni o‘rgatishda qo‘llaniladigan mashqlar quyidagi mezonlar asosida tasniflanadi:

Reproduktiv va mahsuldor (ya’ni, tayyor strukturalarni takrorlash yoki yangi fikrlar hosil qilishga yo‘naltirilgan),

Tilga oid va nutqqa oid (leksik-grammatik vositalarga e’tibor yoki muloqot mazmuniga asoslangan),

Tayyorgarlik va nutqiy (mashqlarning natijaviylik darajasiga qarab),

O‘quv va ijodiy (aynan topshiriqning mustaqillik darajasiga bog‘liq).

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, har qanday nutqiy mashqdan oldin fonetik, grammatik va leksik strukturalarning to‘g‘ri qo‘llanilishi yuzasidan tayyorgarlik ishlari olib borilishi zarur. Bu tayyorgarlik reproduktiv xususiyatga ega bo‘lgan nutqiy model asosida kechadi.

3-jadval

Nutqni o‘rganish uchun mashqlar

I turi	II tur
Tayyorgarlik va reproduktiv mashqlar nutqning moddiy-operativ asosini tashkil qiladi (leksik, grammatik, fonetik taqlid qilish, almashtirish, o‘zgartirish, kombinatsiyalash). Bular ham URU, ham TU bo‘lishi mumkin - barchasi kommunikativ vazifaning mavjudligi/yo‘qligiga bog‘liq (taqlid, almashtirish)	Samarali mashqlar o‘quvchilarga muloqot muammolarini hal qilishda o‘zlarida shakllangan ko‘nikmalardan foydalanish imkoniyatini beradi. Nutq – o‘rganish maqsadi: URU (reproduktiv-produktiv - almashtirish, o‘zgartirish, kombinatsiya) va RU (produktiv).

Keling, nutqni o‘rganish bosqichlariga ham to‘xtalib o‘tamiz.

I- bosqich - tayyorgarlik. Maqsad: nutqning moddiy va tezkorlik tomonini rivojlantirish. Ushbu bosqichda fonetik, leksik va grammatik materiallardan tez va xatosiz foydalanish uchun til avtomatizmlari va ko‘nikmalarini rivojlantirish sodir

bo'radi. Asosiy e'tibor bayonot shakliga qaratilishi kerak, ammo mazmuni ham muhimdir. Reproduktiv mashqlar (taqlid qilish, almashtirish), reproduktiv-produktiv (almashtirish, o'zgartirish, aralash).

II- bosqich - tayyor nutqni o'rgatish. Maqsad: nutqning mazmunli tomonini rivojlantiradi. Tayyorlangan nutq bosqichi muloqot maqsadiga mos keladigan lingvistik vositalarni tanlashni o'rgatadi. Diqqat shakl va mazmun o'rtasida moslashuvchan tarzda taqsimlanadi. Asosiy e'tibor mazmunni adekvat mantiqiy-strukturaviy material orqali ifodalashga qaratilgan. Bu erda ikkita darajani ajratib ko'rsatishimiz mumkin: mikromonolog va mikrodialog darajasi, ya'ni MN va DN ning asosiy birliklari shakllanadi. Kengaytirilgan dialog va monolog darajasi.

III- bosqich - tayyorlanmagan nutqni o'rgatish. Tashabbuskor nutq va erkin nutq ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish. Metodikada mashqlar odatda turlarga bo'linadi, ular orasida mashqlar turlari ajratiladi. Monologik nutqni o'rgatishga qaratilgan mashqlar turlari va turlarini ko'rib chiqamiz (4-jadval).

4-jadval

Monologik nutqni rivojlantirish mashqlari

Jismoniy mashqlar turlari	Til (tayyorgarlik)	Matn darajasidagi shartli nutq	Matn darajasida nutq
Jismoniy mashqlar turlari	Bir gap darajasidagi ifodani o'zlashtirishga qaratilgan. Bu mashqlar nutqning moddiy va operativ asosini tashkil qiladi. Ular nutqdan oldingi, "mahorat" darajasiga tegishli	SFE darajasida elementar bayonotlar o'rgatiladi	So'z erkinligi darajasini egallashga olib boring

Nutqni o'rgatishning ikkita usuli

Chet tilida og'zaki ifoda kompetensiyasini shakllantirishda ikki asosiy, bir-birini to'ldiruvchi metodik yondashuv mavjud: deduktiv (yuqoridan pastga) va induktiv (pastdan yuqoriga). Bu yondashuvlar o'rgatish jarayonida turlicha metodologik yondashuvlarni tavsiya etadi. Deduktiv yondashuvda umumiy struktura asosida misollar ishlab chiqiladi, induktiv modelda esa konkret til birliklari orqali umumiy qoidalar shakllanadi.

Dialogik nutqni o'rgatish doirasida asosiy metodik birlik dialogik birlik (DB) bo'lib, bu mikrodialoglar va makrodialoglardan iborat bo'lgan muloqot segmentlarini o'z ichiga oladi. O'rgatish jarayonida nafaqat yakuniy kompetensiyaviy maqsad, balki bosqichma-bosqich qo'yiladigan oraliq vazifalar, muloqot kompetensiyalarining shakllanish bosqichi va ularni chuqurlashtirish bosqichi (tayyorlangan yoki qo'qqisdan suhbatlar shaklida) aniqlanadi.

Muloqot kompetensiyasining tarkibiy komponentlari sifatida quyidagi funksional ko'nikmalar ajralib turadi:

Replikatsion almashinuv: dialog yoki polilogda satrlar ketma-ketligida qatnashish;

Nutqiy strategiyani moslashtirish yoki qarama-qarshi yo'nalishda yuritish: suhbatdoshning niyatiga mos yoki teskari harakat;

yangi suhbat ishtirokchilariga moslashish;

suhbatdoshlarning harakatlari yoki muloqot natijalarini taxmin qilish.

Dialogik va monologik nutq turlarining o'xshash jihatlari mavjud bo'lsa-da, amaliy o'qitishda dialogik nutq ko'proq murakkabliklarni yuzaga keltiradi. E.N. Solovyova ta'kidlaganidek, dialogning vaziyatga bog'liqligi va reaktivligi – ya'ni suhbatning muayyan kontekstda tezkor javob va moslashuv talab etishi – ushbu murakkabliklarning asosiy sabablari hisoblanadi.

Chet tillarini o'qitish metodikasi doirasida dialoglar ikki toifaga bo'linadi:

Standart dialoglar: qatnashuvchilarning rollari aniq belgilanadi (masalan, “xaridor – sotuvchi”, “o'qituvchi – o'quvchi”);

Erkin dialoglar: suhbat mavzusi oldindan belgilanmagan, ishtirokchilar orasida rol taqsimoti qat'iy emas (intervyu, erkin suhbat, bahs).

Real kommunikatsiyada ushbu ikki turdagi dialoglar o'zaro o'tuvchi xususiyatga ega bo'lib, muloqot holatiga qarab o'z shaklini o'zgartirishi mumkin.

Deduktiv model: “yuqoridan pastga” o'rgatish

Deduktiv yondashuv, ayniqsa, standart yoki tipik dialoglarni o'rgatishda afzallik beradi. Ushbu model quyidagi ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi:

namunaviy dialogni tinglash - nutqiy namunani intonatsion va strukturaviy jihatdan eshitish, grafik tasvir orqali ishtirokchilarning roli va pozitsiyalarini aniqlash;

dialogni tahlil qilish - asosiy dialogik birliklar, funksional iboralar, modal birliklar va murakkab strukturalarni ajratish;

model asosida kollektiv takrorlash - dialogni xorda yoki individual tarzda takrorlash;

juftliklarda amaliy mashq - dialogni juftlikda yodlash va qayta aytish, soʻngra reproduktiv mashqlar orqali nazorat qilish;

yangi vaziyatga asoslangan oʻxshash dialog tuzish - kommunikatsion elementlarni muqobil variantlarga almashtirish orqali dialogik ifodani ragʻbatlantirish;

transformatsiyalangan dialogni tinglash - tanish boʻlgan tuzilmaning yangi shaklini eshitish.

Ushbu yondashuvda asosiy eʼtibor xotira va reproduksiya mexanizmlariga tayanadi. Biroq, ushbu uslub kommunikativ niyatning mustaqil shakllanishi va muloqotdagi tashabbusni cheklashi mumkin.

Induktiv model: “pastdan yuqoriga” oʻrgatish

Induktiv yondashuv esa dialog elementlari – replikalar, javoblar, savollarni bosqichma-bosqich oʻzlashtirishga asoslangan boʻlib, oxir-oqibat mustaqil muloqotni amalga oshirishni maqsad qiladi. Ushbu modelda oʻquvchilar oldindan dialog namunasi bilan tanish emas, balki dialogik muloqotni vaziyat va til materialiga tayanib shakllantiradi.

Induktiv yondashuv orqali oʻquvchilar quyidagi malaka va koʻnikmalarni rivojlantiradi:

turli turdagi savollarni toʻgʻri va mos kontekstda tuzish;

berilgan savollarga mantiqiy va izchil tarzda javob berish;

aloqa davomida alternativ muloqot liniyalaridan foydalanish;

kirish strukturalari va nutqiy klishe iboralardan foydalanish;

nutqiy funktsiyalarni (rozilik, inkor, shubha, soʻrov, baholov) adekvat ifodalash.(5- jadval).

Monologik va dialogik nutqni o‘rgatish bosqichlari

Element raqami	MN	DN
I	Tayyorgarlik shartli nutq mashqlari (ABCDE)	
II	Mikrodialog	Mikromonolog
III	Kengaytirilgan dialog	Kengaytirilgan monolog
IV	Tayyorlanmagan nutq	
	Dialogik nutq	Monologik nutq

I. L. Bim tomonidan taklif etilgan ABCDE modeli doirasida dialogik nutqni o‘rgatish bosqichli mashqlar zanjiri asosida amalga oshiriladi. Har bir bosqich o‘ziga xos kommunikativ niyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, quyidagicha tizimlashtiriladi [Bim, s. 180]:

A (Anerkennung – Tasdiqlash): O‘qituvchi namunaviy ijobiy javoblarni taqdim etadi, talabalar esa shartli kommunikativ ifodalar orqali bu javoblarni qayta yaratishga undaladi. Masalan: “Mening fikrimni tasdiqlang”, “Ha deb javob bering” kabi stimullovchi iboralar qo‘llaniladi.

B (Befragung – Qayta so‘rash/taxmin qilish): O‘qituvchi savol shaklidagi replikalar bilan o‘quvchilarni shubha yoki ehtimoliy taxmin ifodalashga o‘rgatadi. Bu bosqichda umumiy savollar tuzish (savol so‘zisiz) ko‘nikmasi shakllanadi.

C (Konfrontation – E‘tiroz/inkor): Bu bosqichda inkor qilish, rad etish yoki qarama-qarshi fikr bildirishni o‘rgatuvchi shartli dialogik stimullar (masalan: “Menga qarshi chiqing!”, “Yo‘q deb javob bering!”) orqali mashqlar bajariladi.

D (Differenzierung – Ma’lumotni aniqlashtirish): Savol so‘zlari orqali (nima, kim, qachon va h.k.) ma’lumot olishga qaratilgan mashqlar yordamida aniqlovchi savollar tuzish malakasi rivojlantiriladi.

E (Ermutigung – Rag‘batlantirish/so‘rov): Bu bosqichda talabalar motivatsion replikalar yordamida buyruq yoki iltimos ifodalash ko‘nikmasini o‘zlashtiradi (masalan: “Undan doskaga chiqishini so‘rang”).

Mazkur bosqichlar zanjiri dialogik o‘zaro ta’sir mexanizmlarini bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi. Oxirgi bosqich – yakuniy muloqot – barcha

mashq turlarini integratsiyalashgan holatda birlashtiruvchi kompleks faoliyatga aylanishi kerak.

Nutqni samarali o'rgatishni ta'minlovchi omillar

Nutq ko'nikmalarini muvaffaqiyatli shakllantirish ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari;

matn materiallarining tilshunoslik va diskurs xususiyatlari;

o'quv motivatsiyasi va ta'lim muhitining imkoniyatlari.

Shuni ta'kidlash joizki, og'zaki nutq kompetensiyalari avtomatik tarzda shakllanmaydi – ular maxsus mashqlar, metodik ketma-ketliklar va bosqichli yondashuvlar orqali ongli ravishda rivojlantiriladi (4- va 5- jadvallarga qarang).

Muvaffaqiyatli ta'lim jarayonining muhim sharti bu – nutqiy ko'nikmalar va layoqatlarni tizimli baholash va nazorat qilishdir. Bunday nazorat metodlari quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

nafaqat baholovchi, balki o'qituvchi xususiyatga ham ega bo'lishi;

aloqaviy faoliyat shakliga mos ravishda moslashuvchanlik;

talabalarning yoshi va qiziqishlariga muvofiq qiziqarli bo'lishi;

baholash faqat test natijasini emas, balki uni tahlil qilish imkoniyatini ham ta'minlashi.

Nutq darajasini baholash mezonlari

Nutqiy taraqqiyotni baholashda quyidagi parametrlar asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi:

nutqdagi leksik birliklar (so'z va iboralar) soni;

oddiy va murakkab gaplar soni;

dialogdagi replikalar miqdori;

nutqning kommunikativ vazifaga muvofiqligi;

lingvistik vositalarning boyligi, aniqligi va mavzuga aloqadorlik darajasi;

bayonotning semantik zichligi (axborot yuki, mantiqiy izchillik, kontekstga moslik, tafsilotlar sifati).

O'rta va yuqori bosqichlardagi nutq nazoratida quyidagi faoliyat turlarini baholash maqsadga muvofiqdir:

tinglangan yoki o'qilgan matnga asoslanib muloqot olib borish;

tayyorlangan shaklda mazmunli xabar berish;

mustaqil fikr bildirish, hikoya qilish yoki tasvir qilish;

mavzu yoki holat bo'yicha tayyorlanmagan og'zaki ifoda berish;

o'rganilgan materialni analitik tarzda sharhlash.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy

1. Galskova N. D. Chet tillarini o'qitishning zamonaviy usullari / N. D. Galskova. - M.: Arkti-Glossa, 2000. - 165 b.

2. Passov E. I. Oliy maktabda chet tili darsi / E. I. Passov. - M.: Ta'lim, 1988. - 223 b.

3. Solova E. N. Chet tillarini o'qitish usullari: asosiy ma'ruza kursi / E. N. Solova. - M.: Ta'lim, 2002. - 164–186 b.

Qo'shimcha

4. Bim I. L. Chet tillarini o'qitishning umumiy usullari: antologiya / I. L. Bim. - M.: Rus. lang., 1991. - 288 b.

5. Diment A. L. Og'zaki nutq ustida ishlashda ijodiy mashqlar / A. L. Diment, M. V. Stolpnikova // Chet el. lang. maktabda. - 2013. - No 8. - 91–92 b.

6. Klementenko A. D. O'rta maktabda chet tillarini o'qitish metodikasining nazariy asoslari / A. D. Klementenko, A. A. Mirolyubov. - M.: Pedagogika, 1981. - 454 b. Lytaeva M. A. Katta bosqichda o'qish matni asosida nutq ko'nikmalarini takomillashtirish / M. A. Lytaeva // Chet el. lang. maktabda. - 2004. - No 3. - 53–59 b.

7. Chet tili o'qituvchisi uchun qo'llanma: ma'lumotnoma. Qo'llanma / E. A. Maslyko, P. K. Babinskaya, A. F. Budko, S. I. Petrova. 7-nashr, stereotip. - Minsk: Yuqori. shk., 2001. - 522 b. Rogova G. V. O'rta maktabda chet tillarini o'qitish metodikasi / G. V. Rogova, F. M. Rabinovich, T. E. Saxarova. - M.: Ta'lim, 1991. - 287 b.

8. Chet tilida nutqni o'rgatish: darslik. Qo'llanma / ed. E. I. Passova, E. S. Kuznetsova. - Voronej: NOU "Interlingua", 2002. - (Seriya: Chet tillarini o'qitish metodikasi; No 11).

O'ZINI TEKSHIRISH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Nutqni nutq faoliyatining bir turi sifatida tavsiflang. MN va DN har xil nutq turlari bormi? Javobingizni asoslang.

2. Bugungi kunda chet tilini o'qitish jarayonida nutqiy faoliyatning bu turi qanday o'rinni egallaydi?

3. MN va DNning asosiy farqlovchi belgilarini ayting. Monolog va dialogning qanday turlarini nomlay olasiz?

4. MN treningda tayanchlarning ahamiyati nimada? Nima uchun matn "MN o'qitishda doimiy yordam" hisoblanadi? Yuqori sinf o'quvchilari va nolingvistik universitetlar talabalari uchun ushbu yordamning ahamiyatini asoslang.

5. Nutq faoliyatining bu turida o'quvchilarning ko'nikma va malakalarini tekshirishning o'ziga xos xususiyati nimada?

6. Yagona davlat imtihonida qo'llaniladigan "Gaplash" bo'limidagi vazifalarni nomlang. Ushbu vazifalarni baholash mezonlarini tahlil qiling. Ularning o'ziga xos xususiyati nimada?

7. 5-sinf o'quvchilariga DNni o'rgatish darsidan parchani tahlil qiling. O'qituvchining metodik xatolarini tahlil qiling:

O'qituvchi dialogning namunasini o'qiydi. Talabalar tinglashmoqda.

A: Hello, Kate.

B: Hello, Bob.

A: How are you? I haven't seen you for ages.

B: I'm fine. Thanks.

A: Where are you going?

B: I am going to the shop. Tomorrow I'm going to go to a birthday party and I have to buy a present.

A: What are you going to buy?

B: I have no idea.

A: OK. I'll help you. What kind of person is your friend?

B: He is musical.

A: What instrument does he play?

B: He plays the saxophone in a band.

A: B buy a case for this saxophone.

B: He has already bought it. What else can you advise me?

A: Is he sporty?

B: Yes, he is. He is very good at sports. It`s his best point.

A: What sports is he fond of?

B: Jogging.

A: What clothes does he wear for jogging?

B: In summer he wears shorts and a T-shirt. But now it`s a bit cold for such clothes.

A: Then buy a tracksuit.

B: What a good idea! Thank you.

O`quvchilar har bir satrni o`qituvchidan keyin xorda va yakka tartibda takrorlaydilar.

Dialog qayta tinglanadi.

O`quvchilarga dialogni yodlab olish vazifasi beriladi. Talabalar o`qituvchiga e`tiroz bildiradilar, bu vazifani juda qiyin deb hisoblaydilar.

Namunaviy dialog ustida ishlashni tuzishning eng yaxshi usuli qanday? Ushbu dars fragmentining o`z versiyasini yozing.

8. Ta`limning boshlang`ich va o`rta bo`g`inlarida DNni o`qitish usullari o`rtasidagi farq nima? Namunaviy xorijiy til dasturlari yordamida javobingizni asoslang.

3. OG‘ZAKI MULOQOTGA O‘RGATISH MASHQLARI

Mazkur paragrafda mustaqil ta’lim faoliyati uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda keltirilgan matnga asoslanib o‘quvchi o‘zining individual tayanch rejasini ishlab chiqishi nazarda tutiladi. Xulosa chiqarish jarayonida mazkur reja puxta o‘ylab ko‘rilishi lozim. Bu borada asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar bilan tanishish, shuningdek, xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha darslikdan olingan matn namunasi tahlili foydali vosita sifatida xizmat qiladi.

Chet tillarni o‘qitishda mashq tizimining metodik muammolari

Zamonaviy til o‘qitish metodikasida chet tilini egallash jarayoni o‘zaro uzviy bog‘langan va bosqichma-bosqich bajariladigan mashqlar majmuasi orqali amalga oshiriladigan izchil tizim sifatida qaraladi. Ushbu mashqlarni bajarish sifati o‘quvchilarning chet tilida samarali nutq faoliyatini shakllantirish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Til o‘rgatishning faol metodik yondashuvi doirasida mashqlar til materialining mazmuniy jihatlariga asoslangan holda o‘quv maqsadlariga erishish vositasi sifatida qaraladi. Ya’ni, mashq nafaqat lingvistik birliklarni o‘zlashtirish, balki turli nutq faoliyat turlarini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda mashq tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ayrim metodistlar uni o‘quv materialini metodik jihatdan tashkil etishning asosiy elementi sifatida ko‘rsalar, boshqalar esa uni chet tilida muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishning asosiy birligi sifatida ko‘radilar.

Amaliy jihatdan mashqlar til ko‘nikmalarini shakllantirishda qulay o‘quv sharoitlarini yaratish, shuningdek, o‘qitish metodlarining turli turlarini amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu mashqlar turli sharoitlarda qo‘llanilishi mumkin: agar o‘quvchining diqqat markazi lingvistik shakldan ko‘ra mazmuniy tarkibga qaratilgan bo‘lsa, u holda bu mashqlar orqali talabalar o‘z fikrlarini bildirish yoki matn muallifi pozitsiyasini anglash (ya’ni tinglash va o‘qish) bo‘yicha faoliyat yuritadilar.

Psixologik nuqtai nazardan, mashq – bu muayyan harakat yoki faoliyat turini ongli ravishda nazorat qilish, takroriy bajarish va shunday yo‘l bilan uni o‘zlashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi (L. B. Itelson).

I. L. Bim fikriga ko‘ra, mashq – bu chet tili tizimidagi elementlarni o‘zlashtirishga qaratilgan, o‘quvchining ta’lim faoliyatini tashkil etuvchi eng kichik metodik birlikdir. Mashqda ifodalangan o‘quv birliklari bevosita til materialining amaliy qo‘llanish usullarini anglatadi.

I. L. Bimning metodik yondashuvida mashq o‘qituvchi va o‘quvchi (yoki mustaqil ishda – o‘quvchi va o‘quv materiali) o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir shakli bo‘lib, u standartlashtirilgan tarkibiy tuzilishga ega. Bunday mashqlar quyidagi komponentlardan iborat bo‘ladi:

muammoning qo‘yilishi – vazifaning aniq formulalanishi;

yechim yo‘nalishini ko‘rsatish – tayanch signallar yoki oriyentirlar yordamida;

vazifaning bajarilishi – mashqni amalda bajarish jarayoni;

natijani baholash – o‘zini-o‘zi nazorat qilish va tuzatish.

S. F. Shatilov esa mashqni birlamchi yoki ketma-ket bajariladigan lingvistik va nutqiy operatsiyalar majmuasi deb baholaydi. Bu operatsiyalar maxsus o‘quv sharoitida maqsadli tarzda takroriy bajariladi va chet tilida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mashqlar quyidagi metodik parametrlarga ko‘ra tavsiflanadi (davomi keyingi qismlarda ko‘rsatiladi):

a) maqsad (maqsadni belgilash), nutq vazifasi (shartli yoki haqiqiy);

b) nutqiy harakatlar;

c) lingvistik shakl va mazmuni;

d) mashqlar tizimida ma’lum o‘rin;

e) uni amalga oshirish uchun ma’lum vaqt;

f) uni amalga oshirish natijasida erishilgan natija;

g) og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan material;

h) mashqni bajarish usuli;

i) mashqni bajarishning tashkiliy shakli.

Mashqlar muammosini hal qilishda ikkita savol tug‘iladi:

a) mashqlar turlarini farqlash mezonlarini aniqlash;

b) aniqlangan mezonlar asosida aniq mashqlar tizimini qurish.

Chet tilini o‘qitish metodikasi nazariyasida mashqlarni tasniflash turli mezonlar asosida amalga oshirildi:

a) til materialini xotira, tanib olish, tushunish va takrorlash jarayonlarini ko‘rib chiqish asosida (K. A. Ganshina, I. A. Gruzinskaya);

b) til va nutqni farqlash asosida (I.V.Rahmanov, M.S.Ilyin);

v) chet tili nutqini o‘zlashtirish jarayonining bosqichlari asosida (E. I. Passov).

Jismoniy mashqlarni tasniflash muammosi bo‘yicha ko‘p sonli nuqtai nazarlarning mavjudligi ushbu muammoning ko‘p qirraliligi va mashqlarni tasniflash muammosiga turli nuqtai nazarlardan yondashish imkoniyati bilan izohlanadi.

Chet tillarini o‘rgatish uchun mashqlarning asosiy turlari va turlarini ishlab chiqishga birinchi urinish akademik I. V. Raxmanov tomonidan amalga oshirilib, u quyidagilarni aniqladi:

a) til va nutq mashqlari;

b) matn bilan bog‘liq va aloqador bo‘lmagan mashqlar;

v) tarjima va tarjimasiz mashqlar.

B. A. Lapidus o‘zining mashqlar tasnifida quyidagilarni taklif qiladi:

a) sof mashq mashqlari;

b) elementar qo‘shma mashqlar;

v) qo‘shma mashqlar.

E. I. Passov tomonidan taklif qilingan mashqlar tasnifi alohida e‘tiborga loyiqdir. Mashq turlarini aniqlashning dastlabki mezoni sifatida u mashqlarning maqsadini nutqiy malakalarning rivojlanish bosqichlari nuqtai nazaridan belgilaydi. Ushbu mezon bo‘yicha barcha mashqlar quyidagilarga bo‘linadi:

a) ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun mashqlar (shartli nutq mashqlari);

b) “ko‘nikmalarni rivojlantirish” mashqlari (nutq mashqlari).

E. I. Passov mashqlar turlari orasida ularning turlarini quyidagi parametrlarga ko‘ra ajratadi:

1) nutq vazifasiga ko‘ra;

2) iboralarning situatsiya munosabati;

3) bayonning mazmun-mohiyati va tarkibiy jihatlari bo‘yicha aniqlanishi;

4) gap tuzishda qo‘llangan tayanchlarga ko‘ra. Yuqorida aytilganlarning barchasi jadval shaklida taqdim etilishi mumkin (6- jadval).

Og‘zaki nutqni o‘rgatishdagi qiyinchiliklarni aniqlash bo‘yicha uslubiy talabdan kelib chiqib, S. F. Shatilov nutq o‘rgatish mashqlarining aspektli tasnifini taklif qildi.

Shunday qilib, grammatik yo‘naltirilgan kommunikativ mashqlarning maqsadi - tanish leksik materialdan foydalangan holda nutq grammatik ko‘nikmalarini rivojlantirish. Leksik yo‘naltirilgan nutq mashqlarining maqsadi, o‘z navbatida, nutqda lug‘atni tanish grammatik shakl va tuzilmalarda o‘rgatishdir.

Mashqlarni tasniflash jarayoni nafaqat nazariy, balki amaliy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, metodik fan doirasida mashqlarning ilmiy asoslangan tasnifi mavjud bo‘lishi muhim ilmiy mezonlardan biri sanaladi. Bu tasnif metodikaning fan sifatidagi maqomini belgilash, shuningdek, uning rivojlanish bosqichini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, amaliyotda to‘g‘ri tuzilgan mashqlar tizimi chet tilini o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

6-jadval

Chet tillarni o‘qitish metodikasida mashq turlari

Jismoniy mashqlar turlari	Asosiy xususiyatlar	Nutq vazifasi	Situatsiya	Bayonotning shartliliigi	Qo‘llab-quvvatlovchilar va ularning tabiati
R	R-2	Shartli emas	Haqiqiy	Shakl yoki tarkib bilan belgilanmagan	Hech qanday og‘zaki yoki illyustratsiya mavjud emas.
	R-1	Shartli emas	Haqiqiy	Qisman kontent tufayli	Qisman og‘zaki, tasviriy
UR	UR-2	Shartlangan	Haqiqiy, lekin shartli ham bo‘lishi mumkin	Shakl va mazmun bilan qisman aniqlanadi	Asosan og‘zaki, eshitish
	UR-1	Shartlangan	Shartli	Shakl va mazmun bilan belgilanadi	Og‘zaki, vizual

“Tizim” tushunchasi ma‘lum bir tarzda birlashtirilgan elementlarning, qismlarning ma‘lum bir to‘plamining mavjudligini anglatadi.

Tizimning elementlari va qismlari o'ziga xos funktsiyaga ega. Ular tizim elementlari o'rtasida kuchli aloqalar mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bu aloqalar, bundan tashqari, uning barqarorligi va yaxlitligini ta'minlaydi.

Jismoniy mashqlar tizimi quyidagilarni ta'minlaydi:

a) muayyan mahorat yoki qobiliyatning xususiyatiga mos keladigan zarur mashqlarni tanlash;

b) mashqlarning zarur ketma-ketligini aniqlash;

c) materialni to'g'ri joylashtirish va uning nisbati;

d) muayyan material va muayyan mashqlarning tizimlilik (muntazamligi);

e) turli xil nutq faoliyati turlarining o'zaro va o'z ichida to'g'ri munosabati (korrelyatsiyasi va o'zaro ta'siri).

I. L. Bim tomonidan ta'kidlanganidek, mashqlar orasidagi o'zaro bog'liqlik va ularning bosqichma-bosqich o'tish imkoniyati, ushbu tizimning asosiy nutq faoliyati turlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan kompleks yondashuv sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. O'rta maktablar sharoitida chet tilini o'rgatish amaliyotida mashqlar tizimini shakllantirishning samarali usullaridan biri sifatida E. I. Passov tomonidan taklif etilgan yondashuv e'tiborga loyiqdir. U chet tilini egallashda to'rtta bosqichni ajratib ko'rsatadi:

Til materialini (fonetik, leksik, grammatik birliklarni) boshlang'ich darajada o'zlashtirish;

Ushbu birliklarni nutq faoliyatining ma'lum jihatlari, masalan, talaffuz, grammatik struktura yoki lug'at boyligi doirasida qo'llash;

Nutq faoliyatining barcha turlarida (tinglash, so'zlash, o'qish va yozish) mazkur til materialidan amalda foydalanish;

Tilni integrallashgan ko'nikma sifatida kompleks o'zlashtirish, ya'ni barcha nutq faoliyati turlarini uyg'unlikda rivojlantirish.

Mashqlar to'plami (kompleksi) til birliklarini avtomatlashtirish, matn asosida ixtisoslashgan ko'nikmalarni rivojlantirish va aniq mavzuga asoslangan muloqotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Jismoniy mashqlar tizimi (JM) esa nutq faoliyatining alohida tomonlarini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bunda talaffuz, leksik va grammatik mashqlar alohida kichik tizimlar doirasida tashkil etiladi. Har bir kichik tizim, o'z navbatida, turli mashqlar ketma-ketligini o'z ichiga oladi.

Shaxsiy mashqlar tizimi (ShMT) esa tinglash, gapirish, o'qish va yozish kabi nutq faoliyatining muayyan turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, bu tizim shuningdek, kerakli kichik tizimlar majmuasidan tashkil topadi. Umumiy mashqlar tizimi (UMT) esa tilni yagona funksional tuzilma sifatida o'zlashtirishni ta'minlaydi. Ushbu tizimning mazmuni ta'lim maqsadlariga bog'liq tarzda shakllanadi.

E. I. Passov tomonidan taklif etilgan integrallashgan yondashuv, garchi u nazariy jihatdan asosli bo'lsa-da, uning mashq tizimi modeli nutq ko'nikmalarining bosqichma-bosqich shakllanishini to'liq qamrab olmaydi.

I. V. Raxmanov fikriga ko'ra, jismoniy mashqlar tizimining asosiy jihatlaridan biri – bu mashq turlarini aniqlash va ularni amalga oshirishdagi mantiqiy ketma-ketlikni belgilashdir. N. I. Gez esa ushbu tizimda doimiy va o'zgaruvchan komponentlar mavjudligini ta'kidlaydi. Doimiy komponentlarga mashqlarni bajarish tartibi va ko'nikmalar shakllanishining bosqichlari kirsam, o'zgaruvchan tomonlar nutq operatsiyalarining xususiyatlari, til materialini, o'rganish darajasi hamda faoliyat turi bilan belgilanadi.

S. F. Shatilov esa mashq tizimini, umumiy didaktik va psixologik qonuniyatlarga tayanib, minimal vaqt va resurs evaziga o'quvchilarda zarur nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan optimal mashqlar majmuasi sifatida ta'riflaydi.

Ko'plab tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, har bir mashq tizimi ma'lum bir nutq faoliyatiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Sababi, har bir nutq turi o'ziga xos xususiyatlar va rivojlanish dinamikasiga ega bo'lgan malakalarni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, S. F. Shatilov tomonidan ishlab chiqilgan og'zaki nutqni shakllantirishga qaratilgan mashqlar sxemasi alohida ahamiyatga ega. (7-jadval).

S. F. Shatilovanning og‘zaki nutqni o‘rgatish uchun mashqlarning asosiy sxemasi

Faoliyatni o‘zlashtirish bosqichi	Til faoliyati (til ko‘nikmalari va qobiliyatlari)		Nutq faoliyati (nutq qobiliyatlari va qobiliyatlari)	
	Jismoniy mashqlar turlari	Mashqlarning maqsadi va ularning mazmuni	Jismoniy mashqlar turlari	Mashqlarning maqsadi va ularning mazmuni
Asosiy	Til fonetik, grammatika mashqlari (1-darajali til mashqlari)	Til bilimlarini tahlil qilish asosida yangi hodisalarni tushunish va birlamchi yodlash	Birlamchi, taqlid-reproduktiv (modelga o‘xshash) shartli nutqning leksik va grammatik yo‘naltirilgan og‘zaki va yozma mashqlari	Chet tilida fikrni ifodalashda model va qoidalar asosida talabalar nutqida yangi lingvistik hodisadan birlamchi foydalanish.
Ishlab chiqish; mashq qilish	Tilning og‘zaki va yozma grammatikasi, grammatik shakllarni shakllantirish uchun leksik o‘quv mashqlari, berilgan mazmundagi gaplar qurish.	Til faktlarini yodlash. Nutqdagi kommunikativ vazifasini hisobga olmasdan shakl hosil qilishda (tuslanish, yasash, so‘z yasash, ibora yasash) til ko‘nikmalarini yaratish.	Aspektga yo‘naltirilgan (leksik va grammatik), murakkab shartli nutq (o‘quv, vaziyatli va kontekstli) og‘zaki va yozma, dialogik va monolog mashqlari nutq aloqasini simulyatsiya qiluvchi turli xil stimullar bilan bog‘liq holda bajariladi.	Dinamik nutq kontekstining o‘zgaruvchan ko‘rgazmali qurollari (rasmlar, slaydlar), matn qismlari va mavzu motivlari asosida cheklangan, berilgan jumalarda nutqda o‘rganilayotgan hodisalardan maqsadli va tizimli foydalanish.
Yakun	Ma‘noni yanada aniqroq stilistik ifodalash zarurati bilan bog‘liq holda nutqda grammatik va leksik sinonimlardan foydalanishga qaratilgan shartli nutq.	Nutqda shakl yaratish, so‘z yasash, o‘zgartirish, sinonimik shakllarni almashtirish va shakllarni qayta qurishda til ko‘nikmalarini rivojlantirish.	Murakkab, chinakam nutq (kommunikativ), kontekstli (matn bilan bog‘liq) va real va xayoliy vaziyatlarda situatsiya, filmlar, mavzu bo‘yicha spontan nutqda og‘zaki mashqlar va mavzulararo vaziyatlar.	O‘rganilayotgan hodisani boshqa hodisalar bilan tabiiy bog‘liqlikda va har qanday nutq kontekstida nutqda, mavzu bo‘yicha o‘z-o‘zidan dialogik va monolog nutqida va mavzulararo motivlarda to‘g‘ri foydalanish (tematik va mavzulararo bosqichlar).

O‘ZINI TEKSHIRISH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Jismoniy mashqlar nima? Psixologlar, didaktiklar va metodistlar jismoniy mashqlar deganda nimani tushunishadi?
2. Mashqning tuzilishi qanday?
3. “Mashq”, “topshiriq”, “muammo” atamaları qanday bog‘langan?
4. Mashqlar tizimi, quyi tizimi nima? Mashqlarning murakkab va shaxsiy tizimi nima?
5. Chet tilini o‘rganishning boshlang‘ich va yuqori bosqichlarida o‘rgatish bo‘yicha mashqlar to‘plami, tizimini yaratishda nimani e‘tiborga olish kerak?
6. Mashqlarni tasniflashda qanday muammolar mavjud?
7. Mashq turlari va turlariga misollar keltiring.
8. Nutq va shartli nutq mashqlari nima? Ular qanday farq qiladi? Nutq va shartli nutq mashqlariga misollar keltiring. Ularning orasidagi farq nima?
9. Chet tili og‘zaki nutqini o‘rgatishda o‘quv (rasmiy) mashqlar nima uchun zarur? Trening mashqlariga misollar keltiring.
10. Berilgan manbalarga asoslanib, ushbu mavzu bo‘yicha qo‘llab-quvvatlovchi xulosa tuzing.

TAVSIYA ETILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy

1. Galskova N. D. Chet tillarini o‘qitishning zamonaviy usullari / N. D. Galskova. - M.: Arkti-Glossa, 2000. - 165 b.
2. Chet tillarni o‘qitish metodikasi: umumiy. kurs / javob. ed. A. N. Shamov. - M.: AST Moskva; Sharq-G‘arb nashriyoti, 2008. - 253 b.

Qo‘shimcha

3. Bim I. L. O‘rta maktabda nemis tilini o‘qitish nazariyasi va amaliyoti / I. L. Bim. - M.: Ta‘lim, 1998. - 102–107 b.
4. Bim I. L. Maqsadlar va vazifalar ierarxiyasi pozitsiyasidan mashqlar muammosiga yondashuv / I. L. Bim // Chet el. lang. maktabda. - 1985. 30-37 b.

5. Bredixina I. A. Chet tillarini o‘qitish usullari: o‘qitishning nazariy va uslubiy asoslari. Ish kitobi. 1-qism / I. A. Bredixina; Ural. davlat. ped. un-t. - Ekaterinburg, 2007. - 32-38 b.

6. Ilyin M. S. Chet tilidagi mashqlar nazariyasi asoslari / M. S. Ilyin; ed. V. S. Tsetlin. - M.: Pedagogika, 1975. - 152 b.

7. Boshlang‘ich va asosiy umumta‘lim maktablarida chet tillarini o‘qitish metodikasi: darslik. pedagogika kollejlari talabalari uchun qo‘llanma / ed. V. M. Filatova. - Rostov n / D: Feniks, 2004. - 172-183 b.

8. Obnosov N. S. Tayyorlanmagan nutq tushunchasining mazmuni va uni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tasnifi to‘g‘risida / N. S. Obnosov // Chet el. lang. maktabda. - 2012. - No 4. - 102–107 b.

10. Shchukin A. N. Chet tillarini o‘qitish: nazariya va amaliyot / A. N. Shchukin. - M.: Omega-L, 2010. - 230–232 b.

II-BO‘LIM. CHET TILIDA YOZMA MULOQOTGA O‘RGATISHDA YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

1. O‘qishning asosiy turlari. O‘qishning turli turlarini o‘qitish

1.1. O‘qishning psixologik, lingvistik, kommunikativ xususiyatlari

O‘qish nutq faoliyatining retseptiv turi sifatida e’tirof etiladi. Nutq faoliyati esa til vositalari orqali axborot uzatish va qabul qilishga yo‘naltirilgan, ijtimoiy sharoitlarga bog‘liq bo‘lgan ongli va faol kommunikativ jarayondir [Zimnyaya, 1985]. O‘qish esa ma’lum til tizimi asosida grafik belgilar shaklida kodlangan axborotni qabul qilish va uni ma’no jihatidan qayta ishlash jarayoni sanaladi [Klychnikova, 6-b.].

Mazkur faoliyat ikki bosqichli jarayonni qamrab oladi: birinchisi – axborotni pertseptiv tarzda idrok etish, ikkinchisi esa – semantik jihatdan anglash va qayta ishlash. Shu sababli, o‘qish jarayonida ikki asosiy tarkibiy qatlam ajratiladi: semantik (ya’ni mazmuniy) reja va protsessual (ya’ni texnik bajarilish) reja. Mazmuniy reja matn mazmunini anglashga qaratilgan bo‘lsa, protsessual reja grafemalarni fonemalarga moslashtirish, ichki nutq eshitish qobiliyatini faollashtirish, shuningdek, ovozli talaffuzni ichki anglash yoki ichki talaffuzni qisqartirish kabi tahliliy faoliyatlarni o‘z ichiga oladi.

Psixologik nuqtai nazardan, o‘qishdagi vizual idrok mexanizmlari yetarli darajada chuqur o‘rganilgan. O‘qishning boshlang‘ich bosqichi – bu matnni vizual idrok etish bo‘lib, bu jarayon so‘z birliklari orqali amalga oshadi. Vizual obrazning anglash jarayoni eshitish-harakat (kinestetik) qiyofa bilan bog‘liq ichki talaffuzni faollashtirish orqali yuzaga keladi. Bu ichki talaffuz jarayoni bo‘lmasdan, grafik belgilarni anglash va tushunishning imkoni yo‘q.

Voyaga yetgan o‘quvchilarda bu idrok avtomatlashgan bo‘lib, ularning e’tibori matn mazmunini anglashga, ya’ni intellektual operatsiyalarni amalga oshirishga qaratiladi. Shunda ichki nutq jarayoni qisqaradi va lingvistik shakldan ko‘ra semantik tahlil ustunlik qiladi.

O‘qish inson shaxsiyatining intellektual va ijtimoiy jihatdan yuqori rivojlangan sifatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Boshqa madaniy aloqa vositalaridan, jumladan televizor va videodan farqli o‘laroq, o‘qish faoliyati mehnat xarakteriga ega

- u zavq bag'ishlashi mumkin, lekin doimo aqliy faoliyat talab qiladi. Shaxsda aynan mana shu aqliy mehnat natijasida o'qishga oid ko'nikmalar va sifatlar shakllanadi [Plotnikov, 9-b.].

Tinglash singari, o'qish ham ichki, ya'ni tashqi ifodasi bo'lmagan, retseptiv va reaktiv turdagi nutq faoliyatidir. Shu bois, tinglashga oid ko'plab metodik va psixologik mulohazalar (mavzuning mohiyati, mahsulot xarakteri, faoliyat natijasi va tuzilmasi) o'qish faoliyatiga ham to'liq tatbiq etilishi mumkin. (8- jadval).

8-jadval

Tinglashning qiyosiy xususiyatlari

Element raqami	O'qish	Element raqami	Tinglash
1	Ritm va temp o'quvchiga bog'liq.	1	Ma'ruzachi ritm va tempni o'rnatadi
2	Barcha ma'lumotlar o'quvchining qo'lida	2	Axborot bosqichma-bosqich taqdim etiladi
3	Matnning ba'zi qismlarini qayta o'qish mumkin	3	Matnni qayta eshitish imkoniyati yo'q
4	Siz matnning ba'zi qismlarini "o'tkazib yuborishingiz" mumkin	4	Idrok progressivdir
5	Siz joyida qolishingiz mumkin	5	Kiruvchi ma'lumotlarni diqqat bilan kuzatib borish kerak.

Psixologik nuqtai nazardan, o'qish – o'qish texnikasi va o'qish paytida tushunish (ya'ni, protsessual va mazmunli jihatlar) dan iborat yagona jarayon. Tushunish ham maqsad, ham vosita sifatida o'qish texnikasi bilan bog'liq. Faoliyat sifatida o'qish tuzilishida biz motivni (bosma so'z yordamida muloqot qilish), maqsadni (o'quvchini qiziqtiradigan ma'lumotni olish), faoliyat shartlarini (tilning grafik tizimini va ma'lumot olish texnikasini o'zlashtirish) va natijani (matnni turli darajadagi aniqlik bilan tushunish) ajrata olamiz.

Tarkibiy jihatdan, o'qish, har qanday nutq faoliyati kabi, o'qishga o'rgatishda bosqichma-bosqich ishni belgilaydigan darajali xarakterga ega. Ko'pgina metodologlar quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rsatishadi:

- 1) motivatsiya va uygʻotuvchi;
- 2) tahliliy va sintezli;
- 3) nazorat va ijro etuvchi.

Binobarin, oʻqishga oʻrgatish nutq faoliyatining boshqa turlarini oʻrgatish kabi tuziladi, yaʼni bosqichma-bosqich jarayon boʻlib, matndan oldingi bosqich: motivatsiya, oʻqishga tayyorgarlik, matn (oʻqishning oʻzi) va matndan keyingi bosqichlarni oʻz ichiga oladi. Oxirgi bosqich ishlov berish, olingan maʼlumotni tushunish va uni tushunishning toʻgʻriligini nazorat qilish bilan bogʻliq.

Oʻqish oʻrganishning maqsadi va vositasi sifatida, uning nutq faoliyatining boshqa turlari bilan bogʻliqligi

Chet tilini oʻrganish kontekstida oʻqish malakasining tutgan oʻrni alohida eʼtiborga loyiq. Mazkur koʻnikma zamonaviy inson faoliyatida muhim axborot manbalariga - masalan, kitoblar, jurnallar va ommaviy nashrlarga erkin murojaat qilish imkonini beradi. Oʻqish shaxsning kognitiv faoliyatini faollashtiruvchi, emotsional va irodaviy fazilatlarini rivojlantiruvchi, shuningdek, umumiy tafakkur va shaxsiyat shakllanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatuvchi vosita sifatida tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Kasbiy sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun esa oʻqish – kasbiy axborotning asosiy qismi bosma materiallar shaklida yetkazilishini inobatga olgan holda – zarurat darajasiga ega boʻlgan amaliy vosita sifatida namoyon boʻladi. Shu bois, chet tilini oʻrgatish jarayonining muhim vazifalaridan biri – oʻquvchilarni yozma matnlar asosida axborotni aniqlash, tushunish va undan foydalanish koʻnikmasi bilan qurollantirishdan iborat.

Bu esa, oʻz navbatida, taʼlim oluvchining chet tilidagi matnlarni oʻqib, undan mustaqil ravishda foydalana olish salohiyatini shakllantiradi. Mazkur jihat ayniqsa muhim, chunki oʻrganilayotgan tilning tashuvchi mamlakatidan geografik uzoqlik sababli ogʻzaki muloqot imkoniyatlari chegaralangan, bu esa oʻqishni asosiy til bilan muloqot vositasi sifatida koʻrib chiqishga asos yaratadi [Galskova, 2000, 129-b.].

Taʼkidlash joizki, oʻqish jarayoni doimiy va oʻzgarmas boʻlmay, oʻzgaruvchan xarakterga ega boʻlib, u asosan oʻquvchi oldiga qoʻyilgan vazifa va maqsadlarga qarab

shakllanadi. 9-jadvalda ham bu holat, ya'ni o'qishning har doim bir xil yo'nalishda kechmasligi va kontekstga mos tarzda o'zgarib borishi ko'rsatib o'tilgan.

9-jadval

Tabiiy muloqotda o'qish (N.D. Galskova tomonidan)

O'qish		
Nima maqsadda?	Nima?	Qanaqasiga?
Xursandchilik, his-tuyg'ularga ta'sir qilish. Ufqlarni kengaytirish	Badiiy matn	Umumiy tushuncha
Ta'sir qilish maqsadida ma'lumot berish	Ko'rsatmalar. Retseptlar. Dasturlar. Buyurtmalar	Batafsil tushuncha. Ma'lumotlar keyingi foydalanish uchun mo'ljallangan.
Ta'lim, kasbiy ufqlarni kengaytirish	Mavzu bo'yicha matnlar, gazetalar, jurnallar	Batafsil tushunish, ma'lumot qidirish, ma'lumotni talqin qilish, uni eslab qolish (barchasi emas, balki zarur, muhim)

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qish chet tilini o'rganish jarayonida ikki xil funksional rolni bajaradi: u mustaqil nutq faoliyati turi sifatida ham, boshqa nutq faoliyati turlarini (NFT) o'zlashtirishga xizmat qiluvchi metodik vosita sifatida ham namoyon bo'ladi.

Birinchi holatda, o'quvchilar matndan axborotni aniqlash, tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini egallashlari lozim. Ikkinchi holatda esa, o'qish jarayoni til va nutq birliklarini puxta o'zlashtirishda yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bu nuqtai nazardan qaralganda, o'qish axborot manbai sifatida didaktik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilganda, u o'quvchilarda chet tilini o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytirishi mumkin.

Endi esa o'qish va boshqa nutq faoliyati turlari o'rtasidagi funksional aloqadorlikni ko'rib chiqamiz.

1. O'qish va yozish o'rtasidagi bog'liqlik grafik tizimning umumiyliigi bilan belgilanadi. Ikkala faoliyat ham yozuv belgilarini idrok qilish va qayta ishlash jarayonlariga asoslangan bo'lib, ular integrativ yondashuv orqali birgalikda rivojlantirilishi lozim.

2. O‘qish va tinglash esa psixik jarayonlar – ya’ni idrok, tahlil va sintezga tayanuvchi retseptiv faoliyatlar sifatida bog‘liq. Tinglash eshitilgan nutqni qabul qilishga, o‘qish esa ko‘z orqali grafik axborotni tushunishga asoslanadi. Har ikkala holatda ham axborotni kutish va prognozlash (anticipatsiya) muhim rol o‘ynaydi.

3. O‘qish va gapirish orasidagi aloqadorlik esa ovoz chiqarib o‘qish orqali yuzaga chiqadi, bu esa o‘z navbatida nazoratli og‘zaki nutq faoliyatining shakli hisoblanadi. Shu bilan birga, jim o‘qish jarayonida ichki tinglash va ichki nutq shakllanadi, bu esa mazmunni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

1.2. O‘qish texnikasini o‘rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar

Keling, ingliz tili misolida o‘qishning protsessual jihatini, ya’ni o‘quv jarayonida o‘qish texnikasi qanday shakllantirilishini tahlil qilamiz. Ingliz tilini o‘rganishda o‘qish texnikasini egallash jarayoni muayyan fonografik va ortografik murakkabliklar bilan tavsiflanadi. Xususan, bu tilda mavjud bo‘lgan 26 harf 146 turdagi grafematik ifodalanish orqali 46 ta fonemaning transkripsiyasini ta’minlaydi, bu esa rus tili bilan solishtirganda sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi.

Amaldagi umumta’lim dasturlariga ko‘ra, o‘qish texnikasini shakllantirish 2-sinfdan boshlab amalga oshiriladi va bu bosqichda o‘quvchilar 100 so‘z atrofidagi matnlarni o‘zlashtirishga qaratilgan mashqlarni bajaradilar [Boshlang‘ich maktab dasturi ..., 6-bet]. Boshlang‘ich bosqichdagi mashqlar orasida maqollar, qisqa matnlar va she’rlarni ifodali tarzda o‘qish, harflardan so‘z yasash, bo‘sh joyli gaplarni ma’no jihatidan mos so‘zlar bilan to‘ldirish kabi topshiriqlar mavjud [Vereshchagina, Prytkina, 52-bet].

O‘rta va yuqori bosqichlarda bu ko‘nikmalar takomillashtirilib, o‘qish ko‘nikmalari avtomatlashtiriladi. Talabanning o‘qish bo‘yicha tayyorgarlik darajasi yetarli deb hisoblanadi, agar u:

orfografik qonuniyatlarga avtomatik ravishda amal qilsa;

ifoda va intonatsiya talablariga javob bera olsa;

grafematik belgilar va ularning eshitiluvchi shakllarini tezda identifikatsiya qila olsa;

matnning kompozitsion xususiyatlarini anglab, ularni mantiqiy tarzda birlashtira olsa.

Ovoz chiqarib o‘qish, ayniqsa yuqori bosqichlarda, fonetik qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali bo‘lib, fonetik belgilar asosida mashq qilish foydali sanaladi. Shuningdek, jim o‘qish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar muntazam amalga oshirilishi lozim.

O‘qish tezligini oshirish uchun quyidagi ikki shart zarur: (1) doimiy mashq qilish, (2) bosqichma-bosqich yengil va qiziqarli matnlar bilan ishlash.

Boshlang‘ich bosqichda e‘tibor asosan o‘qishning texnik tomonlariga qaratiladi, biroq bu bosqichda ham mazmuniy komponent muhim rol o‘ynaydi. Keyingi bosqichlarda o‘qish boshqa nutq faoliyati turlaridan ustunlikka ega bo‘lib, u orqali kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi ta‘minlanadi.

O‘qitish jarayonida o‘qish texnikasini shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

Birinchi bosqichda o‘quvchilar individual so‘zlarni ajratilgan harf, tovush yoki asosiy kalit so‘zlar orqali o‘rganadilar.

Ikkinchi bosqichda ular ibora va gaplarni tuzishni o‘rganadilar, bunda namunaviy o‘qishga asoslangan mashqlar muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi bosqichda matn bilan ishlash boshlanadi. L. M. Urubkova tomonidan ishlab chiqilgan metodikaga ko‘ra, matn ustida bosqichma-bosqich quyidagi faoliyatlar amalga oshiriladi: intonatsion belgilash, jamoaviy o‘qish, juftlashgan teskari o‘qish, individual talaffuz, yakuniy nazorat.

O‘qish mashg‘ulotlarining maqsadi va mazmuni

Chet tilida bilvosita muloqot shakli sifatida o‘qishni o‘rgatish, ulardagi ma‘lumotlarni tushunishning turli darajalariga ega bo‘lgan matnlarni o‘qish qobiliyatini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi:

matnning asosiy mazmuni;

barcha ma‘lumotlarni to‘liq va aniq tushunish;

zarur, mazmunli ma‘lumotlarni olish.

O‘qishga o‘rgatish mazmunining lingvistik, psixologik, uslubiy tarkibiy qismlari

Chet tilidagi o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni uch asosiy tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: lingvistik, psixologik va metodik komponentlar. Ushbu komponentlarning har biri o‘qitishning samaradorligiga alohida ta’sir ko‘rsatadi.

Lingvistik komponent tilning grafik shakllari – harflar, so‘zlar, iboralar va jummalarni o‘z ichiga oladi. Harfni o‘zlashtirish deganda, o‘quvchi uni nomlay olish bilan birga, ushbu grafik belgining fonetik mazmunini ham anglay olishi zarur. Biroq, o‘qish texnikasini shakllantirishda asosiy birlik bu – so‘zdir. So‘zlarni o‘qish orqali o‘quvchi ularning grafik shaklini fonetik normalarga muvofiq talaffuz qilishni o‘rganadi, bu jarayonda semantik tushunish ham shakllanadi, ya’ni grafik belgilar ma’no bilan bog‘lanadi. Iboralar va jummalarni o‘qish esa, til normalariga mos urg‘u bilan birga, intonatsion ohangni shakllantirishni ham nazarda tutadi.

Psixologik komponent esa o‘qish faoliyatiga daxldor kognitiv jarayonlar – harakatlar va operatsiyalarni egallash orqali malaka va ko‘nikmalarni shakllantirishni ifodalaydi. O‘qish ikki asosiy jihatdan baholanadi:

texnik malakalar (o‘qish qoidalari, talaffuz, urg‘u va intonatsiyani avtomatlashtirish);

semantik yoki mazmuniy qayta ishlash ko‘nikmalari (axborotni anglash va talqin qilish).

Zamonaviy kommunikativ yondashuv doirasida o‘qish nafaqat mazmunni tushunish, balki jarayonni to‘g‘ri tashkil etishni ham nazarda tutadi. Bunda o‘qilayotgan matnlar texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan birga, axborot manbai sifatida xizmat qiladi. Texnik mashqlar motivatsiya tusda tuzilishi kerak: masalan, matnni o‘z ovozingiz bilan ifodalab o‘qish topshirig‘i kabi.

Axborotning mazmuniy qayta ishlanishiga oid ko‘nikmalar esa o‘qish faoliyatining asosiy mohiyatini tashkil etadi. Bunday ko‘nikmalarga quyidagilar kiradi:

matnning umumiy mazmunini oldindan taxmin qilish;

asosiy fikrlarni aniqlash;

muhim bo‘lmagan axborotni qisqartirib, xulosalovchi shaklga keltirish;

kontekst asosida semantik anglash (subtekstni talqin qilish, muallif nuqtai nazarini tushunish va unga munosabat bildirish).

Metodik komponent esa o'quvchilarga individual o'qish uslublarini shakllantirish imkonini beruvchi metodlarni o'rgatish bilan bog'liq. O'quvchilarda chet tilida mustaqil o'qish qobiliyatini rivojlantirish uchun uslubiy yondashuv zarur bo'lib, bunda har bir bosqichda materialga mos o'quv faoliyati shakllantiriladi.

O'qish – nutq faoliyatining retseptiv shakli sifatida – dars jarayonining keyingi bosqichlarida yetakchi o'rin tutadi. Bu bosqichda o'quvchilarga matn orqali bilvosita muloqot olib borish tushunchasi singdiriladi. Ular o'qish jarayonida faqat so'zlarni anglash emas, balki matnning mazmuniy qatlamini, muallifning pozitsiyasini va niyatini tushunishlari lozim.

O'qishga oid muhim metodik tamoyillardan biri shundaki, o'qish tarjima bilan tenglashtirilmaligi kerak va matnni tushunish uchun har bir leksik birlikni bilish majburiy emas. O'quvchi mazmunga yo'naltirilgan tarzda fikrlashga o'rganishi zarur.

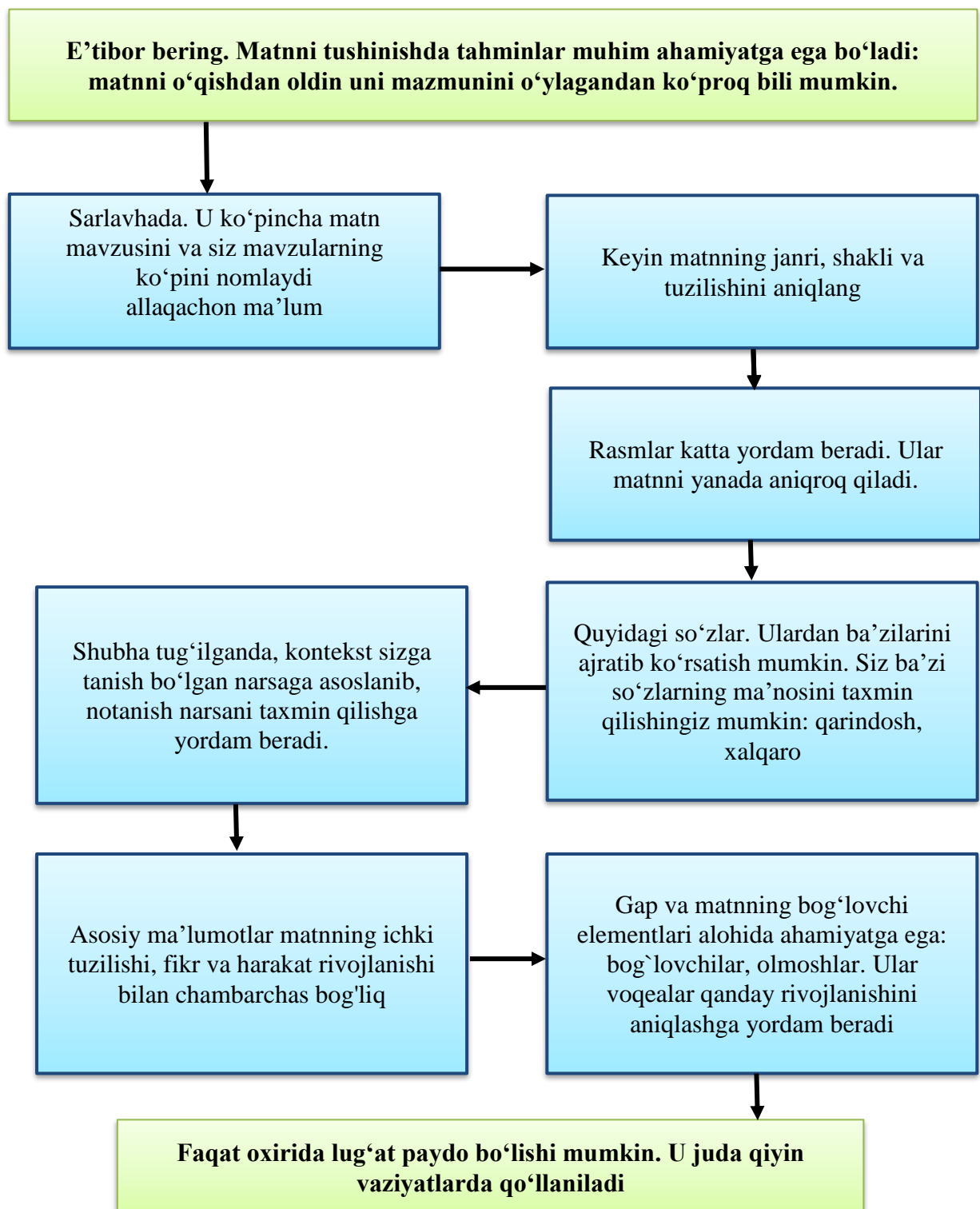
5-rasmda keltirilgan diagrammada chet tilidagi matnga kirish bosqichlari tasvirlangan bo'lib, unda muvaffaqiyatli o'quv faoliyatini tashkil qilish uchun zarur bo'lgan algoritmik harakatlar ketma-ketligi bayon etilgan. Bu model orqali o'quvchi bosqichma-bosqich matnni tahlil qilish, asosiy ma'lumotlarni aniqlash va ular bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi [O'qitish metodikasi..., 305-bet].

O'qishga o'rgatishning asosiy tamoyillari

Bizning fikrimizcha, o'qishni o'rgatishning eng muhim tamoyillari quyidagilardir:

1. Matn tanlash asosida o'rganish.
2. O'qish turlariga qarab o'qitishni differensiallashtirish.
3. Ona tilidan bilim, ko'nikma va malakalarga tayanish.
4. O'qishni bosqichma-bosqich o'rgatish.

O'qishning ichki tuzilishi (motivatsiya-rag'bat, analitik-sintetik, nazorat-ijro) asosida to'g'ri o'qish faoliyati uch bosqichli jarayon bo'lib, u ham uch bosqichdan iborat (o'qishdan oldin, o'qish paytida, o'qishdan keyin).

5- rasm. Filatov bo'yicha chet tilidagi matnga "kirish" sxemasi [O'qitish usullari..., 305 b.]

1.3. O'qish turlarini tasniflash muammosi

O'qish faoliyati na mazmuniy natijalar, na ijro jarayoni jihatidan doimiy yoki mutlaq barqarorlikka ega bo'lmaydi (qarang: 9-jadval). Shu sababli, o'qish turli funksional shakllarda – ya'ni o'ziga xos turlar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy til o'rgatish metodikasi doirasida o'qishning bir nechta turlari ajratib ko'rsatiladi.

1. Psixologik yondashuv asosida:

Analitik o'qish – bu matnni detallar orqali anglashga yo'naltirilgan, elementlar asosida ma'no ajratiladigan o'qish turidir. Bu usulda, odatda, chuqur tahlil asosiy rol o'ynaydi.

Sintetik o'qish – matnni umumiy kontekstda yaxlit idrok qilish jarayoniga asoslangan bo'lib, bunda o'quvchi mustaqil ishlaydi va matnning asosiy g'oyasi sinfda chuqur tahlil qilinadi.

2. Ona tilining vositachilik darajasiga ko'ra: tarjima qilinadigan va qilinmaydigan o'qish.

3. O'quvchi tayyorgarlik darajasiga qarab: lug'at yordami bilan yoki lug'atsiz, hamda tayyorlangan va tayyorlanmagan o'qish shakllari.

4. O'quv ishining tashkil shakli asosida: individual, jamoaviy, frontal yoki mustaqil (uy) tarzda amalga oshiriladigan o'qish.

5. Material hajmi va qayta ishlash darajasiga ko'ra:

Intensiv o'qish – chuqur tahlil va to'liq tushunishga yo'naltirilgan;

Ekstensiv o'qish – katta hajmdagi matnni umumiy ma'noda anglashga yo'naltirilgan.

6. Maqsad va jarayon tabiatiga ko'ra: o'rganish, axborot izlash, tanishish yoki umumiy ko'rish uchun o'qish.

Bu tasniflar orasida S.K. Folomkina tomonidan taklif etilgan klassifikatsiya metodik jihatdan eng keng qo'llaniladiganlaridan biridir. U o'qish turlarini talabalarning amaliy ehtiyojlariga asoslanib quyidagicha farqlaydi:

O'qishning asosiy turlari va ularning xususiyatlari:

1. O'rganish maqsadidagi o'qish. Bu o'qish turi matndagi barcha asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni maksimal darajada aniq tushunishga qaratilgan. O'qish jarayoni, odatda, yodlash, tafsilotlarni ajratish, ichki talaffuz va tarjima bilan bog'liq. O'qish sur'ati past bo'lib, o'quvchilar daqiqasiga o'rtacha 50–60 ta so'zni o'qiydi (taxminan 1500 belgini 45 daqiqada).

2. Kirish o‘qish (general understanding). Bu usulda o‘quvchi matnning asosiy mazmunini tushunadi, biroq to‘liq detallarni emas. Matnning 70–75% faktik mazmuni anglanadi. Bu o‘qish natijasi qisqa vaqt ichida mazmunli tushunchaga ega bo‘lishdan iborat.

3. Tanishuv o‘qish (familiarization). Bu befarqlik bilan o‘qish emas, balki kelajakda foydalanish ehtimoli bo‘lgan matn bilan umumiy tanishishdir. O‘quvchi matnni ong osti darajasida eslab qolishi mumkin. Detailarni o‘tkazib yuborish yoki taxminiy tushunish mumkin. O‘qish tezligi yuqori: daqiqasiga 250–300 so‘z.

4. Ko‘rib chiqish o‘qish (skimming). Bu turdagi o‘qishning asosiy vazifasi – matn mazmunining umumiy yo‘nalishini aniqlash. Ushbu usul matnning alohida elementlari (sarlavhalar, paragraflar, ajralib turgan iboralar) asosida amalga oshiriladi. O‘qish sur‘ati juda yuqori bo‘lib, 1–1,5 sahifa/minutgacha yetadi.

Matnni samarali ko‘rish uchun quyidagilar muhim:

informativ sarlavhalar;

xulosa (annotatsiya);

kirish va yakun qismi (deduktiv-kompozitsion tuzilma).

5. Qidiruv o‘qish (scanning). Maqsadli o‘qish bo‘lib, matndan aniq fakt, raqam, atama yoki formulalarni izlab topish vazifasini bajaradi. Bu usulda o‘quvchi butun matnni o‘qimaydi, balki kerakli bo‘limlarni tanlab ko‘rib chiqadi. O‘qish sur‘ati – 1–1.5 sahifa/minut, lekin topilgan ma‘lumotni keyin batafsil o‘qish boshqa turga kiradi.

Ko‘rib chiqish va qidiruv asosidagi o‘qishlar tezlikni talab qilsa-da, ularning samaradorligini aniqlik va to‘liqlik jihatidan baholash doimo murakkabdir.

O‘qish turlarini o‘rgatish

O‘qish jarayonini o‘rgatish bosqichlari umumiy metodik asosga ega bo‘lsa-da, ularning har bir tarkibiy elementi mazmunan farqlanishi mumkin. Ayniqsa, matnning o‘zi (ya‘ni o‘quv faoliyatining maqsadi va kutilayotgan natijalari), o‘qishdan oldingi tayyorgarlik ishlari hamda tushunishni baholash mexanizmlari tanlangan o‘qish turining xususiyatlariga muvofiq moslashtirilishi zarur.

Shunga ko‘ra, o‘qish faoliyati quyidagi uchta asosiy bosqichdan iborat tarzda shakllantiriladi:

Matn oldi bosqichi – o‘quvchini mazmuniy va kontekstual jihatdan tayyorlash;

Asosiy (matn) bosqichi – bevosita o‘qish faoliyatining o‘zi;

Matndan keyingi bosqich – o‘qilgan materialni tushunish, uni qayta ishlash va qo‘llash.

Mazkur bosqichlar orqali o‘qish turiga bevosita ta’sir etuvchi uchta asosiy omil ajratib ko‘rsatiladi:

tanlangan matnning mazmuniy va funksional xususiyatlari;

o‘qishga tayyorgarlik va o‘qish jarayonida bajariladigan topshiriqlar;

o‘qishning amalga oshirilish shart-sharoitlari hamda tushunishni baholash strategiyasi.

Bu komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi o‘qish turining samarali o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. 10-jadvalda har bir o‘qish turiga mos keluvchi matnlar va ularning funksional-tarkibiy xususiyatlari aniq ko‘rsatilgan.

10-jadval

O‘qish uchun matnlarning xususiyatlari

Kirish	O‘qish	Ko‘rish
Nisbatan uzun matnlar, til materialini engil bo‘lib, 25-30% dan ko‘p bo‘lmagan ikkinchi darajali ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.	Ma’lumotli, qisqa, mazmun jihatidan qiyin (pastki matn va muallifning niyati yashirin) va til	Juda uzun, sarlavha juda ma’lumotli, kirish, kichik sarlavhalar, tez o‘qishda tushunishni osonlashtiradigan ekstralingvistik omillar (kamida 400 so‘z, matn qanchalik uzun bo‘lsa, tushunish osonroq bo‘ladi)

Aniqlik uchun o‘qishning har xil turlarini o‘rgatish ketma-ketligini jadval ko‘rinishida keltiramiz (11-jadval).

11-jadval

O‘qish turlarini o‘rgatish

O‘qishni o‘rganish	Kirish o‘qish	Ko‘rib chiqish va o‘qishni qidirish
<i>Umumiy xususiyatlar</i>		
Vaqt cheklanmagan sekin o‘qish turi, yangi muammolarni hal qilish bilan takroriy o‘qish: butun matn yoki uning qismlarini ona tilga tarjima qilish, lug‘atga	To‘liq bir martalik jim o‘qish, tez o‘qish tezligi, asosiy ma’lumotni tushunishni tekshirish, ona tiliga tarjima istisno qilish, chunki tarjima	Qidiruvning asosiy maqsadi - mazmunli ma’lumot, o‘qish tezligi juda tez, matnning ekstralingvistik va kognitiv yordamlaridan foydalanish, ma’lumotdan maqsadli

O'qishni o'rganish	Kirish o'qish	Ko'rib chiqish va o'qishni qidirish
murojaat qilish bilan bog'liq mustaqil o'qish.	kirish o'qishning tabiatiga ziddir [Folomkina]	foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish, matnlarning tarkibiy va kompozitsion xususiyatlarini bilish, ovozsiz o'qish shaklida katta matnlarni o'qish.
Matndan oldingi bosqich		
<p>qaratilgan mashqlar haqida batafsilroq to'xtalib o'tish kerak: grammatika, leksik va fonetik mashqlar bajariladi. Motivatsiyani oshirishga qaratilgan mashqlarga batafsil to'xtalib o'tish joiz: assotsiogrammalar (klasterlar, Wortigell) tuzish: lingvistik vositalarni bashorat qilish; ikki tilli lug'atdan foydalanish ko'nikmalarini oshirish. Muhim! Matn ustidagi dastlabki ish uning mazmuniga ta'sir qilmasligi kerak, aks holda uni o'qish qiziq bo'lmaydi. Shunday qilib, mashqlar soni ko'proq va ular kirish o'qish bilan solishtirganda ko'proq obyektlarni (grammatika, lug'at, lug'at va boshqalar) qamrab oladi .</p>	<p>O'qituvchi leksik va fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun o'xshash lingvistik hodisalarni o'z ichiga olgan jumlar yaratishi mumkin. Lug'at va iboralarni ko'rib chiqish uchun o'xshash mavzudagi matni oldindan o'rganing.</p> <p>O'qituvchi bilan dastlabki suhbat: nimani bilasiz, esingizdami...;</p> <p>Diagrammalar, jadvallar, atamalarni tushunish.</p> <p>Oldingi savollar, rasmlar va rejaga asoslanib, matn mazmuni haqida taxmin qiling.</p> <p>Matnning strukturaviy va kompozitsion qismlarini ajratib ko'rsatish (sarlavha, sarlavha, kirish, asosiy qism, yakunni aniqlang)</p>	<p>Tarkib nuqtai nazaridan, bu kirish o'qishni o'rgatish uchun mashqlar bilan bir xil, ammo ularning soni kamroq [Trubitsina , Smirnova, 100–103 b., matnlar 14–15]</p>
Matn bosqichi		
<p>Maqsad - belgilangan kommunikativ vazifani bajarish. Birlamchi va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratib oling. U bir necha marta o'qiladi (2-3), lekin turli xil sozlamalar bilan: birinchi marta matnning asosiy g'oyasi aniqlanadi va siz kalit so'zlarni / jumalarni ajratib ko'rsatish vazifasini berishingiz mumkin. Shundan so'ng o'qituvchi matni ma'no darajasida (tushunishning to'liqligi) va hissiyot darajasida (ya'ni tushunish chuqurligi) tushunishni nazorat qiladi.</p>	<p>Maqsad - belgilangan kommunikativ vazifani bajarish. Mumkin bo'lgan vazifalar: matni o'qing va unda muhokama qilingan ikkita asosiy masalani nomlang; matnda ko'tarilgan asosiy masalalar ro'yxatini tuzing;</p> <p>paragraflardan izchil matn tuzing va uning asosiy g'oyasini aniqlang</p>	<p>Matn mavzusini aniqlang. Butun matni ko'rib chiqing va birinchi taassurotingizni matni ko'rib chiqqandan keyin olgan taassurotingiz bilan solishtiring. Ayting-chi, matnning sarlavhasi va unga kirish bir xil fikrni, matnning asosiy mazmunini ifodalaydi [Trubitsina, Smirnova, 99-102 b., 14 matn].</p>

O'qishni o'rganish	Kirish o'qish	Ko'rib chiqish va o'qishni qidirish
<p>Savol-javob mashqlari ham bajariladi. Mumkin bo'lgan mashqlardan biri o'qilgan matnning rejasini, tayanch so'zlar yordamida, taklif qilingan rejaga o'zgartirishlar kiritish, diagramma, diagramma tuzish, taklif qilingan jadvalni to'ldirishdir.</p> <p>Lug'at va grammatika bo'yicha ham ish qilish kerak:</p> <p>matndan um ... zu grammatik konstruksiyali gaplarni toping;</p> <p>matnning har bir bandida mashinasozlik zavodini tavsiflovchi so'zlarni toping va hokazo.</p>		
Matndan keyingi bosqich		
<p>Matn mazmunini tushunish va uni izohlashni nazorat qilish. Nazorat qilishning eng keng tarqalgan usuli tarjimadir. Mashqlarning uch turi bajariladi: 1) reproduktiv (tayanch so'zlar/gaplar asosida materialni takrorlash - matnni qayta hikoya qilish); 2) reproduktiv-produktiv (matnni takrorlash va sharhlash qobiliyati); 3) samarali (tabiiy aloqa sharoitida olingan ma'lumotlardan foydalanish)</p>	<p>Matnning asosiy ma'lumotlarini tushunish tekshiriladi. Mumkin vazifalar:</p> <p>matnni tanlab qayta hikoyalash;</p> <p>olingan ma'lumotni baholash (Siz uchun nima ayniqsa qiziq edi va nima uchun?)</p>	Yo'q

TAVSIYA ETILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy

1. Klychnikova Z. I. Chet tilida o'qishni o'rgatishning psixologik xususiyatlari: o'qituvchi uchun qo'llanma / Z. I. Klychnikova. - M.: Ta'lim, 1983. - 207 b.
2. Kuvshinov V. I. Ingliz tilining alifbo va tovush-harf yozishmalarini o'rgatish / V. I. Kuvshinov // Chet el . lang. maktabda. - 1991. - No 4. - B. 76–79.
3. Litvinyuk O. I. 5-sinfda o'qishni o'rgatish / O. I. Litvinyuk // Chet el . lang. maktabda. - 1991. - No 4. - B. 66–71.

4. Rogova G. V. O'рта maktabda chet tillarini o'qitish metodikasi / G. V. Rogova, F. M. Rabinovich, T. E. Saxarova. - M.: Ta'lim, 1991. - B. 139-162.
5. Trubitsina O. I. Tez o'qish san'ati / O. I. Trubitsina, L. I. Smirnova. - Sankt-Peterburg. : Karo , 2012. - 160 b.
6. Folomkina S.K. Nolingvistik universitetda chet tilida o'qishni o'rgatish / S.K. Folomkina. – M. : Oliy maktab , 1987. - 5–12, 177–189, 191–199-betlar.

Qo'shimcha

1. Bim I. L. O'рта maktabda nemis tilini o'qitish nazariyasi va amaliyoti / I. L. Bim. - M.: Ta'lim, 1988. - B. 202–214.
2. Voronina G. I. Nemis tilini chuqur o'rganadigan maktablarning yuqori sinflarida yoshlar matbuotining haqiqiy matnlari bilan ishlashni tashkil etish / G. I. Voronina // Chet el . lang. maktabda. - 1999. - No 2. - B. 26–29.
3. Gorodnikova M. D. Matn tilshunosligi va o'рта maktabda kirish o'qishini o'rgatish / M. D. Gorodnikova , N. I. Suprun, E. B. Rigon . - M.: Ta'lim, 1987. - 157 b.
4. Zolotnitskaya S. P. Fransuz tili darslarida o'qish va tinglash uchun matnlar bilan ishlash (o'qitishning kichik bosqichi) / S. P. Zolotnitskaya // Chet el . lang. maktabda. - 1992. - № 3–4. - B. 64–68.
5. Rapoport I. L. O'qish texnikasini sinab ko'rish tajribasi / I. L. Rapoport // Chet el . lang. maktabda. - 2013. - No 8. - B. 38–51.
6. Solova E.N. Maktab ta'limining yuqori bosqichida o'qish uchun matnlarni tanlash va ular bilan ishlash usullari / E. N. Solovyova // Chet el . lang. maktabda. - 2007. - No 2. - B. 2-10.
7. Ulyanov A. V. Fransuz tilida gazeta o'qishning kommunikativ ko'nikmalarini o'rgatish to'g'risida / A. V. Ulyanov // Chet el . lang. maktabda. - 1990. - No 3. - B. 50–54.

O'ZINI TEKSHIRISH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida o'qishga o'rgatish maqsadini ayting.
2. O'qish nutq faoliyatining boshqa turlarini o'rgatish vositasi sifatida ishlatilishi mumkinmi? Javobingizni asoslang.
3. Nima uchun o'qish turlarini tasniflash uslubiy muammo sifatida ishlaydi? Zamonaviy usullarda o'qish turlarining qaysi tasnifi ko'proq qo'llaniladi? Nima deb o'ylaysiz?
4. O'qishning har xil turlarini o'rgatishning qanday xususiyatlari bor? O'qish turiga bilvosita ta'sir qiluvchi qanday omillarni keltira olasiz?

5. O‘qish uchun matn bilan ishlash bosqichlarini ayting. Misollar keltiring.

6. Ta’limning kichik, o‘rta va yuqori bosqichlarida nutqiy faoliyat turi sifatida o‘qishga o‘rgatish xususiyatlarini ayting.

7. Yagona davlat imtihonida o‘qish ko‘nikmalari qanday tekshiriladi? Har xil o‘qish turlarini tekshirish uchun qanday topshiriqlar berilgan? Turli demo versiyalarda “O‘qish” bo‘limi vazifalarini solishtiring.

8. O‘quvchilarni jim o‘qishga o‘rgatish va o‘qiganlarini tushunishlarini tekshirish uchun harakatlarini qanday ketma-ketlikda tashkil qilish kerak? Javobingizni asoslang.

A) O‘quvchilar matnni jimgina o‘qiydilar.

B) O‘qituvchi matn yuzasidan savollar beradi.

B) O‘qituvchi matn oldidan topshiriq beradi.

D) O‘quvchilar tayanch so‘zlarning tagiga chizishadi.

D) Talabalar matn qismlariga mos rasmlarni tanlaydilar.

9. Akademik litsey o‘quvchilari uchun kirish o‘qish darsidan parcha tuzing (ixtiyoriy darslik). Matnni tahlil qiling, uning ushbu o‘qish turiga mos kelishiga e’tibor bering. Kirish suhbatini va matndan oldingi vazifalarni ishlab chiqing. Matn va matndan keyingi mashqlarni ham ko‘rib chiqing. Tanlovingizni asoslang.

2. YOZMA NUTQNI O‘RGATISHDA YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

2.1. Chet tilida og‘zaki muloqotni o‘zlashtirishda yozma nutqning ahamiyati

Uzoq yillar davomida umumta’lim maktablarida yozma nutqni shakllantirish ikkinchi darajali ahamiyat kasb etgan bo‘lib, u asosan boshqa retseptiv va produktiv nutq faoliyati turlarini o‘qitish vositasi sifatida qaralgan. Faqat tilga ixtisoslashgan oliy o‘quv yurtlari hamda xorijiy tillarni chuqur o‘rganishga yo‘naltirilgan ta’lim muassasalaridagina yozuv o‘qitishning muhim va mustaqil maqsadi sifatida talqin etilgan.

Biroq, psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, miya yarim sharlaridagi analizatorlar faoliyatining integrallashgan xususiyati turli nutq faoliyat turlarining o‘zaro bog‘liqligini belgilaydi. Boshqacha aytganda, ma’lum bir turdagi nutq faoliyatining rivojlanishidagi sustkashlik boshqa turlarni egallashga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy tajriba shuni tasdiqlaydiki, ba’zi nodilshunoslik yo‘nalishidagi talabalarda o‘qishning boshlang‘ich bosqichlarida yozuv ko‘nikmalari shakllanmaganligi sababli, ular matn tuzish, fikrlarni yozma shaklda tartiblashda qiyinchiliklarga duch kelishgan; bu esa o‘z navbatida ularning og‘zaki nutq, o‘qish va tinglash malakalarini egallash jarayonini sekinlashtirgan.

Amaliyotchi pedagoglar kuzatishicha, agar yangi so‘zlar bir vaqtning o‘zida eshitilsa, doskada yozilsa va talaffuz qilinsa, bu so‘z boyligini egallashda mustahkam va samarali ta’sir ko‘rsatadi. Shunday qilib, yozuv faoliyatiga berilayotgan e’tibor kuchayishi ham nazariy fanlar, ham amaliy metodik tajriba asosida yuzaga kelgan.

Bugungi kunda yozuvni o‘qitishga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgargan: u o‘quvchilarning fikrlarini yozma shaklda ifodalashga o‘rgatishning muhim yo‘nalishiga aylangan. Chet tilini o‘qitishning barcha bosqichlari va ta’lim muassasalari darajasida yozuv alohida o‘quv maqsadi sifatida ko‘zda tutilgan, bu esa kommunikativ yondashuv tamoyillariga asoslangan bo‘lib, barcha turdagi nutq faoliyatlarini integrallashgan, o‘zaro bog‘liq va differentsial tarzda o‘rgatishni talab etadi. Bunda barcha analizatorlar faoliyatining birgalikdagi ishtiroki ta’minlanadi, ya’ni o‘quv materialining har tomonlama qamrab olinishi muhim sanaladi.

“Yozuv” va “yozma nutq” tushunchalari mazmunan farqlanadi. Yozuv keng qamrovli bo‘lib, quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

grafik belgilar tizimi (grafemika);

imlo (ortografik normalar);

til birliklarini yozma shaklda aks ettirish (fikrni qayd etish).

Yozma nutq esa aniq kommunikativ vazifani hal qilishga qaratilgan og‘zaki fikrning yozma ko‘rinishdagi ifodasidir. O‘quv jarayonida yozishni o‘rgatish – bu avvalo texnik jihatdan yozishni (ya’ni jarayonni) egallash, keyinchalik esa murakkab ijodiy faoliyat sifatidagi yozma nutqni shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Yozuvni o‘rgatishga bo‘lgan uzoq yillik e‘tiborsizlik, asosan, uning murakkab didaktik tabiati bilan izohlanadi. Jumladan, quyidagi muammolar mavjud:

tovush va grafik ifoda o‘rtasidagi nomuvofiqlik;

yozma gapning mantiqiy, grammatik va semantik aniqlikni talab qilishi (intonatsiyaning yo‘qligi sintaktik vositalarni puxta tanlashni taqozo etadi);

chet tillarida grafik va imlo tizimlarining murakkabligi (masalan, fonetik jihatdan farqlanmaydigan so‘zlar yoki talaffuzi og‘ir harflar);

yozma muloqot jarayoni talabdan yetarli darajada madaniy va ijtimoiy kontekstni tushunishni talab qilishi.

2.2. Yozma nutqning xususiyatlari

Psixologik va fiziologik xususiyatlar

Yozuv va produktiv retseptiv nutq faoliyatining (PRNF) psixologik xususiyatlari tahlil qilinganda, ushbu nutq faoliyat turi ma’lum ma’lumotlarning grafik belgilar vositasida ifodalanishiga asoslangan ekspressiv faoliyat shakli sifatida qaralishi lozim. Yozuv jarayonida vizual analizatorlar bilan bir qatorda eshitish-nutq motor analizatorlari ham faol ishtirok etadi. Bu o‘zaro ta’sirlashuv orqali psixofiziologik faoliyat murakkab ko‘rinish kasb etadi.

Yozish jarayonining kognitiv bazasida faqat sezgi organlari emas, balki qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira tizimlari ham faoliyat yuritadi. Ayniqsa, yozma nutqni tashkil etishda og‘zaki-mantiqiy tafakkur, majoziy tasavvur va vositali (motorik) xotira shakllari muhim rol o‘ynaydi. Ularning birgalikda ishlashi natijasida

shaxsda yozuv jarayonida ogʻzaki fikrlarni mantiqiy asosda shakllantirishga doir yordamchi psixik mexanizmlar yuzaga keladi va bu esa yozuvchi shaxsning fikrlash faoliyatini qoʻllab-quvvatlaydi (Galskova, Gez, [248] b.).

Yozma nutq uslubiy tushunchalar sifatida

Ilmiy-metodik adabiyotlarda, avval taʼkidlanganidek, "yozish" va "yozma nutq" (produktiv retseptiv faoliyat – PRF) oʻrtasida muhim farqlar mavjud. Yozish deganda, avvalo, chet tilining grafik va orfografik tizimlarini oʻzlashtirish tushuniladi. Bu faoliyat harflarni aniq va toʻgʻri shakllantirish, ularni soʻzlar va iboralarga birlashtirish (xattotlik), shuningdek, soʻz va gap birliklarini orfografik meʼyorlarga muvofiq yozish (imloviy savodxonlik) koʻnikmalarini nazarda tutadi. Yozma nutq esa fikrni yozma shaklda mustaqil ifodalash qobiliyatidir, yaʼni oʻquvchining ogʻzaki ifodalagan kontentini yozuv orqali yetkazishidir.

Shu bilan birga, rus va ingliz tilshunoslik metodikalarida bu ikki tushuncha har doim ham qatʼiy ajratilmaydi: "yozuv" atamasi koʻpincha ham yozish, ham yozma nutq faoliyatini oʻz ichiga olgan umumiy tushuncha sifatida ishlatiladi.

Yozuv va yozma nutq boʻyicha olib boriladigan mashgʻulotlar nafaqat til faoliyatining mustahkam oʻzlashtirilishini taʼminlaydi, balki ular tilshunoslik, tarbiyaviy va metodik nuqtai nazardan ham yuqori ahamiyatga ega. Jumladan:

Lingvistik funksiyasi:

a) tovush va harf oʻrtasidagi munosabatlar boʻyicha mashqlar oʻqish texnikasini tezroq egallashga koʻmaklashadi;

b) lugʻaviy va grammatik materiallarning chuqurroq oʻzlashtirilishiga xizmat qiladi, chunki yozuv davomida barcha asosiy analizatorlar (vizual, eshitish, nutq motorikasi, qoʻl harakati) birgalikda faoliyat yuritadi;

c) xatolarni aniqlash va tuzatish imkonini beradi;

d) bilim, koʻnikma va malakalarni tekshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Dunyoqarash va madaniy-tarbiyaviy jihatlari:

a) tilshunoslikka oid qarashlarni kengaytiradi;

b) zamonaviy alifbo va uning elementlari (ayniqsa, lotin yozuvi asosidagi yangi belgilar) bilan tanishtiradi.

Shaxsiy sifatlarni shakllantiruvchi jihatlari:

- a) mehnatsevarlik va ish madaniyatini rivojlantiradi;
- b) diqqatni jamlash, izchillik va aniqlikni oshiradi.

Yozishni o'rgatishning asosiy maqsadi

Yozuv kompetentsiyasini shakllantirishdagi asosiy vazifa – o'quvchining fikrini aniq, tushunarli va mantiqan izchil yozma shaklda ifodalash salohiyatini rivojlantirishdir.

Asosiy o'quv bosqichini tugatgan talabalar quyidagi amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim:

matndan asosiy fikrlarni ajratib, reja tuzish;

o'qilgan yoki tinglangan matn asosida qisqa xulosalar yozish;

rasmiy va norasmiy tabrik, tilak shakllarini ifodalash;

shakllarni to'ldirish (shaxsiy ma'lumotlar asosida);

shaxsiy maktub yozish (adresatga murojaat qilish, o'z fikrini ifodalash, suhbat mavzusiga oid minnatdorchilik bildirish).

Chet tilini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan maktab va litsey bitiruvchilari o'zlarining kasbiy yoki shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda rasmiy yoki norasmiy yozishmalar olib borish, har xil murakkablikdagi matnlar ustida ishlash qobiliyatiga ega bo'lishlari talab etiladi.

Yozuv kompetentsiyasi asosiy kursda "o'z fikrini yetkazish uchun yetarli bo'lgan daraja" – funksional savodxonlik doirasida shakllanadi. Bu esa umumiy kommunikativ kompetentsiyaga erishishga xizmat qiladi.

2.3. Yozma nutqqa o'rgatish xususiyatlari

Yozuv nutq faoliyatining murakkab va ko'p bosqichli shakli bo'lib, uni o'rgatish jarayonida bir qator komponentlarni hisobga olish zarur. Bular quyidagilardan iborat:

yozuvning texnik jihatlari ustida ishlash (ya'ni, kalligrafiya, grafik shakllar va orfografik ko'nikmalarni shakllantirish);

o'rganilayotgan tilning yozma kodi orqali mazmuni ifodalashga doir ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

Xattotlik bo'yicha ko'nikmalar, asosan, harflarni to'g'ri, aniqlik bilan yozish va ularni o'quvchi uchun tushunarli tarzda ifodalashni o'z ichiga oladi. Grafik kompetentsiya esa o'rganilayotgan tilga xos yozuv tizimini (masalan, diakritik belgilar – yo, ü, č kabi) to'g'ri qo'llay olish qobiliyatini bildiradi. Bu belgilar, ayniqsa, ona tilining grafik tizimi chet tilidan farqlanadigan holatlarda, talabalarga muayyan murakkabliklar tug'dirishi mumkin.

Yozma nutq, ko'p hollarda, og'zaki nutq bilan umumiy semantik birliklarga asoslangan bo'lsa-da, uni ifodalovchi vositalar jihatidan mustaqil tizimga ega. Masalan, hissiy ohang yoki urg'uni yozma shaklda ko'rsatish uchun turli shriftlar, tinish belgilaridan foydalaniladi. Psixologik nuqtai nazardan, yozish amaliyoti eshitish, nutq-motor va vizual tasavvurlar uyg'unligiga asoslanadi. Bu esa murakkab ichki nutq jarayonlari bilan birgalikda amalga oshadi va yuqori darajadagi kognitiv faollikni talab qiladi.

Yozuv mashg'ulotlarining asosiy tarkibiy qismi: Lingvistik komponent

Yozishni o'rgatishda lingvistik mazmun markaziy o'rinni egallaydi, chunki yozuv til vositalarini o'zlashtirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Quyidagi elementlar bu komponentning asosini tashkil etadi:

Grafika. Bu yozuv tizimining barcha shakllarini o'z ichiga oladi. Ingliz, nemis, fransuz, ispan tillarining barchasi lotin yozuviga asoslangan. Har bir tilda bosma va qo'lyozma grafik shakllar mavjud bo'lib, ular katta va kichik harflarda ifodalanadi. Harflarning grafik ko'rinishi ba'zan bosma va yozma versiyalarda sezilarli darajada farqlanadi. Tilning fonetik tizimi yozuv tizimiga nisbatan murakkabroq bo'lgani bois, har bir tovushga yagona grafema to'g'ri kelmasligi mumkin.

Imlo. Yozuvdagi orfografik qoidalar muayyan tovushlar birikmasini aniq shaklda ifodalashni talab etadi. Grafika, ayrim hollarda, tovushni bir nechta usulda yozish imkonini bersa-da, imlo bu holatni standartlashtiradi. Ya'ni, ma'lum so'z uchun faqat bitta yozuv varianti to'g'ri hisoblanadi.

Xattotlik. Harflar, so'zlar va gaplarning grafematik shaklini aniq, chiroyli va tushunarli yozish bo'yicha ko'nikmalarni nazarda tutadi. Bular yozuvning turli darajalarida (so'z, ibora, gap) amalda qo'llaniladi.

Yozma nutq. Kiril va lotin yozuvlari tizimlari ayrim hollarda o‘xshash grafik belgilarni o‘z ichiga oladi, bu esa rus tilida ta’lim olgan talabalar uchun chalkashliklar tug‘dirishi mumkin. Masalan, b va d, d va g kabi harflar yoki t, f, l harflari orasidagi farqni ajrata olmaslik vizual xatolarga sabab bo‘ladi. Bunday muammolar talabaniing psixologik idrokda o‘xshash elementlarni tezroq aniqlashi, ammo farqlashda qiynalishi bilan bog‘liqdir.

Yuqoridagi jihatlar shuni ko‘rsatadiki, yozma nutq og‘zaki nutqdan farqli o‘laroq, chuqur semantik, grafik va psixologik kompetentsiyalarni talab qiladi. Shu sababli, yozishni o‘rgatish kompleks, bosqichma-bosqich yondashuvni talab qiluvchi murakkab didaktik jarayondir.

Chet tilining grafema-fonema tizimini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilar ko‘pincha murakkabliklarga duch keladilar. Bu holat, ayniqsa, o‘rganilayotgan tilning yozma belgilar (grafemalar) bilan og‘zaki tovushlar (fonemalar) o‘rtasida aniq va barqaror moslikning mavjud emasligi bilan izohlanadi. Natijada, talabalarning yozuvlarida imlo xatolari kuzatiladi. Chunki bir xil fonema turli xil harf yoki harf birikmalari bilan ifodalanishi, shuningdek, bir harf esa bir necha xil fonemaga xizmat qilishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi a harfi yettita turli fonemani anglatishi mumkin, yoki [f] tovushi f, ph, ff, gh kabi grafik birliklar orqali uzatiladi. Bunday chalkashliklarni bartaraf etish uchun o‘quvchilarga grafema va fonema orasidagi yozishmalarni sistematik va maqsadli tarzda o‘rgatish zarur.

Imlo tizimining shakllanishida turli yondashuvlar mavjud. Jumladan:

Fonetik printsip asosida – talaffuzga muvofiq yozish, ya’ni so‘z qanday aytilsa, shunday yoziladi.

Morfologik printsip asosida – morfemaning barqaror grafemasini saqlagan holda, fonetik o‘zgarishlarga qaramay, bir xil shaklda yozish (masalan, rus tilidagi rybka – ryba).

Tarixiy yoki an’anaviy printsip asosida – imlo yozuv tizimining tarixiy qatlamlarini yoki eski talaffuz shakllarini aks ettiradi (masalan, eski ruscha kogo, sinigo kabi so‘zlar).

G. V. Rogovaning klassifikatsiyasiga ko'ra, o'quvchilar ingliz tilidagi imlo bo'yicha besh asosiy so'z guruhini o'zlashtirishlari kerak:

I-guruh. Fonetik printsiplarga asoslangan so'zlar. Bu so'zlarda tovushlar va harflar soni bir-biriga to'g'ri keladi, masalan: bed, not, sit. Oddiy tarkibga ega bunday so'zlar grafema-fonema bog'liqligini mustahkamlashga yordam beradi.

II-guruh. Tovushsiz harflarni o'z ichiga olgan so'zlar. Masalan, nine, lake, rose – bu so'zlarda ba'zi harflar talaffuz qilinmaydi, lekin yozuvda mavjud.

III-guruh. Bitta tovushni turli harf birikmalari orqali ifodalovchi so'zlar. Masalan, [ə:] tovushi ir, er, ur kabi birikmalar bilan yozilishi mumkin.

IV-guruh. Tovush-harf muvofiqligi aniq bo'lmagan so'zlar. Masalan, ee, ea, oo, ou, ay, ei, oy, ai, wh, ow, ew va boshqalar. Aynan ea birikmasi turli holatlarda [i:], [e] yoki [ei] tarzida o'qilishi mumkin. Shuningdek, ei, ai kabi birikmalar odatda so'z boshida yoki o'rtasida, ay, ey esa so'z oxirida yoziladi (main, eight, may, grey kabi). Bu birikmalarda ma'lum qonuniyatlar mavjud bo'lsa-da, ular o'quvchilar tomonidan maxsus mashqlar orqali mustahkamlanishi lozim.

V-guruh. Tarixiy imloga asoslangan, noan'anaviy yozilishi bilan ajralib turuvchi so'zlar. Masalan, one, two, daughter, busy kabi so'zlarning imlosi ularning talaffuziga to'g'ri kelmaydi va faqat vizual xotira va takrorlash asosida o'zlashtiriladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ingliz tilidagi 5–8-sinflarda o'rganiladigan so'zlarning qariyb 65 foizi yuqorida sanab o'tilgan murakkab so'zlar turkumiga kiradi. Shu sababli, o'quvchilarda hatto eng sodda so'zlarning imlosini egallash bosqichida ham muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu muammolarni yengish uchun o'qish va yozuv kompetensiyasini bosqichma-bosqich, uzoq muddatli yondashuv asosida shakllantirish muhimdir.

Odatda, darsliklarda ingliz tilini o'rgatishda matnlar bosma shaklda beriladi, bunda matn bosma (print) va bosh (block) harflarda yoziladi. Boshlang'ich bosqichda o'quvchilar blok harflar yordamida yozishga o'rgatiladi, keyinchalik esa ular kursiv shakliga o'tadilar. Maktab amaliyotida, yarim bosma (semi-cursive) yozuv formasi keng qo'llaniladi, bu esa yozma tilni o'zlashtirishda qulay oraliq shaklni taqdim etadi.

Yozma nutq va PR (produktli reproduktiv) ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida bir nechta asosiy komponentlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, grafika ikki shaklda – bosma va qo'lda – mavjud bo'lib, har ikkisi ham katta va kichik harflarni o'z ichiga oladi. Chop etilgan va qo'lda yozilgan harflar o'rtasidagi shakl farqlari, ayniqsa lotin grafikasi asosidagi tillarda, grafikani o'zlashtirishda qiyinchiliklar tug'diradi. Shu bois ingliz tilini o'qitishda yarim bosma yozuvdan (script) foydalanish tavsiya etiladi, bu esa grafik ko'nikmalarni egallashni yengillashtiradi. Grafikaga oid asosiy murakkabliklar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

yozilishi bir xil bo'lgan, lekin turli tovushlarni ifodalovchi harflar (masalan, p va m);

tovushlar soni bilan harflar soni o'rtasidagi nomutanosiblik (masalan, ck, th);

fonetik sinonim harflar (masalan, v va f, k va c);

harflarning ko'pma'noliligi (masalan, s tovushi s va z orqali ifodalanishi);

talaffuz qilinmaydigan harflar mavjudligi (masalan, h).

Ikkinchi komponent – imlo, ya'ni aniq so'zlarning yozilishiga oid belgilangan qoidalar tizimi.

Uchinchi komponent – yozuv, bu mustaqil bayon emas, balki alohida so'zlar, iboralar va grammatik jihatdan bog'lanmagan gaplardan iborat bo'lgan lingvistik birliklarning ifodasidir.

To'rtinchidan, cheklangan yozma nutq shakllari (so'rovnomalar, blankalar, otkritkalar, maktublar) ham o'rgatiladi.

Yozuv va yozma nutq (PR) mohiyatan farqlanadi: yozuv o'z egasiga yo'naltirilgan bo'lsa, yozma nutq – kommunikatsiyaga yo'naltirilgan. Yozuv qisqalik bilan ajralib turadi, yozma nutq esa muloqot ehtiyojlari sababli kengaytirilgan shaklga ega.

Psixologik komponent yozma topshiriqlarda qo'llaniladigan grafik, imloviy va fikrlash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bu komponent ayniqsa o'z fikrini aniq va izchil tarzda bayon qilish (PR) qobiliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Uslubiy komponent esa talabaning grafik va imlo bilimlarini mustahkamlash, topshiriqlarni bajarishni osonlashtirishga qaratilgan yondashuvlar tizimini o'z ichiga

oladi. Boshlang'ich bosqichda tabaqalashtirilgan uslubiy yondashuvlar qo'llaniladi, bunda rus va chet tillari grafik tizimlaridagi farqlar alohida tushuntiriladi, bu orqali fanlararo aloqalar mustahkamlanadi (G. V. Rogovaning tadqiqotlariga asoslanadi).

2.4 Yozma nutqni o'rgatish mashqlari

Reproduktiv, reproduktiv-produktiv va mustaqil ijodiy mashqlarga ajratiladi.

Grafikani egallash mashqlari: harflarni takrorlash, alifbo bo'yicha yozish.

Imlo bo'yicha: tovush-harf munosabatlarini aniqlash, etishmayotgan harflarni to'ldirish.

PR bo'yicha: annotatsiya tuzishni o'rgatish, namunaviy matnlar bilan ishlash, leksik va grammatik klishe'lardan foydalanish.

Diktantlar o'rgatish va nazorat qilishda eng ishonchli vositadir. Ular eshitish, ko'rish-eshitish, vizual, o'z-o'ziga va yuguruvchi shakllarda bo'ladi.

Tayyorlov mashqlari (parafraza, qisqartirish, kengaytirish, almashtirish, tarjima) va nutqiy mashqlar (matn asosida savollar tuzish, vaziyatlar bo'yicha yozish) PRni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Insho turlari: kengaytirilgan, qisqargan va erkin taqdimotlar. Kengaytirilgan taqdimot PRni rivojlantiradi, qisqargan taqdimot asosiy fikrni ajratish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kengaytirilgan taqdimotlar yoki matn asosida ishlangan chiqishlar uchun hikoyaviy va tavsiflovchi uslubda berilgan misollar ko'proq afzallik kasb etadi, chunki ular tinglovchi yoki o'quvchi bilan kuchliroq emotsional va semantik bog'lanishni ta'minlaydi.

Erkin taqdimotlar esa nafaqat tilshunoslikka oid elementlarning o'zgarishiga, balki mazmun jihatidan muayyan yangilik yoki qayta tuzilishga ham ehtiyoj tug'diradi.

Maktab miqyosida yozish va jamoatchilik bilan aloqa (PR) ko'nikmalarini shakllantirishning eng keng tarqalgan vositasi – insho sanaladi. Ushbu shakl o'quvchilarda turli matn turlarini yaratish qobiliyatini, shuningdek, fikrni ifodalash uslublarini (tavsif, hikoya, mulohaza) to'g'ri tanlab, uni matnning funksional yo'nalishi va janri bilan uyg'unlashtirish malakasini rivojlantiradi.

Insho yozish o'quvchidan mustaqil ravishda fakt yoki hodisalarni tanlab olish, ularni yozma shaklda tushunarli tarzda ifodalash, shuningdek, keng miqyosdagi til materialini erkin boshqarish ko'nikmasini talab qilganligi sababli yozma ishlarning eng murakkab turlaridan biri hisoblanadi. Janrga ko'ra esa insholar tavsifiy, hikoyaviy va mulohazali shakllarda bo'lishi mumkin.

Tavsifiy insho obyekt, joy, tabiat yoki muhitni og'zaki taqdim etuvchi matn bo'lib, bu turdagi insho hikoyaviy shaklga nisbatan ko'proq so'z boyligini va aniqlikni talab etadi, chunki u tasvirlanayotgan obyektning xarakterli belgilarini chuqur yoritishga intiladi.

Hikoyaviy insho esa voqea-hodisalarning vaqt mobaynida rivojlanishiga asoslanadi. U fikrni uzatishda nisbatan oddiyroq struktura asosida shakllanadi: matndagi voqealar ketma-ketligi ko'pincha real hayotdagi holatlarga mos tushadi, tahlil va muallif pozitsiyasi ko'p holatda yuzaki bo'ladi. Bu turdagi matnda sabab–natija va vaqt ketma-ketligini ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi, ayniqsa zamonlar sistemasini to'g'ri qo'llash nuqtai nazaridan.

Hikoya shaklidagi insho quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

hodisalarning boshlanishi, rivojlanishi va yakuni;

muqaddima, syujetli burilish, asosiy dramatik nuqta, muammo yoki tanbeh, xulosa.

Mulohazali insho esa mantiqiy izchillikda berilgan fikrlar zanjirini tashkil etadi, bunda g'oya rivoji oldindan belgilangan mantiq asosida yuzaga chiqadi. Bu turdagi matnlar, odatda, maktab gazetasi uchun maqola, taqriz, tanqid yoki epistoliyar shaklda – maktub tarzida yozilishi mumkin.

Epistoliyar janr yozma nutqning tabriknomalar, telegrammalar, taklifnomalar, e'lonlar (masalan, maktab yoki klub yig'ilishi vaqti), hamda bayonot matnlari kabi turlarini qamrab oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent : O‘qituvchi, 2018. – 320 b.
2. Abdullayeva G. A. *Til kompetensiyasini shakllantirish texnologiyalari*. – Toshkent : Innovatsiya, 2021. – 198 b.
3. Adilov B. R. *Zamonaviy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv*. – Toshkent : Innovatsiya, 2021. – 176 b.
4. Bim I. L. *Chet tillarni o‘qitish nazariyasi va amaliyoti*. – Moskva : Prosveshcheniye, 2019. – 256 b.
5. Bondarevskaya E. V. *Ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv*. – Moskva : Pedagogika, 2018. – 240 b.
6. Verbitskiy A. A. *Oliy ta’limda kontekstli o‘qitish*. – Moskva : Yurayt, 2021. – 312 b.
7. Galskova N. D., Gez N. I. *Chet tillarni o‘qitish nazariyasi*. – Moskva : Akademiya, 2020. – 336 b.
8. Juraev R. X. *Pedagogik faoliyat metodologiyasi*. – Toshkent : Fan, 2018. – 220 b.
9. Zimnyaya I. A. *Pedagogik psixologiya*. – Moskva : Logos, 2019. – 384 b.
10. Kulmatov U. N. *Ta’limni raqamlashtirish asoslari*. – Toshkent : Fan, 2022. – 190 b.
11. Navoiy A. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent : G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2020. – 304 b.
12. Passov E. I. *Chet tilida og‘zaki nutqni o‘qitishning kommunikativ metodi*. – Moskva : Prosveshcheniye, 2018. – 272 b.
13. Polat E. S. *Ta’lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari*. – Moskva : Akademiya, 2018. – 304 b.
14. Saidmuhamedov N. S. *Yangi pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent : Fan, 2019. – 256 b.
15. Sayidova D. K. *Kommunikativ yondashuv asosida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish*. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. – 184 b.
16. Slastyonin V. A. *Pedagogika*. – Moskva : Akademiya, 2019. – 352 b.
17. To‘xtaxo‘jayeva M. X. *Chet tillarni o‘qitish metodikasi*. – Toshkent : O‘zbekiston, 2019. – 228 b.
18. Xasanboyev O. T. *Umumiy pedagogika: nazariya va amaliyot*. – Toshkent : O‘qituvchi, 2021. – 340 b.
19. Shchukin A. N. *Chet tillarni o‘qitish metodikasi*. – Moskva : Flinta, 2021. – 288 b.

O‘ZINI TEKSHIRISH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Xat va PR nima? Tilshunoslikda va chet tilini o‘qitish metodida yozish deganda nima tushuniladi. Xatlar va PRga misollar keltiring.

2. Yozuv qachon nutq faoliyatining mustaqil turi, qaysi hollarda nutq faoliyatining boshqa turlarini o‘rgatish vositasi sifatida ishlaydi? Misollar keltiring.

3. Yozib olish va PR o‘rtasidagi farq nima?

4. Yozuvga o‘rgatish mazmunida quyidagi atamalarning ma’nosini tushuntiring: grafika, xattotlik, tovush -harf (grafema-morfema) mos kelishi, imlo.

5. Yozuv va PRni o‘rgatishning nutq faoliyatining boshqa turlariga nisbatan o‘ziga xos xususiyati nimada? Yozishni va PRni o‘rganishdagi qiyinchiliklarga misollar keltiring. Ularni yozish va PRning psixologik va fiziologik xususiyatlari nuqtai nazaridan tushuntiring.

6. Og‘zaki va yozma nutqning o‘zlashtirilishi ketma-ketligi haqida ikki xil qarash mavjud: og‘zaki nutq – o‘qish - yozish; gapirish - yozish – o‘qish. Qaysi variant samaraliroq? Javobingizni asoslang.

7. Yozishni o‘rgatish mashqlari orasida siz ko‘pincha “so‘zlarni ko‘chiring va imloning tagini chizing” kabi mashqlarni topishingiz mumkin. Bunday mashqlarning maqsadi nima?

8. Bahsli insho yozish uchun o‘quv qo‘llanma yarating. Talabalaringizga qanday kliplarni taklif qilasiz?

9. Shaxsiy xat yozishni o‘rgatish uchun dars fragmentini ishlab chiqing (variant sifatida IX sinf uchun darsliklardan foydalaning).

BIBLIOGRAFIK ADABIYOTLAR RO'YXATI

Bim I. L. O'rta maktabda nemis tilini o'qitish nazariyasi va amaliyoti: muammolar va istiqbollari. M., 1988 yil.

Vereshchagina I. N., Prytkina T. A. Umumta'lim muassasalari va ingliz tilini chuqur o'rganadigan maktablar uchun darslik. 18-nashr. M., 2013 yil.

Galskova N. D. Chet tillarni o'qitishning zamonaviy usullari. M., 2000 yil.

Galskova N. D., Gez N. I. Chet tillarini o'qitish nazariyasi: lingvodidaktika va metodologiya: darslik. nafaqa. M., 2004 yil.

Jinkin N.I. Nutq axborot dirijyori sifatida. M., 1982 yil.

Zimnyaya I. A. Chet tilini o'qitish psixologiyasi: (chet tili sifatida rus tili asosida). M., 1989 yil.

Zimnyaya I. A. Rus tilini chet tili sifatida o'qitishga shaxsiy-faoliyat yondashuvi // Rus. lang. chet elda. 1985. No 5. 17-21-betlar.

Klychnikova Z.I. Chet tilida o'qishni o'rgatishning psixologik xususiyatlari. M., 1973 yil.

Boshlang'ich va asosiy umumta'lim maktablarida chet tillarini o'qitish metodikasi: darslik. pedagogika kollejlari talabalarini uchun qo'llanma / ed. V. M. Filatova. Rostov n/D, 2004 yil.

Chet tillarni o'qitish metodikasi: umumiy. kurs / javob. ed. A. N. Shamov . M., 2008 yil.

Passov E. I. Chet tilidagi muloqotni o'qitishning kommunikativ usullarining asoslari. M., 1989 yil.

Passov E. I. Chet tilini o'qitishning dastur-kontseptsiyasi // Madaniyatlar muloqotida individuallikni rivojlantirish kontseptsiyasi. 5–11-sinflar. M., 2000 yil.

Chet tillarida namuna dasturlari // Chet tillar lang. maktabda. 2005. No 6. 2-30-betlar.

Ingliz tilidagi boshlang'ich umumiy ta'lim dasturi // Chet el . lang. maktabda. 2005. No 5. P. 4–7.

Plotnikov S. N. Kitobchilik madaniy hodisa sifatida (davra suhbat materiallari) // Vopr . falsafa. 1994. № 7–8. 9–11-betlar.

Rogova G.V., Vereshchagina I.N. Oʻrta maktabda boshlangʻich bosqichda nemis tilini oʻqitish metodikasi. M., 2000 yil.

Solova E. N. Chet tillarini oʻqitish usullari: asosiy. Maʼruza kursi: talabalar uchun qoʻllanma. M., 2008 yil.

Trubitsina O. I., Smirnova L. I. Tez oʻqish sanʼati. Sankt-Peterburg, 2012 yil.

Shcherba L.V. Maktabda tillarni oʻrgatish: Metodikaning umumiy savollari: darslik. talabalar uchun nafaqa filol. haqiqat. 3-nashr, tuzatilgan va qoʻshing. M., 2003 yil.

Shchukin A. N. Lingvodidaktik ensiklopedik lugʻat: 2000 dan ortiq birlik: [ref. nashr]. M., 2007 yil.

Folomkina S.K. Nolingvistik universitetda chet tilida oʻqishni oʻrgatish. M. , 1987 yil.

Dahlhaus B. Fernstudieneinheit 5. Fertigkeit Xoren . Berlin, 2007 yil.

Soudek M., Soudek LJ Til oʻrganishda noverbal kanallar // ELT j. 1985 yil aprel. jild . 39/2.

ASOSIY METODOLOGIK TUSHUNCHALAR

Audiovizual o‘quv vositalari – bu ko‘rgazmali-pedagogik resurslar bo‘lib, ular vizual va audial (eshitish) shakldagi ma’lumotlarni didaktik jihatdan taqdim etishga mo‘ljallangan. Bunday vositalar o‘quvchilarda ko‘p kanalli idrokni faollashtirish orqali til o‘rganish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Autentik materiallar – bu ona tilida so‘zlashuvchilar uchun mo‘ljallangan va chet tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarda yaratilgan matnli va multimediyali resurslar bo‘lib, ular keyinchalik ta’lim jarayonida o‘quv material sifatida foydalaniladi. Ularga gazetalar, xaritalar, transport jadvallari, reklama lavhalari, teatr chiptalari va boshqa shunga o‘xshash materiallar kiradi.

Leksik-grammatik minimum – bu o‘rganilayotgan til bo‘yicha eng zarur bo‘lgan boshlang‘ich darajadagi til birliklarining yig‘indisidir. U chet tilida kundalik muloqotning asosiy vaziyatlarida ishtirok etish imkonini beruvchi kommunikativ asosni tashkil etadi.

Davlat ta’lim standarti – bu ta’lim mazmuni, maqsadlari va majburiy minimal natijalar bo‘yicha davlat tomonidan tasdiqlangan normativ hujjatdir. Unda o‘quvchilarning erishishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar ro‘yxati, shuningdek, o‘quv yuklamasining maksimal miqdori aniq belgilab qo‘yiladi.

Yevropa tillari portfeli (European Language Portfolio) – bu o‘quvchining chet tillarini o‘zlashtirishdagi individual tajribasi, erishgan yutuqlari va kompetensiyalarini aks ettiruvchi hamda strukturaviy tarzda rasmiylashtirilgan hujjatlar to‘plamidir. Portfel mustaqil ta’lim namunalarini ham o‘z ichiga oladi.

Chet tillarni o‘qitish metodikasi – bu fan sifatida xorijiy tilni o‘rganish va o‘qitish jarayonining maqsadi, vazifalari, mazmuni, vositalari, tamoyillari va metodlarini o‘rganadi. Shuningdek, u pedagogik yondashuvlar, til materiallarini amaliy qo‘llash va tarbiyaviy komponentlarni o‘z ichiga olgan kompleks metodologik yondashuvni ifodalaydi.

Uslubiy tamoyillar – bu chet tilini o‘rgatishdagi xususiyatlarni aks ettiruvchi va o‘qitish jarayonida qo‘llanilishi lozim bo‘lgan asosiy nazariy va amaliy qoida va yo‘nalishlardir.

Malaka – bu ongli mashq va takrorlash orqali avtomatlashtirilgan harakatlar majmuasidir. U muayyan faoliyatni ongli holda, ishonchli va samarali bajarishga xizmat qiladi.

Yondashuv – bu tilni o‘rgatishda qabul qilinadigan umumiy strategiya bo‘lib, u ta’lim uslublarini tanlash va ularni amalga oshirish jarayonini belgilaydi. Yondashuv til o‘qitishning nazariy asoslariga va pedagogik maqsadlariga tayanadi.

Chegara darajasi (threshold level) – bu chet tilida samarali muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan minimal kommunikativ bilim darajasini bildiradi. Bu daraja kundalik va professional muloqot vaziyatlarida yetarli darajada ishtirok etish imkonini beradi.

Ta’lim texnikasi – bu o‘qituvchining o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan konkret pedagogik harakatlari va uslublar tizimidir. U o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

Ta’lim tamoyillari – bu o‘quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy nazariy qoidalar bo‘lib, ular tanlangan metodik yo‘nalish bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘quv dasturi – bu ta’lim mazmuni va hajmini yillik taqsimot asosida tartibga soluvchi hujjat bo‘lib, unda bilim, ko‘nikma va malakalarning o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan darajalari, mavzular va bo‘limlar ketma-ketligi belgilanadi.

O‘qituvchining lavozim yo‘riqnomasi – bu pedagogga nisbatan qo‘yiladigan professional, metodik, shaxsiy va amaliy kompetensiyalar tizimini belgilovchi normativ-me’yoriy hujjatdir.

Ta’lim profili – bu talabalarning til o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlari va kasbiy yo‘nalishlariga asoslangan holda xorijiy til va boshqa fanlar bo‘yicha ta’lim tashkil etish shaklidir. U zamonaviy didaktik yondashuvlarga asoslanadi.

Nutq faoliyati – bu til tizimining vositalaridan foydalanilgan holda, muayyan muloqot sharoitida kommunikativ maqsadga yo‘naltirilgan xabarlarini ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog‘liq faol jarayon hisoblanadi.

Nutq kompetensiyasi – bu til vositalari orqali fikrni ifodalash usullarini egallash va ulardan foydalangan holda muloqotga kirisha olish qobiliyatini anglatadi; u keng ma’nodagi kommunikativ kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Nutqiy aloqa – bu ikki yoki undan ortiq shaxslar o’rtasida tildan foydalanish orqali yuzaga keladigan interaktiv jarayon bo’lib, unda kognitiv yoki hissiy-baholovchi mazmundagi axborot almashinuvi sodir bo’ladi.

Nutqiy mahorat – bu shaxsning muloqotda duch keladigan vazifalarni hal etishda, mavjud bilim va ko’nikmalarga asoslangan holda, aniq nutqiy faoliyatni amalga oshira olish salohiyatidir.

Nutqiy material – bu ta’lim maqsadida qo’llaniladigan matnlar, mashqlar, dialoglar va boshqa nutqiy namunalar majmuidir.

Nutqiy etik norma – bu til vositalaridan foydalanishda jamiyat tomonidan qabul qilingan odob doirasidagi, madaniy jihatdan maqbul bo’lgan iboralar tizimidir, u muloqot ishtirokchilari o’rtasidagi ijtimoiy moslikni ta’minlaydi.

Rolli o’yin – chet tilini o’qitishda real hayotdagi muloqot sharoitlarini modellashtirish orqali o’quvchilarda til ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi faol o’quv shaklidir.

Ta’lim tizimi – bu o’quv jarayonini tashkil qilishga doir komponentlar majmuasi bo’lib, unga o’quv materiallarini tanlash, taqdim etish shakllari, metodlar, vositalar va ularni tatbiq etish mexanizmlari kiradi.

Ta’lim mazmuni – bu o’quvchi tomonidan ta’lim jarayonida o’zlashtirilishi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning to’plamidir.

Usul – bu murakkab didaktik muammolarni hal etishga yo’naltirilgan o’qitish texnikalari to’plamidir.

O’quv vositalari – bu ta’lim jarayonida o’qituvchining didaktik faoliyati va o’quvchilarning tilni egallash faoliyatini qo’llab-quvvatlash uchun mo’ljallangan texnik va metodik resurslardir.

Mavzu rejasi – bu fanni o’qitishdagi mazmun va jarayonni yillik yoki semestrlik asosda tartibga soluvchi metodik hujjat bo’lib, o’quv rejasi asosida tuziladi.

Test – bu standartlashtirilgan topshiriqlar majmuasidir, u orqali o‘quvchining muayyan til bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malaka darajasi maxsus mezonlar asosida aniqlanadi.

Mashq – bu o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi uslubiy birlik bo‘lib, u orqali o‘quvchilar bilim asosida faoliyat ko‘rsatadi va intellektual harakatlarni rivojlantiradi.

Nutq mashqlari – bu fonetik, leksik va grammatik kompetensiyalarni mustahkamlashga mo‘ljallangan mashq turlaridir, ular o‘rgatilgan til birliklaridan nutq davomida avtomatik foydalanishni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shartli nutq mashqlari – bu o‘rganilgan til materialini avtomatlashtirishga yo‘naltirilgan mashqlar bo‘lib, ular faollashtirish elementlarini o‘z ichiga oladi.

Til mashqlari – bu til birliklari bilan amaliy operatsiyalarni o‘z ichiga oluvchi, asosiy lingvistik ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi mashq turlaridir.

Tilni bilish darajalari – bu chet tilida muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan bilim, nutqiy ko‘nikma va malakalar asosida shakllanadigan kommunikativ kompetensiyaning rivojlanish bosqichlaridir. Umumyevropa tizimida bu darajalar: A1 (Survival), A2 (Pre-Threshold), B1 (Threshold), B2 (Vantage), C1 (Effective Proficiency) va C2 (Mastery) sifatida belgilangan.

Dars – bu o‘quv jarayonining eng kichik, ammo muhim tashkiliy birligi hisoblanadi.

Og‘zaki nutq – bu tinglab tushunish (retseptiv) va og‘zaki ifoda (produktiv) ko‘nikmalariga asoslangan muloqot shakli bo‘lib, u nutqni tovush orqali qabul qilish va ishlab chiqish qobiliyatlarini qamrab oladi.

Nutqiy vaziyat – bu suhbatdoshlarni til vositalari yordamida muloqotga kirishishga undovchi kontekstual shart-sharoitlar modelidir.

Darslik – o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatida asosiy o‘quv manbai bo‘lib, unda til materiali, og‘zaki va yozma nutq namunasi, topshiriqlar va tushuntiruvchi materiallar mavjud bo‘ladi.

Chet tilini o‘qitish vositalari – o‘quv jarayonida foydalaniladigan didaktik resurslar majmuasi bo‘lib, ular orasida darsliklar, mashq daftarlari, audio-video

yoʻzuvlar, kompyuter dasturlari, tarqatma materiallar, jadvallar va diagrammalar mavjud.

Oʻquv majmuasi – bu tilni oʻrgatishda qoʻllaniladigan barcha darsliklar, metodik qoʻllanmalar va texnik vositalar toʻplamidir.

Oʻquv materiali – bu metodik asosda tanlab olingan va tizimlashtirilgan til hamda nutqiy elementlar majmuasidir, ular oʻquvchilar tomonidan oʻzlashtirilishi lozim boʻlgan asosiy mazmuni tashkil qiladi.

Oʻquv bosqichi – bu oʻquv jarayonining muayyan metod, vosita va shartlar bilan belgilanadigan, kommunikativ maqsadlarga erishish uchun zarur boʻlgan nisbatan yakunlangan bosqichidir.

Til materiali – bu chet tilini oʻzlashtirishda zarur boʻlgan fonemalar, grafemalar, intonatsion birliklar, soʻzlar, iboralar, tayyor jumlar, grammatik shakllar va boshqa lingvistik elementlar majmuasidir.

